

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

18. YY. FETVALARINA GÖRE OSMANLI'DA GÜNLÜK
HAYAT (BEHCETÜ'L- FETAVA) ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hayri ERGİN

Danışman
Doç. Dr. Fazlı ARABACI

ANKARA-2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Hayri ERGİN'e ait 18. YY. FETVALARINA GÖRE OSMANLI'DA GÜNLÜK HAYAT (BEHCETÜ'L- FETAVA) RNEğİ adlı çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan: Doç. Dr. Niyazi AKYÜZ

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

(İmza)

ye: Doç. Dr. Fazlı ARABACI

Akademik Unvanı, Adı Soyadı (Danışman)

(İmza)

ye: Yrd. Doç. Dr. Erdinç YAZICI

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖNSÖZ

18. yy. fetvalarına göre Osmanlı'da günlük hayat (Behcetü'l- Fetava) örneği adlı bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Lale Devri'nde yaşamış olduğu toplumsal değişimlerin dönemin şeyhülislamı olan Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvalarında nasıl yer aldığını, söz konusu şeyhülislamın toplumsal değişimler karşısında nasıl bir tavır aldığını tespit etmeye çalışacağız.

Lale Devri, batıdan bazı yeniliklerin girmesi ve sarayla çevresindeki zenginlerin yaşadığı eğlence hayatıyla belirmektedir. Bu on iki yıllık süre, bazı tarihçilerin belirttiği gibi vur patlasın, çal oynasın devri midir? Yoksa sosyal ve kültürel açıdan bazı yeniliklerin olduğu, savaştan bıkmış bir halkın dinlenme fırsatı bulduğu bir devir midir? Bu tezimizde Lale Devri'nde sosyal, kültürel ve dini açıdan olup bitenler Behcetü'l- Fetava'da yer alan fetvalar çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde fetvanın tanımı, Behcetü'l- Fetava'nın Osmanlı dönemi fetva kitapları açısından önemi ele alındı. İkinci bölümde din toplum ilişkisi ve din değişim ilişkisi teorik çerçevede ele alındı. Üçüncü bölümde ise Behcetü'l- Fetava'da yer alan, dönemin sosyal hayatını yansıtan fetvalar dini hayatın boyutları çerçevesinde tek tek ele alındı.

Çalışmamın bütün aşamalarında ilgi ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Fazlı ARABACI'ya teşekkür ediyorum. Tezin son halinin şekillenmesinde değerli eleştiri ve önerileriyle yol gösteren Hasan TELLİ'ye, Kenan YENİAŞCI'ya ve Seçkin UÇAN'a teşekkürü borç biliyorum.

Hayri ERGİN
2006 ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	v

GİRİŞ

1.1- PROBLEM.....	1
1.2- TEZİN KONUSU	2
1.3- TEZİN AMACI.....	3
1.4 - TEZİN ÖNEMİ	3
1. 5- TEZİN YÖNTEMİ	4
1.5.1- KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
1.5.2- YÖNTEM	4
1.5.3- KAPSAM VE SINIRLILIK.....	5
1.6- YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ'NİN ŞAHSİYETİ.....	5
1.6.1- HAYATI	6
1.6.2- YAŞADIĞI DÖNEM	7
1.7- İSLAM HUKUKU AÇISINDAN BEHCETÜ'L- FETAVA'NIN YERİ	17
1.7.1- FETVANIN TANIMI VE OSMANLI DÖNEMİ FETVA KİTAPLARI... 17	
1.7.2- BEHCETÜ'L- FETAVA'NIN MAHİYETİ.....	19
1.7.2.1- Behcetü'l- Fetava'nın Yazım Tertibi	19
1.7.2.2- Behcetü'l- Fetava Nüshaları ve Basım Tarihleri	20

BİRİNCİ BÖLÜM

BEHCETÜ'L- FETAVA'NIN DİN- TOPLUM İLİŞKİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1- DİNİN TOPLUMU ETKİLEMESİ	21
1.1.1- Bütünleştirme	23
1.1.2- Kontrol Altında Tutma	27
1.1.3- Yapılandırma.....	29

1.2- TOPLUMUN DİNİ ETKİLEMESİ	31
1.3- DİN- DEĞİŞİM İLİŞKİSİ.....	32
1.3.1- Dinin Etkili Olduğu Din- Değişim İlişkisi.....	33
1.3.2- Dinin Etkilendiği Din- Değişim İlişkisi.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

BEHCETÜ'L- FETAVA ÖRNEĞİNDE 18. Y.Y OSMANLI'DA GÜNLÜK HAYAT

2.1- BEHCETÜ'L- FETAVA'NIN BİLGİ BOYUTU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	39
2.1.1- OLUMLU KATKILAR	40
2.1.1.1- Birlik ve Beraberliği Sağlamak.....	40
2.1.1.2- Sosyal Bütünleşmeyi Sağlamak	42
2.1.2- OLUMSUZ KATKILAR	43
2.2- BEHCETÜ'L- FETAVA'NIN İNANÇ BOYUTU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	44
2.2.1- MÜSLÜMANLARIN MİLLET-İ MUHAMMED'DEN OLDUĞU.....	45
2.2.2- ZİMMİLERE İSLAM'IN ŞARTLARININ FARZİYETİNE İNANMA ZORUNLULUĞU	46
2.2.3- İMANIN TASDİKLE GERÇEKLEŞMESİ	48
2.2.4- PEYGAMBERLERE SAYGI	50
2.2.5- MÜRTEDİN HÜKMÜ	52
2.1.3- BEHCETÜ'L- FETAVA'NIN İBADET BOYUTU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	53
2.1.3.1- HEVASINA GÖRE FETVA VEREN DİN ADAMLARI	54
2.1.3.2- DİN HİZMETİNİN YÜRÜTÜLMESİ	56
2.1.4- BEHCETÜ'L- FETAVA'NIN SOSYAL HAYATTAKİ ROLÜ.....	57
2.1.4.1- EKONOMİ	59
2.1.4.1.1- PARA POLİTİKASI	59
2.1.4.1.2- DOKUMACILIK SANAYİİ	60

2.1.4.1.3- LALE TİCARETİ	63
2.1.4.2- HİZMETLER	65
2.1.4.2.1- EĞİTİM.....	65
2.1.4.2.1.1- Eğitim Hizmetlerinde Vakıfların Rolü.....	67
2.1.4.2.1.2- Mantık Dersleri.....	68
2.1.4.2.2- SAĞLIK KURUMLARI İÇİN VAKIF KURULMASI.....	69
2.1.4.2.3- KÖPRÜ İÇİN VAKIF KURULMASI	70
2.1.4.2.4- ZAVİYE	71
2.1.4.3- KADIN	73
2.1.4.4- EĞLENCE HAYATI	75
2.1.4.5- HUKUK.....	80
2.1.4.5.1- Zina Suçu	81
2.1.4.5.2- Sarhoşun Tasarrufları	82
2.1.4.5.3- Hırsızlığın Cezası	83
2.1.4.5.4- Ölen Kimseye Yetkili Kimselerin Keşif Yapması.....	84
2.1.4.5.5- Kadıların Uygunsuz Hareketleri.....	85
2.1.4.5.6- Resmi İşlemlerde İmza ve Mühür Kullanılması	86
2.1.4.6- BİR ARADA YAŞAMA	87
2.1.4.7- MİMARİ YAPI	105
2.1.4.7.1- Şehir Mimarisindeki Standartlar	105
2.1.4.7.2- Deprem	107
2.1.5- BEHCETÜ'L- FETAVA'NIN ZİHNİYET BOYUTU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	108
2.1.5.1- MATBAANIN KURULMASI.....	110
2.1.5.2- İLİM ADAMINA SAYGI	116
2.1.5.3- DİN ADAMINA SAYGI	117
2.1.5.4- DİNİ DEĞERLERE SAYGI	118
SONUÇ	120
KAYNAKÇA	123
ÖZET	128
ABSTRACT	129

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen madde, makale
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
Yay.	: Yayınevi, Yayınları
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

GİRİŞ

1.1- PROBLEM

Sosyal tarihimize ilişkin belgelere dayalı verilerin ortaya çıkarılmayışı, tarihsel olayların net olarak bilinmemesine yol açmaktadır. Bunun bir ileri aşaması, eksik bilgiler üzerine tarihi yorumlar yapılmasıdır.¹ Bu yorumlar bazen birbirine çok uç noktada yorumlar olmaktadır.

Buna dayalı olarak nedensel ilişkilere dayalı bir sosyal tarihimizin eksikliği, Osmanlı tarih yazıcılığının değişik ideolojilerin kendi aralarındaki hesaplaşmalarının bir zemini olması da diğer bir problemidir.

Dinin tarihsel gerçekliği inşa etmedeki rolü aile, hukuk, ekonomi, siyaset vb. kurumlar üzerinde gerçekleşmektedir. Ne var ki dinin ilişki içinde bulunduğu bu kurumlarda dinin etkisi diğer sosyal etkenlerle beraberdir. Bazen dinin etkisi, toplumsal ve ekonomik etkenlerden bağımsız olmaktadır bazen de diğer sosyal etkenlerle beraber olmaktadır. Bu açıdan dinin toplum kurumları üzerindeki etkisini incelerken birçok nedenle birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

İslam tarihinde özellikle Osmanlı'da ve günümüzde dinin etkisini sürdürdüğü kurumları dikkate aldığımızda bunu rahatlıkla görebiliriz. Fetvalar toplumun kurumlarını etkileme bakımından Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda değerlendirilen Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Behcetü'l- Fetava eserindeki fetvaları incelemeye değer niteliktedir. Bu tür çalışmaların yapılması sosyal tarih açısından da bir katkı niteliği taşımaktadır.

¹ İlber ORTAYLI: Osmanlı Barışı (İstanbul, 2004), 67.

Aşağıda konusunu açıkladığımız bu tezimizde belirtilen amaç, yöntem ve varsayımlar çerçevesinde problem olarak nitelendirdiğimiz hususlar ele alınmaktadır.

1.2- TEZİN KONUSU

İncelemesini yaptığımız 18. yy. fetvalarına göre Osmanlı'da günlük hayat konusu, Lale Devri olarak bilinen 1718-1730 yılları arasında Osmanlı'da şeyhülislam olarak görev yapmış olan Yenişehirli Abdullah Efendi'nin, adı geçen eserinde yer alan fetvaları esas alınarak dönemin sosyal hayatının ortaya konulmasını içermektedir.

Bu bağlamda Yenişehirli Abdullah Efendi'nin, zamanında vuku bulan hadiselerin, dini ve günlük hayatın izlerini taşıyan, soru-cevap şeklinde özel ifadeler içindeki fetvaları önem arz etmektedir. Bu fetvalar, Osmanlı toplumunun Lale Devri'ndeki günlük hayat kesitini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini, kültür ve bilim seviyesini, savaşlarını vb. tarih kitaplarından daha müşahhas örneklerle ortaya koymaktadır. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin kitap basımına ve çoğaltılmasına cevaz veren fetvası, ilim adamına ve din adamına karşı saygılı olma konusundaki fetvası, din adamlarının kendi arzusuna göre fetva vermemeleri konusundaki fetvası, lale alım satımı hakkındaki fetvası, İran Rafizileri hakkındaki fetvaları ve gayrimüslimler hakkındaki birçok fetvası hem devrin zihniyetini ortaya koyması açısından hem de türk toplumunun bugününe ve istikbaline çareler üretmek isteyenler için önemlidir.

Din belirli bir tarihsel ortamda gerçekleşmesi yönüyle o tarihin içinde oluşturulan aile, hukuk, ekonomi, siyaset vb. kurumlarıyla ilişkisi bulunmaktadır. Ne var ki dinin ilişki içinde bulunduğu bu kurumların hepsiyle

din ilişkisini detaylandırarak incelemek yerine verilen fetvalar bağlamında yeri geldikçe değinilmiş, böylece konu fetvalar çerçevesinde sınırlandırılmıştır.

1.3- TEZİN AMACI

Nasıl bir insan uzun senelerin tecrübelerinden ders alarak gelecek günlerinin programını çizmeye ve eski hatalarını bir daha tekrarlamamaya çalışmaktaysa, bir toplum geçmişinde olup bitenlerden ibret alarak istikbaline daha dikkatli hazırlanmaya mecburdur. Bunu yapmak kaçınılmazı mümkün olmayan bir borçtur.

Bu çalışmada, dinin belirli kalıplar içerisinde sunulması neticesinde oluşan zihniyetin toplumu nasıl yönlendirdiği gösterilirken aynı zamanda Osmanlı arşivlerinin günümüz okurlarına açılması ve içerdiği bilginin paylaşılması da amaçlanmaktadır. Diğer yandan çalışmamız, global gelişmeler karşısında türk toplumunun bugünkü yapısının, doğru bir şekilde anlaşılıp çözümler üretilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

1.4 - TEZİN ÖNEMİ

Bu tür çalışmalar tezimin amacında belirtildiği üzere her şeyden önce sosyal tarih açısından önemli arşivlerin günümüze kazandırılması bağlamında yarar sağlayacaktır.

Diğer yandan tarihte olup bitenlerin iyi değerlendirildiği takdirde günümüze ışık tutacağı açıktır. Dinin toplumu etkilemesi ve toplumun da dinden etkilenmesi bağlamında geçmişe bugünden bakarken nerelerde hatalar yapıldığı, hangi mevkilerde nasıl tavır takınılacağı ortaya çıkmaktadır. Yapmış olduğumuz bu çalışmanın din toplum ilişkilerinin değerlendirilmesine ve günümüze ışık tutmasına katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

1. 5- TEZİN YÖNTEMİ

1.5.1- Kavramsal Çerçeve

Din ve toplum karşılıklı bir ilişki içerisinde. İnsanlığın yeryüzünde ortaya çıkmasından bu yana din fenomeni, insanı ve toplumları çeşitli biçimlerde etkilemiştir. Kültürün ilk basamaklarından başlayarak aile ve millet gibi tabii birliklerle hep yakın ilişki içinde bulunmuştur. Din insanlardan hem fert olarak hem de cemaat ve toplum olarak isteklerde bulunur. Aile, ekonomi, siyaset, eğitim, hukuk ve ahlak gibi kurumlar, sosyal sınıf ve tabakalar, kültür, kimlik, dernek vb. üzerinde çeşitli etkilerde bulunur. Aynı şekilde toplum da dini etkilemektedir. Çünkü zamanla değişen sosyal şartlar, dinin inanç, ibadet ve teşkilat alanında yeni birçok anlayış, mezhep, ekol ve fikir akımlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nitekim islam hukukunda “Ezmanın teğayyürü ile ahkâmın tağayyürü”² prensip olarak kabul edilmiştir. Dinin toplumla varolan birlikteliği günümüze kadar böyle devam etmiş ve tarihin sonuna kadar devam edecektir. Bu bağlamda çalışmamız, din ve toplum hakkında kavramsal bir inceleme yaptıktan sonra, Yenişehirli Abdullah Efendi’nin fetvalarını dini hayatın boyutları açısından değerlendirmeye tabi tutacaktır.

1.5.2- Yöntem

Bu çalışmada literatür inceleme ve tarihi karşılaştırmalar yapılarak yorumsamacı bir yöntem izlenmiştir. Yorumsamacı yaklaşıma göre insan varlığı, onu kuşatan bir anlamlar ağı tarafından belirlenir. Herhangi bir insanı bulunduğu anlamlar ağından çıkartarak bir tanıma, bir belirlenime yerleştirmeye çalışmak daha baştan yöntemsel bir çıkmaza sürüklenmektir. Anlama verilen bu olağanüstü önem nedeniyle yorumsama, anlam

² Bkz. Mustafa YILDIRIM: Mecellenin Külli Kaideleri (İzmir, 2001), 108.

yorumunun felsefesi diye tanımlanabilir.³ Biz de araştırmamızda her türlü geleneksel tarih dogmalarından uzak bir anlayışla fetvaları inceledik.

Tezimizde esas aldığımız Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvalarını içeren Behcetü'l- Fetava Mean- Nukul nüshasını Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nden, yardımcı kaynakları da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nden ve Milli Kütüphane'den temin ettik.

Bu çalışmayı yaparken Behcetü'l- Fetava Mean- Nukul nüshası esas alınmıştır. Söz konusu eserden bazen bölümler halinde bazen de önemli gördüğümüz fetvalar çerçevesinde transkripsiyon yapılarak konularına göre tasnifler oluşturulmuştur. Daha sonra devrin dini ve toplumsal hayatını yansıtan fetvalar üzerinde incelemeler ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Ayrıca bunlardan daha önemli olan ve çalışmamızın temelini oluşturan dini tecrübenin boyutları üzerinde de sosyolojik değerlendirmelerde bulunularak, söz konusu boyutların fetvalara ve sosyal hayata yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.5.3- Kapsam ve Sınırlılık

Araştırmamız 18. yy. fetvalarının hepsini hedef almamakta, Lale Devri Şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Behcetü'l- Fetava adlı eserindeki, özellikle devrin dini hayatının inanç, ibadet, zihniyet ve sosyal boyutunu yansıtan fetvalarını esas alacaktır.

1.6- YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ'NİN ŞAHSİYETİ

³ Erol GÖKA, A. TOPÇUOĞLU ve Y. AKTAY: Önce Söz Vardı (Ankara, 1999), 25-26.

1.6.1- Hayatı

Osmanlı alimi ve şeyhülislamıdır. Doğum tarihi bilinmemektedir. İlk tahsilini Bursa Yenişehir'de yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek medrese tahsilini Çatalcalı Ali Efendi'nin yanında tamamladı.⁴ Çeşitli medreselerde ve Süleymaniye Daru'l-Hadis'inde müderrislik yaptı. Halep ve Bursa kadılığı görevlerinde bulundu. Bursa kadılığından azledildikten sonra İstanbul kadılığı payesiyle 1127/1715'te ordu kadısı olarak Mora seferine katıldı.⁵ Bu seferde mevkufatçı olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile tanışıp dost oldu ve Mora seferinden döndü.⁶ Sadrazam Şehit Ali Paşa'nın yardım ve tavsiyesiyle⁷ 1128/1716'da Anadolu kazaskerliğine getirilen Abdullah Efendi, bir süre sonra azledildi. Arkasından yeniden memuriyete alınarak, Rumeli kazaskeri oldu.⁸ Şeyhülislam İsmail Efendi'nin azli kesinleşince, dostu sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın gayreti ve tavsiyesiyle 7 Mayıs 1718'de şeyhülislamlığa getirildi.⁹ On iki yılı aşkın bir süre bu görevde kalan Abdullah Efendi, Patrona Halil isyanının çıkması üzerine, padişahı tenkit etmesi ve asilerin toplandığı ihtilal meclisinde büyük bir ahlaki zafiyet gösterip, daha önce beraber olduğu kimseleri kötüleyerek, kendisinin affedilmesini sağlaması sebebiyle III. Ahmed tarafından 1143/ 30 Eylül 1730'da azledildi ve Bozcaada'ya sürgüne gönderildi.¹⁰

1732 tarihli bir fermanla, sürgünde bulunduğu sırada hacca gitmesine izin verildi. Hac dönüşü uzun süre İstanbul dışındaki çiftliğinde ikamet ettikten sonra Kanlıca'daki yalısında oturmasına müsaade edildi. 1156/1743'te vefat

⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi (Ankara, 1947), IV, 466.

⁵ İLMİYE SALNAMESİ, 507: Abdülkadir ALTUNSU: Osmanlı Şeyhülislamı (Ankara, 1972), 117; Mehmet İPŞİRLİ: "Abdullah Efendi, Yenişehirli", DİA (İstanbul, 1988) I, 100; Ahmet ÖZEL: Hanefi Fıkıh Alimleri (Ankara, 1990), 143; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., 466.

⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., 466.

⁷ İLMİYE SALNAMESİ, 507: Abdülkadir ALTUNSU: a.g.e., 117; Mehmet İPŞİRLİ: a.g.m., 100.

⁸ İLMİYE SALNAMESİ, 507: Abdülkadir ALTUNSU: a.g.e., 117.

⁹ İLMİYE SALNAMESİ, 507: İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., 466.

¹⁰ İLMİYE SALNAMESİ, 507: Abdülkadir ALTUNSU: a.g.e., 117; Mehmet İPŞİRLİ: a.g.m., 100; Ahmet ÖZEL: a.g.e., 143; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., 466.

eden Abdullah Efendi, Kanlıca'da İskender Paşa Camii haziresine defnedildi.¹¹

Abdullah Efendi, uzun süren şeyhülislamlığı döneminde Lale Devri'nin önemli simalarından biri olmuş, bu dönemin ihtişam ve zevk-ü sefa hayatından istifade etmiştir. İslam hukukuna olan derin vukufuyla tanınmış ve yeniliklere açık olması dolayısıyla bu dönemdeki icraatların lehine fetvalar vermiştir. Bunlar arasında bilhassa matbaanın kurulması ve dini olmayan eserlerin basılması hususunda verdiği fetvası meşhurdur.¹²

Abdullah Efendi'nin fetvalarının bir araya getirildiği "Behcetü'l- Fetava" adlı eseri Osmanlı fetva mecmualarının en kıymetlilerinden biri sayılmaktadır. İlk matbaanın açılması hususundaki fetvası ve İbrahim Müteferrika'nın bu husustaki eserine takrizi kendisinin yenilikçi bir zihniyette olduğunu göstermektedir.¹³ Ayrıca Abdullah Efendi'nin "Mir'at Haşiyesi" adlı bir eseri de bulunmaktadır.¹⁴

1.6.2- Yaşadığı Dönem

Abdullah Efendi'nin şeyhülislam olarak görev yaptığı yıllarda dönemin Osmanlı padişahı III. Ahmed ve dönemin Osmanlı sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa'dır. Bu dönemin önemli bir özelliği, din ve gaza karışımı bir yapıya sahip olan Osmanlı'nın, kendine özgü zihniyetinden kopmuş olmasıdır. Cevdet Paşa'nın İbn Haldun'dan alarak kullandığı bir terimle söylersek, Osmanlı asabiyeti artık sönmüştür.¹⁵ Lale Devri'nde ilk defa

¹¹ İLMİYE SALNAMESİ, 508; Abdülkadir ALTUNSU: a.g.e., 118; Mehmet İPŞİRLİ: a.g.m., 101; Ahmet ÖZEL: a.g.e., 143; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., 466.

¹² Mehmet İPŞİRLİ: a.g.m., 101; Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 552.

¹³ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., 467.

¹⁴ Abdülkadir ALTUNSU: a.g.e., 118; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., 466.

¹⁵ Niyazi BERKES: Türkiye'de Çağdaşlaşma (İstanbul, 2002), 43.

Avrupa'ya elçilerin gönderilmesi, kütüphanelerin kurulması, tercüme faaliyetlerinin yapılması¹⁶ bu devrin yeni yapısını yansıtmaktadır.

III. Ahmed, Edirne vakasından sonra tahta geçmiştir. Sadrazam Rami Mehmed Paşa'nın tertip ettiği ihtilal ordusu Edirne'de olan II. Mustafa'yı tahttan indirmek üzere İstanbul'dan hareket etti. İhtilalciler, 16 sene kadar süren bir harp döneminde halkın ağır vergiler altında ezildiği halde kocaya verdiği kızları için Edirne'ye gidip orada muhteşem saraylar yaptırmaya kalkışarak büyük masraflar yapan II. Mustafa'nın ve her istediğini yaptırabilen Şeyhülislam Erzurumlu Feyzullah Efendi'nin idaresine son verdi. İhtilal Edirne'de gerçekleştiği için bu olaya Edirne Vakası dendi.¹⁷

III. Ahmed tahta geçtiğinde 1678'den beri ciddi olarak zedelenmiş olan hükümdarlık otoritesini yeniden kurmayı hedefledi. II. Mustafa'yı tahttan indiren ihtilalciler, tarihçi Naima Efendi'nin belirttiği üzere sülale geleneğini yıkmak ve Osmanlı hanedanından olmayan birini tahta geçirmek istiyorlardı. Ama ulemanın girişimiyle hanedandan III. Ahmed tahta geçti.¹⁸

III. Ahmed'in padişahlığı iki devreden oluşmaktadır. İlk devresi 1703-1718 yılları arasında olup ikincisi 1718-1730 arasındaki Lale Devri'dir. III. Ahmed 30 yaşında tahta geçti. Hattat ve şair olan padişah şiirde "Necib" mahlasını kullanıyordu. Cülusundan sonra ihtilalcileri ihtiyatlı bir şekilde ortadan kaldırdı ve ihtilalle yeniçeri ağası olan Vezir Çalık Ahmed Paşa'yı ve kethüda olan Ali Paşa'yı azletti ve sürgüne gönderdi. Yerine otuz yaşlarında kubbe vezirliğinden sadarete getirilen Çorlulu Ali Paşa'yı vezir yaptı. Çorlulu devrin muktedir ve ünlü vezirlerinden biri oldu. Çorlulu'nun iktidarının

¹⁶ Kazım SARIKAVAK: "Az Bilinen Osmanlı'da Bir Aydınlanma Hareketi", Osmanlı-Düşünce, 1999" (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999), 189-193; Mehmet İPŞİRLİ: "Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler", Osmanlı İlimi ve Mesleki Cemiyetleri, 1987" (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987), 33-39.

¹⁷ İsmail Hami DANIŞMEND: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (İstanbul, 1972), III, 487-489.

¹⁸ Metin KUNT: Türkiye Tarihi (İstanbul, 1992), III, 49-51.

uzaması ve padişah nezdinde büyük salahiyyete sahip olması bazı ihtirasçıları kamçıladı. Çorlulu hem aleyhindeki entrikaları önlemeye çalışıyor hem de III. Ahmed'i Rusya'ya karşı savaş açmaya razı etmek istiyordu. Hatta Çorlulu, padişah'tan gizli olarak Kırım Hanı'na, Rusya'ya karşı İsveç kralını desteklemesi için buyruk gönderdi. Bu durum anlaşılınca 1710'da azledildi ve 1711'de idam edildi. Yerine Baltacı Mehmed Paşa vezirliğe getirildi. Ardından serdar-ı ekremlik verildi.¹⁹

Bu arada Avrupa'da ise Osmanlı lehine sayılabilecek gelişmeler yaşanıyor. Doğu Avrupa'da İsveç-Rus savaşları vardı. Osmanlı bünyesindeki Suriye, Irak ve Mısır merkezi otoriteyi zayıflatan yöresel girişimler ve kargaşalar Osmanlı'nın Avrupa'da oluşan fırsatları değerlendirmesini engelliyordu. İsveç Kralı Demirbaş Şarl, Ruslar'a karşı Osmanlı'ya birleşmeyi teklif etti. İstanbul'un İsveç'le ittifak yapma konusunda tereddütüne rağmen İsveç Kralı, daha önceki başarılarına ve Osmanlı'ya güvenerek Rusya'ya saldırdı. Fakat 1709'da Ruslar'a yenilince Kral Şarl Osmanlı topraklarına kaçarak Özi'ye sığındı. Ruslar'ın Osmanlı topraklarına girmesiyle Osmanlı-Rus savaşı kaçınılmaz hale geldi. Baltacı Mehmed Paşa kumandanlığındaki Osmanlı ordusu Prut nehri kenarında Rus ordusuyla karşı karşıya geldi. Kırım, Polonya ve İsveç ordusu aynı anda Ruslar'ı kuşattı. Rus ordusunu iyice sıkıştıran Vezir-i Azam Baltacı Mehmed Paşa, Rus ordusunu yok edecek ve mutlak galibiyete götürecek bitirici hücumu yapamadı. Ruslar'ın barış teklifini kabul etti.²⁰ İsveç Kralı barış yapılmasına engel olmak istediysen de başarılı olamadı.²¹ Bu kadar uygun durumu hafif şartlarla imzalayan ve Kırım Hanı'nın ve İsveç Kralı'nın tepkisini alan Baltacı Mehmed Paşa azledildi.²² Böylece 1711'de imzalanan Prut Antlaşması'yla Karlofça'da kaybedilen topraklar Rusya'dan geri alındı. Azak kalesi Osmanlılar'a tekrar iade edildi. 1713'teki Edirne Antlaşması'yla Ruslar işgal ettiği Lehistan

¹⁹ Yılmaz ÖZTUNA: Büyük Osmanlı Tarihi (İstanbul, 1994), IV, 460-471.

²⁰ Metin KUNT: a.g.e., 49.

²¹ Dimitri KANTEMİR: Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi (İstanbul 1998), II, 867.

²² Metin KUNT: a.g.e., 49.

topraklarını iki ay içinde boşaltmayı kabul etti. Çar Deli Petro için ılık sulara inme siyaseti iflas etti ve Karadeniz 60 yıl daha türk gölü olarak kaldı.²³

III. Ahmed Karlofça ile verilen Mora'yı tekrar almak için 1714'te sefer emrini verdi Mora'yı elinde bulunduran Venedikliler, Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerini arttırmıştı. Bosna valisi Köprülüzade Numan Paşa'nın bastırdığı Karadağ Ayaklanması'ndan kaçan Karadağlılar'da Mora'ya gelmişti. Mora'daki Venedikliler ve Karadağlılar da Osmanlı ticaret gemilerine saldırıyordu. Sadrazam Damat Ali Paşa komutasındaki ordu 1715'te Mora ve Girit adasını fethetti. 1716'da Sadrazam Damat Ali Paşa Avusturya'ya savaş açtı ama Varadin'de yapılan savaşta yenildi.²⁴ Mora ve Girit adasını fethedip Venedikler'i tamamen Adriyatik körfezinin dibine iten Sadrazam Damat Ali Paşa bu savaşta şehit düştü. Cesedi hazin bir cenaze töreniyle Belgrat'a defnedildi.²⁵ Mağlup olan Osmanlı ordusu Belgrat'a çekildi. Avusturya, Varadin başarısından cesaret alarak Osmanlılar'ın Macaristan'daki son eyalet merkezi olan Temeşvar üzerine yürüdü ve burayı aldı. Böylece Eflak ve Boğdan yolu Avusturyalılar'a açılmış oluyordu.²⁶ Temeşvar'ı alan Avusturyalılar Belgrat'a yürüdü ve Sadrazam Halil Paşa'nın komuta ettiği Osmanlı ordusuna ani baskın yaptı. Osmanlı ordusunu dağıtan Avusturya Belgrat'ı ele geçirdi.²⁷ Belgrat'ın düşmesi üzerine Sadrazam Halil Paşa görevden alındı ve yerine Nişancı Mehmed Paşa getirildi.²⁸

Avusturyalılar'ın Temeşvar ve Belgrat'ı almasıyla cesaretlenen Venedikliler Preveze üzerine yürüdüler ve burayı kuşattılar. Kale muhafızı Ali Paşa'nın bütün cephaneyi kalede bırakarak Nadra'ya kaçması üzerine Venedikliler Preveze gibi önemli bir kaleyi ele geçirdiler. Aynı yıl içinde Voniçe Kalesi'ni aldılar. Yine bu yılda Limni ve Bozcaada yakınlarında üç

²³ Yılmaz ÖZTUNA: a.g.e., 460-471.

²⁴ Abdülkadir ÖZCAN: Osmanlı Ansiklopedisi (İstanbul, 1999), V, 1011.

²⁵ Alphonse de LAMARTİNE: Osmanlı Tarihi (İstanbul, 1992), 817.

²⁶ Abdülkadir ÖZCAN: a.g.e., 1011.

²⁷ Yılmaz ÖZTUNA: a.g.e., 476.

²⁸ Alphonse de LAMARTİNE: a.g.e., 822.

defa karşılaşan Venedik ve Osmanlı ordusu birbirine önemli bir üstünlük sağlayamadı. Belgrat'ın düşmesinden sonra sadrazamlığa Nevşehirli Damat İbrahim Paşa getirildi. Uzun görüşmeler neticesinde Venedikliler ve Avusturyalılar ile 1718'de Pasarofça Antlaşması yapıldı. Buna göre Avusturyalılar Temeşvar, Küçük Eflak ve Belgrat'ı alarak Karlofça'daki kazançlarını daha da ilerlettiler. Buna karşı Osmanlı-Venedik görüşmeleri Osmanlı lehine gelişerek Mora Osmanlı'ya bırakıldı.²⁹

Sadrazam İbrahim Paşa barış yapılması taraftarı olduğu için Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasında önemli bir rol oynamıştı. Gerçekten de onun mizacı daha çok sosyal ve mali işlerle uğraşmaya uygundu. Pasarofça Antlaşması'yla devletin yapısına çeki düzen vermek için gerek duyulan barış ve sükun ortamı sağlanmıştı.³⁰

Lale Devri Osmanlı tarihinde ilk kez batılılaşma hareketlerine girildiği bir dönemi temsil eder. Lale Devri tabirini tarih kaynaklarına kazandıran da tarihçi Ahmet Refik'tir.³¹ Bu dönemde, batılı yaşam tarzı Osmanlı yöneticilerinde büyük ilgi gördü. Osmanlılar Pasarofça'dan sonra Avrupa'yla barışçıl bir siyaset izlemeye başladı ve Avrupa'daki yenilikleri takibe aldı. Avrupa yaklaşık iki asırdır bir değişim ve gelişim içindeydi. Kralların, aristokratların, kardinallerin dışında orta sınıfta önemli gelişmeler ve ilerlemeler vardı. İktisadi, ilmi, felsefi, teknik, teknolojik ve coğrafi bu gelişmeler Avrupa'da Rönesans dönemini ve aydınlanma çağını doğurdu. III. Ahmed bunu göz ardı etmedi ve Viyana, Paris gibi Avrupa'nın değişik başkentlerine elçiler gönderdi. Bu elçilerden sadece siyasi değil toplumsal ve bilimsel gelişmeleri de rapor etmelerini istedi. Böylece Avrupa'ya karşı bir merak belirdi. Orduda ve kültür hayatında avrupalı yenilikler ortaya çıkmaya başladı.³²

²⁹ Abdülkadir ÖZCAN: a.g.e., 24.

³⁰ Abdülkadir ÖZCAN: a.g.e., 24.

³¹ Reşad Ekrem KOÇU: Patrona Halil (İstanbul, 2003), 56.

³² Metin KUNT: a.g.e., 51-53.

Lale Devri İstanbul'da vuku bulan birkaç felaketle başladı. 17 Temmuz 1718 gecesı çıkan ve yirmi saat süren yangında Cibali ve Unkapanı arasındaki mahalleler yandı. Bir yıl sonra çıkan gece yangınında ise Gedikpaşa ve Kumkapı semtleri kül oldu. 1719'daki deprem üç dakika sürdü ve çok büyük hasarlar meydana geldi. İstanbul'un meşhur surları bile bu depremde yıkıldı ve tamirine başlandı. 1729'daki Balat'ta çıkan ve yirmi dört saat süren yangın surlar içinde kalan İstanbul'un sekizde birini yaktı.³³ Lale Devri'ndeki yoğun imar faaliyetlerinin bir sebebi de İstanbul'u harap eden yangın ve deprem felaketleri olmuştur.

İbrahim Paşa her tarafta çıkan yangınlara karşı tedbir olarak bir itfaiye (tulumbacılar) birliği kurdu. Yeniçerilerin en güçlüleri arasından itfaiyeci personel seçildi ve bunlara hususi maaş bağlandı. Zamanla itfaiyecilerin sayısı arttırıldı.³⁴

Lale Devri'nde özellikle imar faaliyetlerine önem verildi. Sadrazamın bu imar merakına Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Paris dönüşünde sunduğu raporun büyük etkisi olmuştı. Bu imar hareketiyle çok sayıda padişah kasırları, sultan sarayları vükela konakları, camiler, çeşmeler ve binalar yapıldı. Boğaziçi, Beşiktaş, Kuruçeşme, Bebek, Hisarlar, Üsküdar, Çubuklu gibi İstanbul'un pek çok yerinde kasırlar inşa edildi.³⁵

İmar faaliyetleriyle İstanbul güzelleştirildi. Bahçeler ve su yolları yapıldı. Boğazın iki kıyısı doğunun yeni bir Babil'i haline geldi. Pasarofça Antlaşması'nı imzalayan Mehmed Efendi elçi olarak gittiği Fransa'dan İstanbul'u süslemek isteyen sadrazama Versailles, Marly ve Fontameblean

³³ Abdülkadir ÖZCAN: a.g.e., 25.

³⁴ HAMMER: Büyük Osmanlı Tarihi (İstanbul, 1992) , VII, 350; Arif BİLGE: Nevşehir ve Lale Devri Tarihi: (Konya 1966), 82.

³⁵ Abdülkadir ÖZCAN: a.g.e., 25.

Sarayları'nın planlarını ve resimlerini getirdi. Sadrazam Damat İbrahim Paşa Osmanlı'nın tüm görkemini ortaya koymaktan kaçınmadı. Yıkılan Meandros Kulesi yerine şimdiki adıyla Kız Kulesi'ni yaptırdı. XIV. Louis taklidi binalar yapıldı. Haliç'in kıyıları ağaçlar, çeşmeler, köşkler ve mermer saraylar ile bir kat daha güzelleştirildi. Sadrazamın gayretiyle Haseki Sultan için Kağıthane'de doğu stili bir saray yapıldı. Sarayın açılışında eğlenceler düzenlendi.³⁶

III. Ahmed ve sadrazam kış mevsimini Topkapı Sarayı'nda geçirirdi. Yaz gelince padişah Karaağaç Köşkünde, Tersane bahçesinde bazen de Eyüp'teki Valide Sultan Köşkünde kalırdı. Bu dönemde İstanbul'un her köşesi her biri sanat abidesi olan zarif köşkler ile süslenmişti. Zeyrek'te Ayşe Sultan Sarayı, Paşa Kapısı'nda Fatma Sultan Sarayı ve Kandilli Sarayı, Bebek'te Hümayunabad Sarayı, Salıpazarı'nda Emnabad Sarayı, Rerahabad Sarayı, Alibey Köyü yakınında Hüsrevabad Sarayı, Defterdar'da Neşatabad Sarayı, Kağıthane'de Sadabad Sarayı birer sanat abidesiydi. Sarayların yanı sıra çeşmeler, sebiller, mektepler, hamamlar, kütüphaneler, camiler yapıldı.³⁷

Sadrazamın dehasıyla Ramazan ayında büyük camilerin aydınlatılmasına başlandı. Mahyalarla camiler süslendi.³⁸ Bu dönemde yine ilk defa fener alayları ve lale bayramları düzenlendi. Bu kutlamalar her ilkbaharda ya sarayda ya da padişahın boğaz kıyısındaki yalısında yapıldı. Sık sık saraylarda eğlenceler düzenlendi. Diplomalı bahçıvanlar sarayda görev aldı. Şehzadelerin ilk ders başlangıcı münasebetiyle görkemli şenlikler düzenlendi.³⁹

İstanbul'daki bahçeler rengarenk ve türlü türlü laleler ve çiçeklerle tezyin edildi. Lale, devrin moda çiçeğiydi. Birçok lalenin kendine has ayrı zarif

³⁶ Alphonse de LAMARTİNE: a.g.e., 824.

³⁷ Zuhuri DANIŞMAN: Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (İstanbul 1965), X, 227.

³⁸ HAMMER: a.g.e., VII, 350.

³⁹ Alphonse de LAMARTİNE: a.g.e., 824.

ismi vardı. Laleler açıldığı zaman Çırağan şenlikleri, helva sohbetleri yapılırdı. Elçilere muhteşem ziyafetler verilir ve eğlenceler tertip edilirdi. İstanbul'daki yabancı elçileri de zevk ve ihtişam duyguları kaplardı. Elçiler birbirleriyle gösteriş ve ihtişam konusunda yarışıyorlardı. İstanbul'un güzelliği göz kamaştırıyordu. Devrin şairi Nedim İstanbul'u şöyle anlatır.

“Bu Şehr-i İstanbul ki bi mislü bahadır
Bir sengine yek-pare Acem mülkü fedadır
Bir gevher-i yek-pare iki bahr arasında
Hurşid-i cihantab ile tartılsa sezadır.”⁴⁰

Bu dönemde ortaya çıkan lüks ve israfın önüne geçmek için bazı tedbirler alındı ve özellikle kadınların giyim ve süs eşyalarındaki lüks ve israfın frenlenmesi için emirnameler yayınlandı. Lale soğanlarına konulan vergilerle Çırağan eğlencelerine yol açan çiçek israfı yasaklandı.⁴¹

Lale Devri'nde yapılan önemli bazı icraatlar şu şekildedir. Her yıl Receb ayında Mekke'ye gönderilen Surre Alayı'nın eşkıyadan korunması için tedbirler alındı. Tebriz'de yeni bir darphane binası yapıldı. İstanbul Darphanesi'ne muhteşem bir kubbe yapıldı. Tekfur Sarayı'nda bir mavi İran çinisi imalathanesi kuruldu. Yeni gemiler ve liman ticareti için tezgahlar, zahire anbarları, depolar inşa edildi.⁴²

Lale Devri'nin imparatorluğa getirdiği en önemli gelişme matbaa oldu. Macar asıllı mühtedi İbrahim Müteferrika ilk defa matbaayı kurdu. Bu matbaa ile çok sayıda kitaplar basıldı. Bu dönemde hazinenin yükünü azaltmak için yeniçeri ve memur sayısında azaltmaya gidildi. Paranın değeri hazineye kazanç getirecek biçimde düşürüldü. Birçok tımar iltizama verildi. Düzenli

⁴⁰ Zuhuri DANIŞMAN: a.g.e., 228,229.

⁴¹ HAMMER: a.g.e., VII, 350-357.

⁴² HAMMER: a.g.e., VII, 350-357.

vergi alınabilmesi için yüz yıllık bir aradan sonra ilk kez toprak yazımı için çalışmalar yapıldı. Esnaf ve tüccara yıllık vergiler konuldu. Artan vergilerden etkilenen asker, memur, esnaf, tüccar ve halk, kendi durumunu eğlence ve debdebe içinde yaşayan padişah ve çevresindekileri ile kıyaslıyordu. Bu durum halkta ve askerde huzursuzluğa sebebiyet verdi. Yapılan savurganlık halka da yansımış ve tüketim artmıştı. Bunun sonucunda 1725'te enflasyon arttı. Sarayın batılı bir biçimde yaşaması halk arasında yönetimin İslamiyet'ten uzaklaştığı söylentilerini doğurdu. Halk 1726'da padişahın ve sadrazamın saraylarını taşladı.⁴³

Başlangıçta bazı sosyal meseleleri çözmek düşüncesiyle hareket eden ve bu cümleden olarak Şam'da yeniçerileri yoklamaya tabi tutarak sayılarını yedi yüz elliye indiren ve İstanbul'da ulufeli asker sayısında indirim yaparak tasarruf yapmak isteyen sadrazamın giderek zevk ve sefaya dalması ve bu yolla israfın artması halk arasında hoşnutsuzluğa sebep oldu.⁴⁴

Öte yandan Lale Devri'nde siyasi ve askeri hareketlenmeler de yaşanıyordu. İbrahim Paşa en büyük gayretini, 1725'te Rusya ve Avusturya arasında yapılan ittifakın Osmanlı aleyhine bir harekete dönüşmesini engellemeye sarf etti. Sadrazam, Rusya-Avusturya ittifakına karşı yapılacak bir savaşın Osmanlı için bir felaket olacağına inanmaktaydı. Bu yüzden Polonya ve Rusya ile dostane ilişkilere yöneldi.⁴⁵

Hem III. Ahmed ve hem de damadı ve sadrazamı olan İbrahim Paşa, sulha meyilli, sakin ve eğlenceli hayatı seven, sevimli ve mülayim insanlardır. Bu yaratılışları gereği 1718-1730 tarihleri arasında ziyafetten ziyafete koşturmuşlar ve meşru ölçülerde eğlenceli bir hayat sürdürmüşlerdir. Bu dönemde büyük masraflarla inşa edilen Kağıthane'deki Sadabad Köşkü'nde,

⁴³ Mübeccel KIRAY: "Lale Devri", Yurt Ansiklopedisi (İstanbul, 1981), 8114.

⁴⁴ Abdülkadir ÖZCAN: a.g.e., 25.

⁴⁵ Zuhuri DANIŞMAN: a.g.e., 225.

Üsküdar'daki Şerefabad'da, Beylerbeyi'ndeki Bağ-ı Feraf Bahçesi'nde, Çırağan Bahçesi'nde, İbrahim Paşa'nın Beşiktaş Mevlevihanesi'ne bitişik özel yalısında ve benzeri çok sayıda saray ve bahçelerde, padişahında arasına katıldığı helva sohbetleri ve lale eğlencelerinin yapıldığı doğrudur. Lale eğlenceleri sebebiyle laleye düşkünlük artmış, hatta lalenin iki yüz otuz dört çeşidi yetiştirilmiştir.⁴⁶ Bu dönemdeki ziyafetlerde padişah ile beraber başta şeyhülislam olmak üzere o devrin önemli ilim ve fikir adamları da mutlaka katılmış olmalıdır. Şeyhülislamın da içinde yer aldığı ziyafet ve eğlencelerin gayr-i meşru olması düşünülemez. Ancak İstanbul'da bu dönemde halkın barış ve huzurun kıymetini bilmeyerek, gayr-i meşru eğlenceler düzenledikleri açıktır.

İran'daki anarşi ortamını ve İran'ın zayıf durumunu fırsat bilen Osmanlı İran'a girdi ve Nahçıvan'ı, Hemedan'ı, Tebriz'i, Erivan'ı, Nihavend'i ve Hürremabad'ı aldı. Şah Tahmasb Kulu Han İran'da yönetimi ele alınca güçlü bir ordu kurdu ve Hemedan ve Tebriz'i Osmanlılar'dan geri aldı. Şah antlaşma için İstanbul'a elçi gönderdi. Antlaşma imzalandıktan sonra antlaşmaya riayet etmeyen Şah tekrar saldırıya geçti. III. Ahmed İran'a sefer hazırlığı emrini verdi. Ordu hazırlandı ve Üsküdar'a geçerek padişahı burada bekledi. III. Ahmed seferi iptal etme düşüncesine kapıldı. Sefer konusunda tereddüt içinde kalması ve Üsküdar'da orduyu bekletmesi halkta ve özellikle askerlerde huzursuzluğa sebebiyet verdi. Padişah ve vezir bir türlü hareket emrini vermedi. Bu ise ihtilalcilerin harekete geçmesi için bir bahane oldu.⁴⁷ Patrona Halil adında bir yeniçeri bu durumdan istifade ederek bir ayaklanmanın öncülüğünü yaptı. Asker, esnaf ve zanaatkar ayaklandılar ve padişahı Damat İbrahim Paşa'nın kellesini istediler. III. Ahmed ayaklanmayı durduramadı ve isyancıların isteklerini yerine getirmek amacıyla sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın boğulmasını emretti ve sadrazamı boğdurdu. Fakat isyan devam etti. Sonuçta III. Ahmed tahttan çekilmek

⁴⁶ Ahmed AKGÜNDÜZ ve Said ÖZTÜRK: Bilinmeyen Osmanlı, a.g.e., 214-216.

⁴⁷ Zuhuri DANIŞMAN: a.g.e., 236-240.

zorunda kaldı. Yerine I. Mahmud tahta geçti. Böylelikle Patrona Halil İsyanı'yla Lale Devri de son bulmuş oldu.⁴⁸ Bu isyan sonucunda Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi görevinden azledildi.⁴⁹

1.7- İSLAM HUKUKU AÇISINDAN BEHCETÜ'L- FETAVA'NIN YERİ

1.7.1- FETVANIN TANIMI VE OSMANLI DÖNEMİ FETVA KİTAPLARI

Fetva kelimesi, sözlükte “bir olaya karşılık, verilen cevap”⁵⁰ veya “güçlükleri çözen kuvvetli cevap”⁵¹ anlamına gelmektedir. Terim olarak ise, “fakih bir kişinin sorulan fıkhi bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm”⁵² demektir.

Fetva kitapları, günlük hayatta karşılaşılan meselelerin hukukçulara yöneltilen soruları ve onlara verilen cevapları içine alan kitaplardır. Soru ve cevaplar cevap sahiplerince veya başkaları tarafından toplanılmış, fıkıh bablarına göre tanzim ve tertip edilmiş, genel olarak soru ve cevap şeklinde bazen de soru olmaksızın yalnız cevaplar şeklinde yazılmıştır.⁵³ Fetva konuları her zaman dini ve fıkhi bir çerçevede içinde kalmamıştır. İbadet, ahlak ve muamelat ile hiç ilgisi olmayan sorular da sorulmuş ve bir şeyhülislamı ilgilendirmeyen meselelere cevap verilmiştir. Soru-cevap tarzında hazırlanan bu kitaplar en çok karşılaşılan problemlere yer vermesi ve hanefi mezhebi içinde hakim görüşü bildirmesi sebebiyle kadıların çok sık başvurdukları bir kaynak olmuştur.

⁴⁸ Mübeccel KIRAY: a.g.m., 8114.

⁴⁹ Zuhuri DANIŞMAN: a.g.e., 248.

⁵⁰ ASİM EFENDİ: Kamus Tercümesi (İstanbul, 1305), IV, 1114, 1115.

⁵¹ Ebu'l-Ula MARDİN: “Fetva”, İA (İstanbul, 1977), IV, 582.

⁵² Ömer Nasuhi BİLMEN: Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu (İstanbul, 1976), I, 246; Fahreddin ATAR, “Fetva”, DİA (İstanbul, 1995), XII, 486.

⁵³ Abdulkerim ZEYDAN: İslam Hukukuna Giriş, Çev. Ali ŞAFAK (İstanbul, 1995), 231.

Çoğu zaman bu kitaplarda fetva veren hukukçunun tabi olduğu mezhebin kaidelerinden deliller veya bir mezhebin delillerine bağlı kalmaksızın, kitap, sünnet ve başka kaynaklardan deliller zikredilmiştir.⁵⁴ Fetva kitaplarının, günlük tatbiki hukuku aksettirmeleri, darda kalan hukukçulara belli bir mezhebin mes'elelerine kıyasla da olsa mes'elelere hüküm bulma ve halletmede çok önemlidir.

Her bölgede kadıların müracaat edeceği kitapların mezhebi bellidir. Hatta bazen kitaplar da tayin ve tahdit edilmiştir. Umumiyetle hanefi mezhebinin tatbik edildiği Osmanlı'da kadılar öncelikle "zahiru'r-rivaye" kitaplarına bakarlar, daha önce tercih edilmiş, kabul edilmiş görüşleri alırlardı.⁵⁵ Bir mes'elenin hükmünü, mezkûr kitaplardan çıkarmakta güçlük olduğunda ise şeyhülislamların fetvalarının yer aldığı fetva kitaplarına müracaat ederlerdi.

Kadılar verdikleri hükmün doğruluğunu ortaya koymak için özellikle bir şeyhülislamın fetvasına dayandırma arzuları fetva kitaplarının çok yaygın olarak kullanılmalarına yol açmıştır. Bunlar içinde bilhassa Ebussuud Efendi'nin fetvaları ile Müeyyedzade Abdurrahman Efendi'nin (ö. 922/1516) Mecmua-i İbni'l- Müeyyed, Sadi Çelebi'nin (ö. 945/1538) Fetava-i Sadiyye, Zekeriyazade Yahya Efendi'nin (ö. 1053/1643) Fetava-i Yahya Efendi, Balizade Mustafa Efendi'nin (ö. 1069/1658) Fetava, Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1098/1687) Fetava-i Ankaravi, Feyzullah Efendi'nin (ö. 1115/1703) Fetava-i Feyziyye, Menteşizade Abdurrahim Efendi'nin (ö. 1128/1716) Fetava-i Abdurrahim, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1156/1743) Behcetü'l- Fetava, Dürriyade Mehmed Efendi'nin (ö. 1215/1800) Neticetü'l- Fetava isimli eserleri kadıların en fazla başvurdukları eserler olarak dikkati çekmektedir.⁵⁶

⁵⁴ Abdülkerim ZEYDAN: a.g.e., 231.

⁵⁵ Hayreddin KARAMAN: İslam Hukuk Tarihi (İstanbul, 1999), 262.

⁵⁶ M. Akif AYDIN: "Osmanlı'da Hukuk", Osmanlı Devleti Tarihi (İstanbul: Feza Gazetecilik, 1999), II, 416.

Fetva kitapları yazıldığı devrin toplumsal durumunu yansıttıkları için zamanlarının ahlaki, ilmi, toplumsal ve kültürel hayatlarını doğru anlamamıza yardımcı olmaktadır.

1.7.2- BEHCETÜ'L- FETAVA'NIN MAHİYETİ

1.7.2.1- Behcetü'l- Fetava'nın Yazım Tertibi

Klasik fıkıh kitapları sistematüğinde “Kitap” ve “Bab” lara göre tanzim edilen eser, elli altı bölüme, bunlarda üç yüz yirmi altı bab ve fasıllar halindeki alt bölümlere ayrılmıştır. Alışılğelen fetva kitaplarından farklı olarak itikatla ilgili on üç fetva ile başlayan eser, “Kitabü't- Tahare” ve “Kitabü's- Salat ile devam etmekte, “Kitabü'l- Feraiz” ile sona ermektedir. Bölüm ve alt başlıklarının hemen hepsi arapça, fetvalar ise türkçedir.

Taharet, namaz, zekat, oruç ve hac gibi ibadetlerle ilgili fetvaların yer aldığı bu eserde, esas ağırlık muamelat konularına verilmiştir. En çok fetva ihtiva eden bölümler sırasıyla vakıf, boşanma, siyer, dava, alım- satım, şahitlik, evlenme ile ilgili bölümlerdir.

Soru- cevap şeklinde düzenlenmiş olan fetvalar çoğunlukla “olur” yada “olmaz” biçiminde kısa cevaplardan meydana gelmekte, bazen de uzun cevaplar verilmektedir. Eserde fetvaların mesnedini teşkil eden delillere ve söz konusu fetvaların kaynaklarına da yer verilmektedir.

1.7.2.2- Behcetü'l- Fetava Nüshaları ve Basım Tarihleri

Abdullah Efendi'nin fetvalarının bir araya getirildiği Behcetü'l- Fetava adlı eseri Osmanlı fetva mecmualarının en kıymetlilerinden biri sayılmaktadır.⁵⁷ Behcetü'l- Fetava'nın çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshaları bulunmaktadır. Behcetü'l- Fetava'nın istinsah tarihine (H. 1150) bakılırsa, eserin Fetva Emini Muhammed Fıkhi El- Ayni tarafından, Abdullah Efendi'nin vefatından sonra yeniden ele alınarak tertip edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu eser, 367 sayfa, 29 satırdan meydana gelmekte ve yaklaşık 3500 civarında fetvayı ihtiva etmektedir.

Osmanlılar'ın en önemli fetva mecmularından biri olan eser, tek cilt halinde Behcetü'l- Fetava Maa'n- Nükul adıyla iki defa basılmıştır. (İstanbul, 1266, 1289). Tezimizde esas aldığımız nüsha da söz konusu nüshadır. Hüseyin b. Hüseyin El- Hisari, fetvaların orjinallerini kaydetmeden klasik fıkıh kitaplarında bunlara mesned teşkil eden hükümleri, kaynağın adını ve bölümünü belirterek arapça metinlerini ihtiva eden Nükul-u Behceti'l- Fetava Bi'l- Arabiyye adıyla bir çalışma yapmıştır.

Ayrıca Hilmar Kruger, özellikle Behcetü'l- Fetava'yı esas alarak XVII-XIX. yüzyıl Osmanlı şeyhülislamlarının milletler arası hukuka dair verdikleri fetvalar üzerine bir çalışma yapmıştır.⁵⁸

⁵⁷ Abdülkadir ALTUNSU: a.g.e., 118.

⁵⁸ Ahmet ÖZEL, "Behcetü'l-Fetava", DİA (İstanbul, 1992), 346.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEHCETÜ'L- FETAVA'NIN DİN- TOPLUM İLİŞKİSİ AÇISINDAN

DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1- Dinin Toplumu Etkilemesi

Din ile tabiatı gereği bir varlık olarak insan arasında çok sıkı ilişkiler olduğu herkesin malumudur. İlk insan ve ilk toplumla birlikte dinin de var olduğu, genel bir kabule mazhar olmuştur.⁵⁹ İnsanlığın yeryüzünde ortaya çıktığından bu yana din fenomeni, insanı ve insan toplumlarını çeşitli biçimlerde etkilemiştir. Bu nedenle denilebilir ki insanlık tarihi, aynı zamanda din tarihi veya dinsel olaylar serüvenidir.

İnsanı ve toplumları dinden ayrı düşünmek mümkün görünmemektedir. Din, insan toplumlarının evrensel bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini inançlar, insan kaderinin en fiili ya da en etkili faktörüdür. Din, kültürün ilk basamaklarından başlayarak aile, oymak, kabile, boy ve millet gibi tabii birliklerle hep yakın ilişki içinde bulunmuştur.⁶⁰ İnsanlarla dinin bu birlikteliği günümüze kadar şöyle ya da böyle devam etmiş ve tarihin sonuna kadar da devam edecektir. İnsanlığın din ile olan bu ayrılmazlığı, bizi dinin insanın hem bireysel hem de sosyal boyutuyla ilişkisine götürmektedir.

Tarihi süreç içerisinde dinin, hem birey hedefli hem toplum hedefli olmak üzere iki yönlü bir rol üstlendiği görülmektedir. Bir yandan birey olarak insana nüfuz ederek onun temel problemlerine çözüm önerileri getirirken, diğer yandan sosyal kurumlar ve olayları da etkilediğini söylemek

⁵⁹ Osman PAZARLI: Din Psikolojisi (İstanbul, 1982), 31.

⁶⁰ Joachim WACH: Din Sosyolojisi, Çev. Ünver GÜNAY(İstanbul: İFAV, 1995). 36-40.

mümkündür. Din, toplumları insanlığın başlangıcından beri etkilemesinin yanı sıra, toplum hayatını düzenleyici normlar ve hükümler de yerleştirmektedir.

Batılı sosyoloji araştırmalarında dinin daha çok sosyal bir fenomen olarak ele alındığı görülmektedir. Örneğin Berger'e göre din, kendisinde – insan veya değil- bütün varlığı kapsayan bir kutsal düzen hususundaki beşer tavrıdır. Diğer bir ifadeyle din, anlamı insanı hem aşan hem de içine alan bir düzene inanmaktır.⁶¹ Buna göre, dinin kolayca toplumsal işlevlere dönüştürülemeyecek psikolojik işlevlere sahip olması mümkündür. Fert için toplum için gördüğü işlevlerden oldukça farklı işlevleri görebilir.

İnsanın ferdi ve sosyal, özel ve kamusal özellikleri bulunduğu göre, insanla sıkı yakınlığı olan, daha doğrusu insanın hayatını yönlendirmek için var olan ve insanın mutluluğunu hedef edinen dinin de, doğal olarak insanla hem bireysel hem sosyal ve hem özel hem de kamusal yönleri itibarıyla ilişkileri olacaktır. Başka bir ifadeyle din, sadece ferdi değil aynı zamanda sosyal bir olgudur.⁶² Daha geniş anlamda din, hem inançsal, hem davranışsal; hem psikolojik, hem sosyolojik; hem subjektif, hem de objektif yönü itibarıyla bir bütün olarak kendini ortaya koymaktadır.

Din, sosyal hayatın hemen her alanında insanları etki altında bırakır. Dinlerde bulunan ahlaki ilke ve esaslar, insanların sosyal eylemlerini güçlü bir biçimde etkiler ve böylece sosyal düzenin objektif yapısının belirlenmesinde önemli bir rol oynar.⁶³

Dinin ve dini yaşayışın pek çok yönü bulunmaktadır. Bütün bu yönleriyle dünyaya karşı geliştirdiği tavır çerçevesinde bir dünya görüşü ve

⁶¹ Peter L. BERGER: "Dini Kurumlar", Toplumbilimi Yazıları, Der. Ve Çev. Adil ÇİFTÇİ (İzmir: Anadolu Yay. , 1999), 80.

⁶² Muzaffer SENCER: Dinin Türk Toplumuna Etkileri (İstanbul, 1999), 23-25.

⁶³ Joachim WACH: a.g.e., 38.

hayat tarzına sahip olan din,⁶⁴ insanla salt fert düzleminde değil, ayrıca grup, kurum, kamu ve geniş anlamıyla toplum düzleminde de ilişki içine girer. Dolayısıyla din, insanlardan hem fert olarak hem de cemaat ve toplum olarak isteklerde bulunur. Bu durumda insan gibi dini de salt ferdi yönüyle ele almak tarihi, antropolojik ve sosyolojik gerçekliklerle uyuşmayacaktır. Din de insan gibi bir bütün olarak ele alındığında ancak, sağlıklı sonuçlara gidilebilir ve din-insan ilişkileri konusunda doğru verilere ulaşılabilir.

Dinin toplumu etkilemesinin olumlu veya olumsuz, görünen veya görünmeyen, açık veya gizli pek çok yönü bulunmaktadır. Bunları Berger'in tasnifi doğrultusunda şu şekilde ele almak mümkündür:

1.1.1- Bütünleştirme

Birleşmek, kaynaşmak, birlik, ahenk ve denge içinde bulunmak, yekvücut olmak gibi manalara gelen ve batı dillerindeki "integration"un karşılığı olan bütünleşme, sosyolojide, toplumdaki küçük ya da alt gruplar, cemaatler, menfaat birlikleri, müesseseler gibi sosyal yapının çeşitli unsurları arasındaki tamamlama ve kaynaşma durumunu ifade etmektedir.⁶⁵ İnsanları bir araya getiren, bir arada tutan, toplum halinde birleştiren bir amaç ve bu amaç etrafında bir takım normlar, değerler, inançlar bulunmaktadır. Bireyi bu anlamda topluma bağlayan sosyal bütünleşmedir. Sosyal bütünleşmeye katkıda bulunan en önemli fenomenlerden biri ve belki de en önemlisi dindir.

Din her şeyin üstünde olarak insan hayatını düzenleyen bir temeldir. Bireyin hayatını, onu içeren fakat aynı zamanda aşan mutlak anlamlar ve değerlere göre düzenlemektedir. Eğer bir çok kişi böyle bir düzenleyici ilkeyi paylaşırlarsa, bu şekilde verilen anlam çerçevesi dahilinde birbirleriyle ilişkide

⁶⁴ Bkz. Ünver GÜNAY: Din Sosyolojisi Dersleri (Kayseri, 1993), 182,183.

⁶⁵ Ünver GÜNAY: Din Sosyolojisi (İstanbul, 2000), 310.

bulunmaları mümkün hale gelmekle kalmaz, aynı zamanda kendilerini aşmak ve bazen de kendini feda etme noktasına kadar olmak üzere muhtelif bencillikleri bir tarafa atmakta mümkün olur.⁶⁶ Bireylerin aynı değerlere sahip olmaları, onların toplumla bütünleşmesini de gerçekleştirir.

Bütünleştirme, dinin çok önemli bir sosyal işlevidir. Bu işlev din sosyolojisinin önemli konularından birini teşkil etmektedir. Emile Durkheim modern sosyologlar arasında sosyal bütünleşme konusu üzerine eğilme geleneğinin öncüsü olmuştur.⁶⁷ Denilebilir ki Durkheim her ne kadar dinleri toplumların ortaya çıkarttığı⁶⁸ görüşünde ise de kendisinin yapmış olduğu sosyolojik çalışmaları, dinin insan toplumunda bütünleştirici güç olarak yorumlanmasıyla sonuçlanır. Esasen İbn Haldun, Durkheim'den çok daha önce sosyal bütünleşme problemine el atıp kaynaşma ve birleşmelerin dinamiğinin asabiyet olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹

Alman sosyolog Joachim Wach dinin birleştirme fonksiyonu üzerinde durarak bunu iki çerçevede incelemiştir. İlk olarak inanç üstünde durarak; inancın grubu diğerlerinden ayırarak onları farklı kıldığını ve grubun bütünleşmesini sağladığını ifade etmiştir. Wach örnek olarak hristiyan akidesini, budist triratna'sını ve islamın kelime-i şehadetini göstermektedir.⁷⁰ Denilebilir ki, akide dinin başlangıç noktasıdır. Artık bir dinin akidesine inanmış olanlar kendilerini diğerlerinden ayırmış olmaktadır ve tercih ettiği akidenin diğer taraftarlarıyla bütünleşmektedirler.

Wach ikinci olarak takva üstünde durmuş, takva ile ibadeti kastetmiştir. Ona göre takva dini gruplaşmayı oluşturur, bütünleştirir ve geliştirir. Bu durum

⁶⁶Peter L. BERGER: a.g.e., 82-83.

⁶⁷ Ünver GÜNAY: Din Sosyolojisi, a.g.e., 309.

⁶⁸ Raymond ARON: Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, Çev. Korkmaz ALEMDAR (Ankara: Bilgi Yay. ,2000), 284,285.

⁶⁹ Bkz. İbn HALDUN: Mukaddime, Çev. Halil KENDİR (İstanbul: Yenişafak, 2004), II, 515.

⁷⁰ Joachim WACH: a.g.e., 69.

ilkel dinlerde daha çok kendini belli etmektedir. Dini özelliğe sahip ayinler, ibadetler aynı akideye inananları birbirine bağlamakta ve birleştirmektedir.⁷¹

Bir dini ayin, tören veya uygulamaya temel teşkil eden inançlar zamanla şuurdaki eski canlılık ve açıklıklarını kaybettikleri halde, ibadetler, ayinler ve merasimlerin, çoğu zaman eski ve asli usulleri çerçevesinde yerine getirilmeleri onların birleştirici etkisini arttırmaktadır.⁷² İslam dini çerçevesinde ifade edecek olursa cemaatle yapılan ibadetler, kişiyi Allah Teala'ya yaklaştırdığı gibi diğer insanlarla da yakınlaştırmakta ve bütünleştirmektedir. Bu tür ibadetler, ibadet edenler arasındaki makam, mertebe, ırk üstünlüğü duygusunu ortadan kaldırmak suretiyle müslümanları birbirine yakınlaştırmaktadır. Örneğin cemaatle kılınan namazın, müslümanların birlik ve beraberliğini pekiştirdiği, farklılıkları ortadan kaldırdığı ve bütünleşmeyi sağladığı barizdir.

Din, inananlarına belli bir zihniyet yapısı, dünyaya bakış açısı ve değerler kazandırmaktadır. Fertleri ortak idealler ve düşünceler etrafında birleştirmesi nedeniyle dinin birleştirici işlevi ön plana çıkmaktadır. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin de Osmanlı toplumunu bütünleştirici bir tutum içinde olduğundan bahsedilebilir. Bu anlayışın başlıca problemleri de sünni mezhebinin hakim mezhep kılınmasında kendini göstermektedir.

Osmanlı Devleti ülkede hukuk birliğini sağlamak amacıyla resmi mezhep politikası gütmüştür. Osmanlı şeyhülislamı da sahip oldukları sünni itikat çerçevesinde diğer mezheplerin yayılmasını istememişler ve kızılbaz inancına has olan kalpağı kullanmayı dahi yasaklamışlardır. Bu yasak Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvalarında açıkça ifade edilmekte ve kızılbaz inancına has olan kalpağı giyen birisi dinden çıkmaktadır.⁷³

⁷¹ Joachim WACH: a.g.e., 71.

⁷² Ünver GÜNAY: Din Sosyolojisi, a.g.e., 227.

⁷³ "Zeyd-i Müslim Kızılbaz keferesine mahsus olan kalpağı rızasıyla giyse ne lazım olur? El Cevab: Tecdid-i iman ve nikah." Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 181.

Hız. Peygamber'den sonraki pek kısa bir sükun devresini takiben, önce siyasi vasıfta ortaya çıkan görüş ayrılıkları çok geçmeden kanlı iç mücadelelere dönüşmüş, daha Hız. Peygamber'in ahirete intikali çeyrek asrını doldurmadan, üçüncü islam halifesi Hız. Osman, abdestinde namazında kimseler tarafından katledilmiştir. Zilhicce 35 / Haziran 656 ayının bu meş'um hadisesinin yol açtığı siyasi gelişmelerin tabii neticesi olarak, islamın kültürel çevrelerinde, yaşanan hadiselerin sebep ve neticeleri üzerinde çok yönlü münakaşalara girişildiğini görüyoruz.⁷⁴ Osmanlı şeyhülislamı, ehl-i sünnet inancı çerçevesinde bu münakaşalara girmemiştir. Kanaatimizce Osmanlı Devleti, inanç konusunda da müslümanların birlik ve beraberlik içinde olmalarını hedeflemiş ve ehl-i sünneti hakim mezhep haline getirmiştir. Abdullah Efendi'nin aşağıdaki fetvasında, şia inancına sahip oldukları anlaşılan insanların, bazı din büyüklerine hakaret etmeleri neticesinde küfre düştükleri, mürted hükmünde olup öldürölmelerinin vacip olduğu, namazlarının kılınmayacağı ve müslüman kabristanlığına defnedilemeyecekleri ifade edilmektedir: "Taife-i hasire-i mezkura millet-i islamdan hariçlerdir ve mürtedin hükmündedir. Öldürölmeleri vaciptir. Min gayr-i maslaha halleri üzerine terk olunmak caiz değildir ve maktulleri ve sair mevtaları ehl-i nar hükmündedir. Namazları kılınmaz ve müslüman kabirlerine defin olunmazlar."⁷⁵

İran'da bulunan rafizilerin Hız. Ebubekir, Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Aişe hakkındaki uygunsuz sözleri karşılığında Şeyhülislam Abdullah Efendi,

⁷⁴ Mehmed Said HATİPOĞLU: Müslüman Kültürü Üzerine.(Ankara, 2004), 55.

⁷⁵ "Mü'minlerin anası Aişe sadıkahu radiyallahu anhaya zina ile kazif ve Ebu Bekir ve Ömer radiyallahu teala anhümaya sövüp ve lanet okuyan ve hilafetlerini inkar ve ashab-ı kiramın çoğunu tekfir edip eimme-i isna aşara ulu-l azim olan enbiya aleyhimi-s salatu vesselamdan efdaldır deyip ve ehli sünnetten olan müslümanların öldürölmelerini mübahtır deyip ve bunun emsali küfrü gerektiren batıl itikadlara inanan Revafiz Acem taifesi millet-i islama dahiller midir yoksa hariçler midir ve mürtedin hükmünde midir ve öldürölmeleri meşru mudur ve maktulleri ne hükmündedir?

El Cevab: Taife-i hasire-i mezkura millet-i islamdan hariçlerdir ve mürtedin hükmündedir öldürölmeleri vaciptir min gayr-i maslaha halleri üzerine terk olunmak caiz değildir ve maktulleri ve sair mevtaları ehl-i nar hükmündedir namazları kılınmaz ve müslüman kabirlerine defin olunmazlar."Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 174.

söz konusu kimselerin mürted hükmünde olduklarını ve yaşadıkları toprakların daru-l harp olduğunu ifade etmiştir: "Diyarları daru-l harptir üzerlerine ahkam-ı mürtedin icra olunur."⁷⁶

Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin aşağıdaki fetvasında da, ehl-i sünnet akidesine uygun olmayan bir davranış en sert bir şekilde karşılık bulmuştur: "Mel'un cezanın en şiddetlisiyle cezalandırılıp uzun süre zindanda hapsolunur ve tevbe etmesi beklenir ve düzeldiği zahir olmadıkça hapisten serbest bırakılmaz."⁷⁷

1.1.2- Kontrol Altında Tutma

Dinin diğer bir önemli işlevi de, insanları toplum kuralları çizgisinde tutmaya yardım etmektir. Din, bireyi dışarıdan itaate zorlamakla dış kontrolü ve kişinin bilinci içinde içselleşerek vicdanı aracılığıyla iç kontrolü ile önemli bağlara sahiptir.⁷⁸ Potansiyel bir sosyal kontrol gücü olarak din, sosyal yapıyı

⁷⁶"Şah İsmail evladının tahtı hükmünde olan diyar-ı acemde mütemekkin Rafiziler Ebu Bekir ve Ömer ve Osman rıdvanullahi teala aleyhim hulefa-i alel hak olduklarını ikrar edeni kafir sayıp ve Hazreti Ali hariç ekseri ashab-ı kiram rıdvanullahi teala aleyhim ecmain hazratına ve Aişe-i sadıka radiyallahu anha hazretlerine mürtedlerdir ve münafıklardır diye alenen söven ve lanet okuyan ve Aişe-i sadıka radiyallahu teala anha hazretlerine zina ile kazif yapmayı kendilerine ibadet bilip ve Kuran-ı Azimu-ş şandan nice ayat-ı kerimeye kavaid-i arabiyeden hariç zındıklık inadı üzere ra'y-ı fasitlerle manalar verip kefare ve münafıklar hakkında olan Kur'an ayetlerini ashab-ı kiramı mezkurun haklarındadır deyip ehli sünnetten olan müslümanların öldürölmelerini mübah ve kadınlarından esir ettiklerini nikahsız vatılarını helal bilip cennette ruyetullahı inkar edip muhaldır deyip ulemay-ı dallesi bu vecih üzere fetvalar verip reisleri olan şah vesair hükkam-ı kerahları ve sair saimleri bu ekval-i kaside ve efal-i fasideyi hak itikat eyleseler bu mekule ekval ve efal-i hak itikad eden melayinin üzerlerine ahkam-ı mürtedin icra olunup kendileri temekkün ettikleri diyarları daru-l harb olur mu?

El Cevab: Diyarları darul harptir üzerlerine ahkam-ı mürtedin icra olunur.Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 175.

⁷⁷ "Zeyd sadat-ı kiramdan Amr'a bire anasını filan ettiğim diye cima lafzıyla sövdükten sonra Amr ben Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyin radiyallahu anhüma evladındanım dediğinde Zeyd Hasan ve Hüseyin analarını dahi filan edeyim diye cima lafzıyla sövse Zeyd'e ne lazım gelir?

El Cevab: Mel'un cezanın en şiddetlisiyle cezalandırılıp uzun süre zindanda hapsolunur ve tevbe etmesi beklenir ve düzeldiği zahir olmadıkça hapisten serbest bırakılmaz.Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 151.

⁷⁸ Peter L. BERGER: a.g.e., 84.

korur. İnananların sosyal düzenin sınırları dahilinde hareket etmelerini sağlar, o sınırların dışına çıkmalarını önler.

Dinin kontrol altında tutması insanın vicdan denilen mekanizmasını işleme koymasını sağlar. Dinsel olarak şekillenmiş bilincin belirli özellikleri, elbette zaman ve mekan açısından görecelidir. Ortaçağ'da yaşamış biri, bir büyücünün yakılmamasını günah olarak kabul ederken, biz bugün yakılmasını günah kabul ediyoruz. Gelenekçi bir Güneyli beyaz, siyahlarla beyazların birbirine karışmasını, ihtimal olarak dahi, günah addederken; aynı dine sahip Kuzeyli, siyah ve beyaz ırkı birbirinden ayıran geleneksel araç ve amaçların uygulanmasını günah telakki eder.⁷⁹ Kanaatimizce kurallar, kişinin vicdanında köklü bir yer edinmedikçe dıştan gelen kontrolün etkisi sınırlı kalacaktır.

Din toplumu kontrol altına tutmaya çalışırken yalnızca vicdandan yararlanmaz. Din toplum içindeki hukuk, eğitim, aile gibi diğer kurumları etkilemek suretiyle de toplumun kontrolünü sağlamaktadır.

İslam tarihine baktığımızda Hz. Ömer'in, kadınların çok süslü giyinmeleri, zinetlerini teşhir etmeleri ve ahlaki çözümler sebebiyle Hz. Muhammed'in uygulamasına muhalif olarak kadınların mescitlere gitmesini yasakladığını görmekteyiz.⁸⁰ Lale Devri de, kadınların sosyal ilişkileri açısından fesad-ı zaman gerekçesiyle daha katı denilebilecek yeni uygulamaların getirildiği bir dönem olmuştur. Yenişehirli Abdullah Efendi vermiş olduğu fetvada kadınların camiye gelip vaaz dinlemelerinin uygun olmadığını ifade etmiştir.⁸¹ Fetvaya konu olan kadınların camilerdeki vaazlara katılamaması, muhtemelen devrin ahlaki yapısındaki bozulmalardan

⁷⁹ Peter L. BERGER: a.g.e., 85, 86.

⁸⁰ Mehmet ERDOĞAN: İslam Hukuku'nda Ahkâmın Değişmesi (İstanbul, 1994), 169-170.

⁸¹ "Bir camide vaaz olduğunda kadınlar meclis ve vaaza gelmiş olsalar hakim söz konusu kadınları buradan men etmeye kadir olur mu?

El Cevab: Olur."Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 558.

kaynaklanmakta olup kadınların sosyal ilişkileri dini bir hükümle kontrol altında tutulmaktadır.

Dini doktrin ilerledikçe, ahlak gitgide kanun ve adetten ayrılmıştır. Fakat bağımsız bir ahlaki sistemin ortaya çıktığı yerde bile ahlaki düşüncelerin kaynağı ve teşkili kararlı bir dini tecrübeden oluşmaktadır. Pasifik Okyanusu'nda kültür ve din üzerine meşhur incelemesinde Williamson, herhangi bir toplumun ahlaki kanunun, onun normatif sisteminin bir bölümünü oluşturduğu ve kişinin davranışlarının düzenlendiği hukuki, pratik, bedii v.s kuralların bütünü'nün onun tarafından ifade edildiğini doğrulamaktadır.⁸²

Kanaatimizce, her ne kadar son dönemlerde din toplumun zihniyet gelişiminde etkisini kaybetmiş gibi görünse de, din hala toplumun en değerli yapı katmanı olarak inananları kontrol altında tutmayı sürdürmektedir. Çünkü dinin oluşturduğu zihniyet yapısı kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

1.1.3- Yapılandırma

Dinin toplum üzerindeki etkilerinden bütünleştirme ve kontrol altında tutma işlevlerine göre daha dar bir çerçeveye sahip olsa da dinin bahsedilmesi gereken üçüncü toplumsal etkisi, sosyal yapılandırmadır.

Din sık sık kutsal kökeni olmayan yapıları meşrulaştırır. Din bazen de toplumun belirgin farklı kategorilerini dinsel açıklamalar içine oturtabilmek için bilfiil bu yapılanma temellerini sağlar. Geleneksel Hint kast sistemi buna örnektir. Siyasi liderlere büyük avantajlar sağlayan bu kendine özgü ve son derece karmaşık yapı büyük bir ihtimalle brahman ruhbanlığının bir ürünüdür. Bazı sosyologların iddialarına göre, bizim toplumumuzdaki üç ana dinsel

⁸²Joachim Wach: a.g.e, 82.

grubun bütüncül cemaatler haline geldiklerine ve sonunda ferdin konumunu belirlemede kullanılan eski sınıf ve etnik arka plan ölçütlerinden daha önemli hale gelebileceğine dair işaretler vardır. Bu tür durumlar meşrulaştırma açısından tahlil edilebilse de, dinin sadece meşrulaştırıcı değil, aynı zamanda toplumsal yapılarda farklılık yaratan ölçütleri de sağlama imkan ve ihtimalini göstermesi açısından önemlidir. Tarihte bunun birçok örneğini görebiliriz. Eski ve ilkel toplumlarda yapılandırma ve meşrulaştırma işlevleri nerdeyse iç içe girmişti.⁸³ Hinduizmdeki kast sistemi dini inançlar temeli üzerine oturmuş bulunan bir sosyal yapılandırma örneği olup din, toplumsal farklılıkları meşrulaştırıcı bir fonksiyon görmektedir.

Din, toplumun sosyal yapısında etkili olan önemli bir fenomen olup yapılandırma işleviyle bağlantılı olarak gerek fert olarak gerekse aile ile birlikte toplum olarak sosyal hayatın tüm alanlarıyla ilgili normlar ve düzenlemeler getirmektedir. Dinin toplumu yapılandırma yönündeki etkisini aile kurumuyla örneklendirebiliriz.

İslam aileyi toplum hayatının temeli kabul eder. Osmanlı ailesinde, bir islam ailesi örneği olarak dörde kadar çok eşlilik serbest olmasına rağmen, fiilen tek eşlilik hakimdir. Gerek arşiv kaynakları, gerek seyahatnameler aynı anda birden fazla eşle yapılan evliliklerin çok olmadığını göstermektedir. Klasik dönem içinde özellikle tereke defterleri üzerinde yapılan araştırmalara göre birden fazla evlilik oranları %5-12 arasındadır.⁸⁴ Hristiyan aile yapısında ise birden fazla eşliliğe pek rastlanmamaktadır. Bu durum dinlerin toplulukları yapılandırıldığını göstermektedir.

⁸³ Peter L. BERGER: a.g.e., 87.

⁸⁴ Ahmet TABAKOĞLU: "Osmanlı İktimai Yapısının Ana Hatları", Osmanlı Toplum, 1999" (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 25.

1.2- Toplumun Dini Etkilemesi

Dinin toplum üzerinde bütünleştirici, kontrol altında tutucu ve yapılandırıcı etkileri olduğu gibi toplumun da din üzerinde bazı etkileri bulunmaktadır. Ekonomik ve politik nedenlere dayanan toplumsal olaylar dinler üzerinde çok önemli sonuçlara yol açabilmektedir.⁸⁵

Örneğin, rönesans, reform ve hümanizm gibi toplumsal gelişmelerle birlikte hristiyanlığın tabiat ve toplum konusunda öngördüğü temel düşünceler köklü değişikliklere uğramışlardır. Bir tek hristiyan toplumu anlayışından ibaret bulunan Roma Katolikliği'nin normatif anlayışının yerine protestan anlayış ve çeşitli non- konformist anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bunların hepsi gitgide insanların geleneksel dini terk edişlerine sahne olmuş ve bu durum özellikle protestanlıkta köklü laikleşme dalgası başladığı zaman hissedilir bir hal almıştı.⁸⁶ Hristiyanlığın zamanla gelişen sosyal olayların etkisiyle mezheplere ayrılması bize toplumsal olayların dini etkilediğini göstermektedir.

Toplumsal olaylar, dini direkt etkileyebilmesinin yanı sıra dindarların düşünce yapısını ya da bağlılığını etkileyerek dolaylı olarak da etki altına almaktadır. Örneğin Almanya'da marksist düşünce işçiler arasında yayılarak devlet kilisesine olan bağlılığı azaltmış ve farklı dini oluşumlara neden olmuştur.⁸⁷ Görüldüğü gibi toplumsal olayların, din ve dindar üzerinde olumlu etkileri olabileceği gibi olumsuz etkilerinin de bulunması mümkündür.

Sosyal değişimin dini hayata etkisini islam tarihinde görmek mümkündür. Dört Halife döneminden sonra, Emevi halifeleri hilafet yolundan çıktılar ve onun yerine mutlakiyet sistemini yerleştirdiler. Çok geçmeden zevk

⁸⁵ Max WEBER, Sosyoloji Yazıları, Çev. Taha PARLA (İstanbul: İletişim Yay. ,2000). 343.

⁸⁶ Joachim WACH: a.g.e., 336, 337.

⁸⁷ Joachim WACH: a.g.e., 339.

ve sefaya daldılar. İdarelerinde bir diktatörlük anlayışıyla adaletten ve dinin prensiplerinden yavaş yavaş uzaklaştılar. Diğer bir örnekte modernleşme ve batılılaşma hareketlerinden etkilenen arapların geleneksel dini değerlerinden uzaklaşarak Osmanlı hilafetinden ayrılmasıdır.⁸⁸ Çünkü bu bir tür sosyal değişimin etkisiyle dini bağ ve kimlikten ayrılıştır.

1.3- Din- Değişim İlişkisi

Toplumsal yapının bir ögesi olarak dinin, toplumdaki genel değişmeden bağımsız olduğunu söyleyebilmek zordur. Dinin toplumsal değişimde itici ya da engelleyici bir faktör olarak değerlendirilmesiyle birlikte, dini değişmeyi toplumsal değişimin bir sonucu şeklinde ele almak da mümkündür.⁸⁹

Bu nedenle Weber, değişimde dinin belirleyiciliği konusunda çeşitli toplumlardaki insan davranışlarının, insanların inançları çerçevesinde anlaşılabilir olduğunu savunmaktadır.⁹⁰

Her ne kadar din, geleneksel toplumda değişimi yaratıcı bir hamle şeklinde tezahür etmekte ve bu gücünü koruduğu müddetçe önemli sosyal değişimleri beraberinde getirmekte ise de, Fransız filozofu Bergson'un da gayet yerinde teşhisi ile bu ancak, böylesine bir değişmeye açık ve dinamik toplumda mümkün olmaktadır. Tersine kapalı ve statik toplumlar bu değişimlere müsaait değildir.⁹¹ Denilebilir ki dinin toplumda istendik bir değişimi gerçekleştirme gücü, toplumun yeniliklere açık olma seviyesine bağlıdır.

⁸⁸ Sami ŞENER: "Sosyal Değişimin Dini Hayata Etkisi", Sosyal Değişme ve Dini Hayat, 1991"(İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1991), 108,109.

⁸⁹ Ünver GÜNAY: Din Soyolojisi Dersleri, a.g.e., 281.

⁹⁰ Bkz. Max WEBER: Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev. Zeynep GÜRATA (Ankara, Ayraç Yay., 2002), 31.

⁹¹ Ünver GÜNAY: Din Sosyolojisi, a.g.e., 338.

Toplumsal değişim- din ilişkilerine bakıldığında, toplumsal değişim- din ilişkileri etkileşimsel bir özellik, bir karşılıklılık arz etmektedir. Toplumsal değişim- din ilişkileri öyle karmaşık bir durum sergilemektedir ki konuya tek taraflı din üzerinden veya sosyal değişim üzerinden bakmak yanlış bir tutum olsa gerektir.

Söz konusu karşılıklı olmak ve etkileşimsel özellik çerçevesinde din ile toplumsal değişimin karşılıklı ilişkilerinin temelde iki tipte gerçeklik kazandığı söylenebilir.

1.3.1- Dinin Etkili Olduğu Din- Değişim İlişkisi

Din, insan davranışlarının ve sosyal ilişkilerinin değişmesinde en güçlü etkenler arasında yer almaktadır. Denilebilir ki din, sosyal değişimin önemli bir kaynağıdır. Dinin etkili olduğu din- değişim ilişkisi, kendi içinde üç başlıkta ele alınabilir:

Birincisi; dinin toplumsal değişimi yavaşlatıcı, hatta bazen engelleyici bir faktör olarak etkili olduğu din- toplumsal değişme ilişkisidir. Sembollere, kutsal metinlere, geleneğe bağlılık, özellikle müesseseleşmiş bir dini, eşyanın mevcut düzenini korumaya götürebilmekte ve böylece din, genelde yeni değerlerin yaratıcısı olmaktan ziyade eski değerlerin koruyucusu şeklinde algılanmaktadır.⁹²

Din- toplumsal değişim ilişkileri ele alınırken, daha çok dinin, toplumsal değişim karşısında muhafazakar olduğu, tutucu bir tutum ve tavırla toplumsal değişimi yavaşlatıcı, frenleyici veya engelleyici bir işlev gördüğü, toplumsal

⁹² Ünver GÜNEY: Din Sosyolojisi, a.g.e., 335.

değişime karşı statükoyu, mevcut durumu desteklediği görülmektedir. Bu yönüyle öne çıkarılması tartışılır olmakla birlikte, dinin böyle bir işlevinin de olduğu, muhafazakar ve tutucu bir yönünün de bulunduğu yadsınamaz.

Engelleme bakımından fetvaların rolünü Lale Devri'nde görmekteyiz. Padişah ve sadrazamın meşru dairede de olsa, vaktinin çoğunu ziyafetler ve eğlencelerle geçirmesi, halk arasında, ahlaksızlığın yayılmasına ve eğlencelerin meşru daireden gayr-i meşru daireye kaymasına yol açmıştır. O halde, Lale Devri'nde İstanbul'da gayr-i meşru hayatın, diğer dönemlere oranla arttığı asla inkar olunamaz. Mesela, eğlenceli ve ziyafetli hayatlar, halk arasında bazı gençlerin afyon ve esrar kullanmasına yol açmıştır.⁹³ Kadınlarla erkeklerin gayr-i meşru şekilde beraber eğlenmeleri çok ciddi bir noktaya ulaşmasından dolayı, Şeyhülislam Abdullah Efendi'den bu konuda fetva talebinde bulunulmuştur. Şeyhülislam Abdullah Efendi de kadınlarla erkeklerin gayr-i meşru şekilde beraber eğlenmelerinin, islama uygun olmadığını, bu şekilde davrananların tazir-i şedit ve men gibi cezalar ile cezalandırılacağını ifade etmiştir.⁹⁴

Osmanlı toplumunda dine aykırı olan gelişmeler fetvalarla kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Sihir ve büyü ile uğraşıp insanlar arasında fesat çıkartanlar pişman olup tevbe etmediği takdirde ölüm cezasına çarptırılıyordu.⁹⁵ Kur'an-ı Kerim ayetleriyle sihir yapanların da, cezası aynı şekilde olmuştur.⁹⁶

⁹³ Ahmed AKGÜNDÜZ ve Said ÖZTÜRK: Bilinmeyen Osmanlı, a.g.e., 215.

⁹⁴ "Bir karyede sakin ehl-i islam taifesinin ricali bihersene bir özel günde en güzel elbiselerini giyip vedd-i zunup ve genç kızların ve kadınların çeşitli zinetlerle bayram günü gibi süslenip karye yakınlarında belli bir yerde cümlesi toplanıp cümle kadınlar yüzü örtülü oldukları halde gençlerle beraber oturup sohbet ve mizah edip iki taraftan biri birlerine şer'i bir uygunluk olmadan nazar edip hazırladıkları yemekleri karışık bir şekilde oturup yemeği adet eyleseler söz konusu kişilere ne lazım olur?

El Cevab: Tazir-i şedit ile zecir ve men etme."Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 148.

⁹⁵ "Büyücü ve fesat yolunda olan Zeyd tevbe etmeden yakalansa Zeyd'e ne lazım gelir?

El Cevab: Öldürülür."Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 151.

⁹⁶ "Büyücü olan Zeyd Kuran ayetleri yazılı olan mushaf-ı şerif kağıtlarını ihaneten değirmen taşı altına koyup filanın başını çevirdim ve filanın kalbini filan tarafa çevirdim diye bu vecihle

Fetvaların sosyal değişimi engelleyici görünümü, onun toplumun bütünleşmesinde gördüğü işlevle de yakından ilgilidir. Din, özellikle hızlı sosyal değişimlerde ve toplumsal farklılaşmalarda olası parçalanmalara karşı toplumu korumak ve bütünleştirmek için harekete geçer. Böylece din, çeşitli toplumsal işlevleriyle toplumsal değişimi görece yavaşlatabilmektedir.

İkincisi; toplumsal değişimi takviye edici bir faktör olarak işlev gördüğü ilişki biçimidir. Din, sadece toplumsal değişimi engelleyici veya yavaşlatıcı olmakla kalmamaktadır. Dinin ayrıca toplumsal değişimi hızlandırıcı veya takviye edici işlevi de bulunmaktadır. Dinin toplumsal değişimi takviye edici bir faktör olarak kendini göstermesinde, onun özellikle meşrulaştırma, zihniyet kazandırma, çatışma, motivasyon, organizasyon, sosyalleştirme, yapılandırma, kimlik kazandırma, toplumu düzenleme, vs. işlevleri etkili olmaktadır.⁹⁷

Üçüncüsü ise dinin toplumsal değişimin temel faktörü olduğu ilişki biçimidir. Toplumsal değişimin temel bir faktörü olarak din, toplumsal değişimin gerçekleşmesinde temel etken veya temel etkenlerden biri olarak varlık göstermektedir.

Dinin toplumsal değişimin temel faktörü olmasına, belki de en geniş ve en ciddi ilgiyi Alman sosyoloğu Max Weber göstermiştir. Weber'e göre dini ve ahlaki değerler, sosyal ve ekonomik değişim olgusu içinde yer alabilir ve hatta yerine göre onlar bu değişikliklerin hakim faktörü rolünü üstlenebilirler. Hiç şüphesiz din, sosyal değişimin yegane hakim faktörü değildir. Tersine bu olgu içerisinde başka birçok faktörler de rol oynamaktadır. Hatta dini faktör başka birçok durumlarda tersine sosyal değişmeye engel de teşkil edebilir. Bununla birlikte, batıda modern kapitalizmin doğuşunda oynadığı rolde

ayet-i kerimleri taşlar altında çevirmek ve sihir etmek adeti olduğu şer'an sabit olup tevbe etmeden yakalansa Zeyd'in öldürülmesi meşru mudur?

El Cevab: Meşrudur."Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 152.

⁹⁷ Ejder OKUMUŞ: Toplumsal Değişim ve Din (İstanbul, 2003), 124.

görüldüğü üzere din, sosyal ve ekonomik değişimin ve dolayısıyla da yeni değerlerin yaratılmasının hakim faktörü olabilir.⁹⁸

Yenişehirli Abdullah Efendi yeni olaylara olumlu fetvalar vermek suretiyle toplumun önünü açmıştır. Lale Devri'nin en büyük ve müteakip nesiller üzerine tesiri bakımından da şüphesiz en devamlı ve ehemmiyetli yeniliği İbrahim Müteferrika'nın Sait Efendi ile birlikte açtıkları (1727) matbaadır. Gerçi matbaa Osmanlı'ya 1488'de yahudiler, 1567'de ermeniler ve 1627'de rumlar tarafından ithal edilmiş ise de türkler arasında rağbet görmemiştir.⁹⁹ Kitap basımı konusunda Yenişehirli Abdullah Efendi'ye sorulmuş ve Abdullah Efendi fetvasında matbaanın dinen bir sakıncası olmadığını belirterek toplumsal değişime olumlu katkıda bulunmuştur.¹⁰⁰

1.3.2- Dinin Etkilendiği Din- Değişim İlişkisi

Din, kendi orijinalini ne kadar koruma ve alternatif değişimler gerçekleştirme çabası içerisinde olursa olsun, yine de onun zamanla toplumda ortaya çıkan değişimlerden bir şekilde etkilendiği muhakkaktır. Nitekim islam hukukunda "Ezmanın tağayyürü" prensip olarak kabul edilmiştir. Bütün dinler, toplumu göçebelikten yerleşikliğe, sitelerden imparatorluğa, kırsal kültürden sanayiye geçiren köklü yapısal değişimlerden etkilenmiş ve etkilenmektedirler.¹⁰¹

⁹⁸ Ünver GÜNAY: Din Sosyolojisi, a.g.e., 335-336.

⁹⁹ Mümtaz TURHAN: Kültür Değişimleri (İstanbul, 1959), 125.

¹⁰⁰ "Basma sanatında maharet iddia eden Zeyd lügat ve mantık ve hikmet ve heyet ve bunların emsali alet ilimlerinde telif olunan kitapların harflerinin ve kelimelerinin suretlerini bir kalıba nakış edip evrak üzerine basma ile ol kitapların nüshalarını tahsil ederim dese Zeyd'in bu vecihle kitap işini sürdürmesine şer'an ruhsat var mıdır?

El Cevab: Basma sanatında mahareti olan kimseler bir kitabın harflerini ve kelimelerini bir kalıba doğru olarak nakış edip evraka basmakla az zamanda meşakkatsiz çok sayıda kitap hasıla olup böylece çok ucuz kitap yazılmasına sebep oluyor bu vecihle faydalı bir iş olmakla dinimiz bu kimsenin bu işi yapmasına izin verir olup birkaç alim kimseler sureti nakış olacak kitabı tashih için tayin olunup onlar tashih ettikten sonra sureti kalıba nakış olunursa güzel bir iş olur." Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 552.

¹⁰¹ Ünver GÜNAY, Din Sosyolojisi, a.g.e., 338-339.

Zerdüşt dini, içinden fıskırdığı toplumun izlerini taşıyan bir din olduğundan bize bu konuda yol gösterebilecek durumdadır. Bu din, komşu kabilelerin göçebelikten yerleşik bir hale geldikleri bir zamanda olgunlaşabilmiştir. Burada tarım ve çobanlık dini ödevlerden sayılıyordu. “Buğday eken saadet eker; Buğday yerden bitince şeytan gözyaşı döker” gibi atasözlerinde bu durum açıkça görülmektedir. İneğin elde edilmesi de cennet mutluluğuna ermenin sembolüdür. Çevresel şartların etkisi daha derinlere kadar gider. Ari ve İrani olan zerdüşt dininin Hint kolunda beliren değişimler, bu konuda çok aydınlatıcıdır. Zerdüşt dininin iş, güç ve çalışma zevki diye özetlenen ayırt edici niteliği Parsiler’in Ganj nehri kenarına göç etmesiyle ortadan kalkmıştır. Zira Ganj nehri kıyılarında tropikal bir iklim hüküm sürmektedir. Verimli topraklarına karşılık bu iklim tembellik vericidir. İran’dakinden farklı olarak bu iklimde durgun ve sessiz düşünce hakim olmuştur.¹⁰²

Toplumda kendini gösteren değişimlerin, din ve dini yaşayış üzerinde etkileri olumlu yönde olabileceği gibi olumsuz yönde olması da mümkündür.

Toplumsal değişim, dinin kendi içinde çatışma çıkmasına, dindarlar arasında zıtlasma, kavga, savaş vs. çıkmasına sebep olabilir. Bu noktada batıda rönesans ile birlikte gelen değişimle ilişkili olarak ortaya çıkan reform hareketinin protestanlığı doğurmasıyla hristiyanlığın daha da farklılaşmasını ve daha sonra ortaya çıkan din savaşlarını örnek vermek mümkündür. Ayrıca islam tarihinde özellikle Hz. Osman döneminden itibaren meydana gelen değişimlerin etkisiyle çeşitli fırkaların, siyasal hareketlerin, isyanların ve daha sonraki mezhepleşme ve fırkalaşmaların kendini göstermesi de buna örnek verilebilir.¹⁰³

¹⁰² Mehmet TAPLAMACIOĞLU: Din Sosyolojisi (Ankara, 1975), 93.

¹⁰³ Ejder OKUMUŞ: a.g.e., 145.

İKİNCİ BÖLÜM

BEHCETÜ'L- FETAVA ÖRNEĞİNDE 18. Y.Y OSMANLI'DA

GÜNLÜK HAYAT

Bu bölümde Behcetü'l- Fetava'daki dönemin sosyal hayatını yansıtan fetvalar, dini hayatın boyutları çerçevesinde değerlendirilecektir.

Dini tecrübe, çeşitli şekillerle objektifleşerek türlü ifade tarzlarına bürünmektedir. Sosyologlar, dini tecrübenin, bir insan yahut toplum hayatında ya da tarihi ve sosyo- kültürel ortamda büründüğü ifade şekillerini çeşitli biçimlerde kategorize etmişlerdir. Mesela Ch. Glock, W. E. Gregory, R. R. Dynes, J. M. Yinger, T. F. Hout, J. Wach, G. Mensching ve G. Le Bras'ın tasnifleri bulunmaktadır. Bu farklı tasnifleri tek tek ele almak yerine önemli gördüğümüz birkaç tasnif üzerinde duracağız.

Fransız din sosyoloğu G. Le Bras, dini hayat içerisinde üç ana kesim ayırt etmektedir ki, bunlar dini tecrübenin üç ana tezahür sahasını oluşturmaktadır. Bunlar sırasıyla: 1- Dini birlikle ilgili kesim. 2- Sivil kesim 3- Süpranatural kesim.¹ Bu kesimlere kısaca değinecek olursak dini birlikle ilgili kesim, dine bağlananların oluşturduğu dini cemaatleri ya da dini toplulukları içermektedir. Sivil kesim, dinin sivil topluluklarla münasebetleri alanıdır. Süpranatural kesim ise, dinin toplumu şekillendirmesini içermektedir.

Din sosyolojisinin önemli isimlerinden J. Wach'ın dini tecrübenin boyutlarını tasnifi ise şu şekildedir: 1- Dini tecrübenin teorik anlatımı. 2- Pratik anlatımı. 3- Sosyolojik anlatım.² Dini tecrübenin teorik anlatımı dinin iman esaslarını ve dogmalarını içermektedir. Pratik anlatımı, dini tecrübenin ibadet

¹ Ünver GÜNAY: Din Sosyolojisi, a.g.e., 215.

² Ünver GÜNAY: Din Sosyolojisi, a.g.e., 217.

boyutunu kapsar. Sosyolojik anlatımı ise dini cemaatleri ve toplulukları içermektedir.

Amerika’da dini hayatı inceleme konusu yapan Ch. Glock dini tecrübenin boyutlarını beşli bir tasnifte ele almıştır: 1- Bilgi boyutu. 2- İnanç boyutu 3- Dini pratikler boyutu. 4- Tecrübe boyutu. 5- Etkiler boyutu.³ Bilgi boyutu, dini tecrübenin teorik boyutunu; inanç boyutu, dinin iman esaslarını; dini pratikler boyutu dindarın ibadetlerini ve dini uygulamalarını; dinin tecrübe boyutu dindarın sosyal hayatını şekillendirmesini ve etkiler boyutu ise dini tecrübenin zihniyet boyutunu içermektedir. Biz de çalışmamızda Behcetü’l-Fetava’da yer alan fetvaları, Ch. Glock’un tasnifini esas alarak değerlendireceğiz.

2.1- BEHCETÜ’L- FETAVA’NIN BİLGİ BOYUTU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilgi boyutunda dindarların, inançlarıyla ilgili temel ilkeler hakkında bilgi sahibi olması amaçlanır.

Bütün dinler taraftarlarından inançları hakkında bilgi sahibi olmalarını bekler. Dinlerin kendi içlerinde ve birbirleri arasında, dindar insanın neyi bilmesi gerektiği ve dini bilginin kalitesinin nasıl sağlanabileceği konusunda büyük farklılıklar bulunduğundan, dini bağlılığın göstergesi olarak ne tür bir bilginin kullanılacağını belirlemek gerçekten zordur. Konfüçyanizm, klasik bilgiye daha fazla değer vermektedir. Yahudilikte ise yahudi tarihini ve şeriatını bilmek daha belirleyicidir. Hristiyanlıkta, kutsal metinle münasebete çok değer verilir. Hristiyan inancının kaynağını ve tarihini bilmeye ise daha az değer verilir.⁴ İslam’da ise asli kaynak Kur’an-ı Kerim ve sünnettir. Bu

³ Ünver GÜNAY: Din Sosyolojisi, a.g.e., 217.

⁴ Charles Y. GLOCK: “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, Din Sosyolojisi, Der. Ve Çev. Yasin AKTAY- M. Emin KÖKTAŞ (Ankara: Vadi Yay. , 1998), 252.

yüzden bütün müslümanların Kur'an-ı Kerim'i ve sünneti öğrenerek hayatlarına şekil vermeleri zaruridir.

Bazen, kapsamlı dini bilginin, belli bir dini yaşantıya, düzgün dini pratiğe ve dini inanç ilkelerine güçlü bir bağlılığa dönüşmesi ihtimali zayıftır. Sınırlı bir dini bilgiye sahip olanların, dindarlığın diğer boyutları bakımından, dini bilgisi çok kapsamlı olan veya hiç olmayanlara oranla güçlü bir dindar olmaları daha muhtemeldir.⁵ Dindarların, inanmış olduğu dinin öğretileri hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları gerekir. Aksi takdirde dindarın tavır ve hareketleri dinden uzak olmaktadır. Bu durum, dini tecrübede bilgi boyutunun önemini ortaya koymaktadır.

Fetvaların bilgi boyutundaki rolünü, olumlu ve olumsuz katkılar şeklinde ifade edebiliriz. Olumlu katkıları toplumun birlik ve beraberliğini sağlaması ve sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirmesidir. Olumsuz katkısı ise statik bir toplum önermesidir.

2.1.1- OLUMLU KATKILAR

2.1.1.1- Birlik ve Beraberliği Sağlamak

Bu dönemin yönetim anlayışında egemen olan düşünce, uzun süren savaşımlardan bunalan halkı huzur ve barış içerisinde yaşatmaktır. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi karşılaştığı problemlerde öncelikle birlik ve beraberliği hedeflemiştir.

⁵ Charles Y. GLOCK: a.g.e., 269.

Lale Devri'nde İran Osmanlı'yı tehdit eden en önemli sorundur. Osmanlı Devleti bu bölgede isyan edenlere ve toplumun birlik ve beraberliğini bozanlara karşı fetvalar vermiştir.

Yenişehirli Abdullah Efendi, fetvasında aynı dönemde iki devlet başkanının olamayacağını ifade etmiştir.⁶ İslam hukukuna göre eğer insanlar iki imama beyat ederlerse ve bu iki imam da peş peşe gelirse, iki imamdan birincisi halife ikincisi ise beyat edilen imam üzerine bagi edendir. Bu durumda da ehl-i bagi için gereken ceza verilir.⁷ Aynı anda iki imam olacak olursa bu durum dini işlerin ve devlet işlerinin düzenin bozulmasına sebep olacağı açıktır.

Aynı dönemde iki halife sorununun daha çok İran sınırında ortaya çıkması burada belli bir süre sonra savaşları kaçınılmaz kılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı'nın bu yüzyılda en fazla savaşmak zorunda kaldığı devlet İran olmuştur. Diğer bir fetvada Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi İran bölgesindeki isyancıların müslüman olmalarına rağmen öldürülmelerine cevaz vermiştir.⁸

⁶ "Ehl-i islam asr-ı vahitte iki kimseye biat edip imam nasbetmek caiz olur mu?"

El Cevab: İki imamın asr-ı vahitte ictimainın adem-i sıhhati icma-i ashab ile sabittir. Her birinin memleket ve eyaletleri aralarında bahr-ı hind gibi bir hacizi azim olaki her biri diğerinin memleketinde tedbir ve himayeye kadir olmayalar."Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 195.

⁷ Abubekir S. YÜCEL: "İki Halifenin Bir Arada Bulunmaması Anlayışı Ve Osmanlı Hükümdarı Sultan İbrahim'in Siyaseten Katli, İslami Araştırmalar, XII, 1,(1999), 44.

⁸ "Bu surette ebay-ı kiramı ve ecdad-ı izamı melük ve eimme olan sultanu-l berrin ve-l bahrin hadimu-l haremeyn-uş şerifeyn sultan Ahmed han edamallahu teala iclalehu ma kerrara-ı cedidan hazretlerine cumhuru-l müslimin akd-i biat ve imam nasbedip bu kadar seneden beri imametü mütekarrir olduktan sonra Hayta eyaletinde olup kılıç ile fethettiği memalikine muttasıl beldeyi İsfahan ve yakınında olan bazı beldelere atale-i dest tesallut eden Zeyd davay-ı imamet ve saltanat edip müslümanlardan bazı kimseler dahi biat edip imam nasbetmeleriyle sultan-ı mumi ileyh hazretlerine adamlar ve mektup gönderip belde-i İsfahan kürsiyi Revafiz olup ve halen benim zaptımda olmakla halife-i muşarun aleyh ekamallahu teala deaim-i devlet hazretlerinin Acem Rafizileri'nden fetih ve teshir eylediği beldeler ve eyaleti bana teslim edin diye ilhah sadedinde olsa Zeyd'in hükmü şer'iyesi ne vecihledir?"

El Cevab: Zeyd isyancı olup hul'u vaciptir eğer tesaddi ettiği davadan rucu edip biat-ı zillullah muşarunileyh hazretlerine itaat ederse febihe eğer davasında ısrar edip itaat etmezse Fein beğat ihdahuma alel uhra fegatilulleti tebği hatta tefie ile emrillah nass-ı kerimin hükmünce ve sahih-i Müslim'de Ebu Said el Hudri radiyallahu teala anhu

İslam hukukunda devlete isyan suçu (bağy), bir teville dayanarak haksız yere devlet reisine tabi olmaktan çıkarak başkaldırmaktır.⁹ O halde bağy suçunun temel unsurları, devlete (imama, padişaha) karşı ayaklanmak, kuvvet kullanarak iktidarı ele geçirmeyi amaçlamaktır. İsyân suçunun kısmen değişik cezaları vardır. Farklı düşündüğü halde bir grup teşkil etmeyen ve bir yerde toplanarak baş kaldırmayanlara dokunulmayıp ikaz edilirler, ileri giderlerse tazir ile cezalandırılırlar.¹⁰ Devlete isyan edenler kendileri çatışmaya girerlerse hepsi dağıtılınca kadar onlarla savaşırlar.¹¹ Osmanlı devleti de isyancılara hiçbir şekilde müsamaha göstermemiştir. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvasında, padişah hakkında asılsız iddialarda bulunup halkı isyana çağıran kimsenin öldürülmesinin meşru olduğu yer almaktadır.¹²

2.1.1.2- Sosyal Bütünleşmeyi Sağlamak

Osmanlı Devleti, müslüman olmayan halk için can, mal ve ırz güvencesi vermiş, din ve mezhep farkı gözetmeden geniş bir eşitlik tanımıştır.¹³ Bu açıdan Osmanlı, içindeki ulusları osmanlılık milleti çatısında birleştirmekle uzun yıllar güçlü bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin tanıdığı bu eşitliğe rağmen bazen müslüman halk, gayrimüslim halkın haklarını engellemiş veya onlara güçlük çıkarmıştır.

hazretlerinden rivayet olunan iki halifeye biat edilirse ikisinden birini öldürün hadis-i şerifi mucibince öldürülmesi tüm müslümanlara vacip olur.”

Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 195.

⁹ Celal YENİÇERİ: El-İhtiyar Metni el-Muhtar lil-Fetva Tercümesi (İstanbul, 1993), 282.

¹⁰ Ahmed AKGÜNDÜZ: “Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer’i Tahlili, İslami Araştırmalar, XII, Sayı 1,(1999), 6.

¹¹ Abdullah b. Mahmud b. Mevdud MAVSİLİ: el-İhtiyar Li Ta’lilil- Muhtar, (Beyrut, 1975), II, 410-412.

¹² “Devlet-i aliyede nice menasip şerefinde olup padişahın lütfuna mahzar olan Zeyd’in sultan-ı din hilafeti ile yevm-id din hazretleri hakkında bais-i kesri şan saltanat olur bazı asılsız yalan söyleme hususunda ısrarcı olduğundan ma ada sebep rahat-ı ibadullah olan nizam-ı devlet aleyhine halel gelmesi için insanları fitne ve fesata sevk ve sa’y eder fesatçı olsa padişah-ı islam Zeyd’i öldürmesi meşru mudur?

El Cevab: Meşrudur.”Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 153.

¹³ Yavuz ERCAN: Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler (Ankara, 2001), 186.

Devlet bu ve benzer olayların yinelenmemesi için gayrimüslimlere karşı yapılan suçlarda gerekli cezaları vermiştir. Behcetü'l- Fetava'da ki bir fetvada gayrimüslime olan borcunu ödemeyen müslüman cezalandırılmıştır.¹⁴ Yine Yenişehirli Abdullah Efendi gayrimüslimi öldüren bir müslümanın kısasen öldürülmesine dair bir fetva vermiştir.¹⁵

Şeyhülislamın verdiği fetvanın, bilgi boyutu yönünden önemi, halkın dini konularda bilinçlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü her kademedен halk, yüz yüze veya vasıtalarla fetva makamından bilgi alır ve bunu hayatında uygular. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin vermiş olduğu fetvalar, yaşanan devrin dini, ilmi ve sosyal durumu ile yakından ilgili olmasından dolayı ilk muhatapları için olduğu gibi sonraki nesiller için bilgi kaynağıdır.

2.1.2- OLUMSUZ KATKILAR

Fetvalar, toplum içinde sürekli meydana gelen sorunları islami ilkelere uygun bir şekilde çözümleyerek toplumun temel karakteristiğinin muhafazasına katkıda bulunmaktadır. Ancak yerinde ve doğru verilmeyen fetvalar statik bir toplum oluşturmaktadır.

Bu dönemin fetva anlayışında egemen olan düşünce, içtihat kapısının kapalı olduğudur. Dolayısıyla şeyhülislamı karşıısına gelen herhangi bir meselede öncelikle çoğu medreselerde ders kitabı olarak da okutulan El-

¹⁴ "Yahudi olan Zeyd kadı taifesinden Amr zimmetinde borç olan şu kadar akçe hakkını Amr'dan istediğinde Amr'ın edaya kudreti olduğu halde vermemekle Zeyd Amr'ı hakime hapis ettirmek istediğinde Amr zimmiye olan borç için müslüman hapis olunmaz diye imtinaya kadir olur mu?"

El Cevab: Olmaz. Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e.,429

¹⁵ "Müslüman olan Zeyd zimmi olan Amr'ın cariyesi Hind-i nasraniyeyi kasten alet-i cariha ile öldürse Amr Zeyd'i kısas ettirmeye kadir olur mu?"

El Cevab: Olur. Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 580.

Hidaye, Kenzû'd- Dekaik, El- Muhtasar ve El- Vikaye gibi hanefi fıkıh kitaplarına bakmaktadırlar. Bu durum da taklid anlayışını getirmiş ve sürekli değişen toplum meseleleri önceki fetvalardaki hükümlerle çözülmeye çalışılmıştır. Örneğin kadının evlilik hakkı olarak aldığı mehr-i müeccelin ödeneceği an hiçbir zaman tespit edilmemiştir. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'de ertelenen mehir konusunda geleneksel fetvalara bağlı kalmış bir çözüm getirmemiştir.¹⁶ Evliliğin başlangıcında paranın tutarı kararlaştırılmakta, ancak ödeme süresi kararlaştırılmamaktadır. Taklid anlayışı fetvalarda temel tutum olunca toplumun statik bir yapıda kalması muhtemeldir.

2.2- BEHCETÜ'L- FETAVA'NIN İNANÇ BOYUTU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Her din mutlaka bazı inançlara dayanır. Öyle ki, birtakım temel inançlara dayanmadan bir din tasavvur etmek imkansızdır. En ilkelinden en yükseğine kadar, ister hak isterse batıl hangi din olursa olsun, bu inançlar o dinin ayrılmaz birer parçasını teşkil ederler. Esasen, hemen her din kaynağı dini tecrübe, sezgi, ilham ya da vahiy olsun birtakım akidelere, inançlara, tasavvurlara ve fikirlere dayanır. Sırf bir dine has olan bu inançlar, tasavvurlar ve düşüncelerin muhtevasının dahi o dine inanan fertleri birbirine bağlayan bir tesiri bulunmaktadır.¹⁷ Çünkü bu muhtevalar o dine inanan fertleri birbirine bağlayan bir köprü vazifesini görmektedir.

İlkel politeist dinlerde teorik anlatım bir takım mitler halinde ifade edilmektedir.¹⁸ İlkel zihniyetin mitoloji şeklinde ifade ettiği şey medeniyetin

¹⁶ "Hind zevci Zeyd ile aralarında nikah kaim iken zimmetinde olan mehr-i müecceli bana şimdi eda eyle diye Zeyd'e cebre kadir olur mu?

El Cevab: Olmaz." Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 65.

¹⁷ Ünver GÜNAY, Din Sosyolojisi, a.g.e., 218.

¹⁸ Ünver GÜNAY: Din Sosyolojisi, a.g.e., 218.

daha ileri bir derecesinde doktrin haline dönüşmüştür.¹⁹ Böylece dinlerde dini tecrübenin nazari ifadesi, iman esasının toplandığı akaidle ilgili hususlar şeklinde kendini göstermektedir.²⁰

Yenişehirli Abdullah Efendi'nin inanç konusunda vermiş olduğu fetvalar dikkat çekicidir. Bu fetvalar, güçlü bir devletin hakimiyetini, üstünlüğünü ve egemenliğini yansıtmaktadır.

2.2.1- MÜSLÜMANLARIN MİLLET-İ MUHAMMED'DEN OLDUĞU

Arapça olan millet kelimesi din, şariat, tarikat ve sünnet gibi manaları ifade eder. Kelime müfred (tekil)dir ve çoğulu "milel" dir. Kelime, İslam Mezhepleri Tarihi'nin önemli kaynaklarından biri olan Şehristani'nin, meşhur eseri el-Milel ve'n Nihal²¹'de bu anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla millet kelimesi millet-i islamiyye, millet-i yahudiyye, millet-i nasraniyye gibi din manasında kullanılmaktadır. Bazen de, peygamberlere nisbetle millet-i İbrahim Aleyhisselam, millet-i Muhammed Aleyhisselam şeklinde ifade edilerek ümmet anlamında kullanılmıştır.

Dönemin şartlarına bağlı olarak sosyolojik bir yapılanmayı içeren ümmet anlayışı, toplumun inanç esaslarındaki birlik ve beraberliğini pekiştirmektedir. Nitekim Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, ümmetçilik anlayışındaki farklı anlayışları ortadan kaldıracak aşağıdaki fetvayı vermiştir.

“Müslim olan Zeyd'e ne millettensin diye sual olundukta millet-i Muhammed sallallahü teala aleyhi ve sellemdenim demek gerekdir yoksa millet-i İbrahim aleyhi-s selamdanım demek mi gerek?

¹⁹ Joachim WACH: a.g.e., 46.

²⁰ Ünver GÜNAY: Din Sosyolojisi, a.g.e., 219.

²¹ Bkz: Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim ŞEHRİSTANİ: El-Milel ve'n-Nihal (Beyrut, 1961).

El Cevab: Millet-i Muhammed sallallahü teala aleyhi ve selemdenim gerektir.”²²

İslama göre ilk peygamberin tebliğ ettiği din ile daha sonra gelen peygamberlerin ve son Peygamber Hz. Muhammed’in tebliğ ettiği din, temel nitelikleriyle aynıdır. Allah’a iman, peygamberlik müessesesi ve ahiret inancı hepsinde vardır.²³ Hz. İsa ve Hz. Musa, millet-i İbrahim üzere idiler. Bizim peygamberimiz Hz. Muhammed de, millet-i İbrahim üzeredir. Burada tevhid paydasında birleşme söz konusudur. Ancak yahudilerin Hz. Üzeyir için ve hristiyanların Hz. İsa için Allah’ın oğludur diyerek millet-i İbrahim’den ayrıldıkları için artık birliktelik ortadan kalkmıştır. Günümüzde hristiyan ve yahudilerin tevhide dönecekleri zannıyla millet-i İbrahim’e vurgu yapılması tartışmalara yol açmaktadır. Kanaatimizce bu fetva, günümüzde tartışma konusu olan söz konusu meselelere de ışık tutacaktır.

2.2.2- ZİMMİLERE İSLAM’IN ŞARTLARININ FARZİYETİNE İNANMA ZORUNLULUĞU

Osmanlı Devleti başlangıçtan itibaren gayrimüslimlerin inanç hürriyetlerine büyük bir önem vermiştir. Kendilerine mahsus kilise, manastır, havra ve diğer ibadet yerleri ile kendilerine mahsus mezarlıkları vardır. Dinlerini değiştirmeleri konusunda hiçbir baskıya maruz kalmayan gayrimüslimlerin bu ibadet yerlerine yapılan saldırılar devlet tarafından daima engellenmiş, suçluları cezalandırılmıştır. Bu işlem yapılırken de suçlular müslim, gayrimüslim diye ayrılmamıştır.²⁴ Yani kilise ve havralar sürekli olarak devletin güvencesi altında bulunmuştur. Ancak şu fetvada durum farklıdır.

²² Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 3.

²³ Ali Arslan AYDIN: İslam’da İman ve Esasları (İstanbul, 1995), 223.

²⁴ Yavuz ERCAN: a.g.e., 173-174.

“Esnafl-ı küfre üzerlerine savm ve salat ve sair-i taat mefrudanin farziyyetine i'tikad etmek farz mıdır?

El Cevab: Farzdır.”²⁵

Yani Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin, müslümanlara farz olan namaz ve oruç gibi başlıca ibadetlerin farz olduğuna inanmaları gerekmektedir.

Yenişehirli Abdullah Efendi'nin bu konudaki diğer bir fetvasında da, gayrimüslimlerin müslümanlara farz olan inanç esaslarının farz olduğuna inanmadıkları takdirde ahirette bundan dolayı ayrıca hesap verecekleri ifade edilmektedir.

“Bu surette adı geçenlerin taat-ı mefruzenin farziyyetine itikat etmeseler yevm-i kıyamette inkar-ı tevhidleriyle müaheze olunduklarında ol taatın adem-i farziyyetine adem-i itikatları için müaheze olunur mu?

El Cevab: Olunurlar.”²⁶

Şeyhülislam makamına hristiyan ve yahudi olanların oruç, namaz ve diğer farz ibadetleri yapmak zorunda olup olmadığının sorulması da dikkat çekicidir.

“Yahudi ve nasara ve sair esnaf-ı küfre üzerlerine savm, salat ve sair taat-ı mefruzenin edası lazım olur mu?

²⁵ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 5.

²⁶ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 5.

El Cevab: Olmaz.”²⁷

Osmanlı devleti gayrimüslimler hakkında genel olarak bir inanç hürriyeti tanımıştır. Ancak Lale Devri fetvaları inanç hürriyetinin de sınırlı olduğunu göstermektedir. Bir yahudi ya da hıristiyanın müslümanların inanç esaslarını bilme zarureti inanç hürriyetinin de sorgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

2.2.3- İMANIN TASDİKLE GERÇEKLEŞMESİ

İslam bilginlerinin çoğunluğu imanı, kalp ile tasdikten ibaret görüp dil ile ikrarı imanın bir rüknü saymaktadır. Bunlara göre, kalp ile tasdik edilen şeyin, dil ile ikrar edilmesi, yalnız yeni müslüman olan bir kimseye dünyevi hükümlerin uygulanması için şarttır. İman dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir sözü, işte bu zaruretlerden doğmuştur. Çünkü gerçekte bir kalp işi olan ve görülmeyen bir şey, ancak dilin ikrarıyla anlaşılır. Fakat Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğine tereddütsüz inanmış ve kalbiyle tasdik etmiş olan bir kimse, bunu diliyle ikrar etmese dahi, hakikatte ve Allah Teala katında mü'min'dir. Şayet bir kimse sonradan müslüman olmuşsa, imanı gizli kalacağı ve başkalarınca bilinmeyeceği için, müslüman muamelesi göremez. Yani onun hakkında İslam hükümleri uygulanamaz. O vakit, imanını diliyle, dilsizse hareketiyle açığa vurması gerekir. Bu hüküm sonradan müslüman olanlar içindir. Müslüman ailelerin ergenlik çağına gelen akıllı olan çocukları için ise, böyle bir zaruret yoktur. Onlar, imansızlığa delalet eden işler yapmadıkça, müslümanlar nazarında mü'min sayılırlar. Fakat Allah'ı ve Peygamber'imizi kalpleriyle tasdik etmiyor ve imanının bu iki rüknüne inanmıyorlarsa, bu gibiler Allah nazarında mü'min sayılmazlar.²⁸ Abdullah

²⁷ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 5.

²⁸ Ali Arslan AYDIN: a.g.e., 39-40.

Efendi'nin aşağıdaki fetvasında, dil ile ikrar etmediğı halde kalp ile tasdik eden bir kimsenin müslüman sayıldığı anlaşılmaktadır.

“Daru-l islamda tevellüd edip müslim evladından Zeyd akıl baliğ olup kelimeteyn-i şehadeteyni telaffuz eder oldukça Zeyd'in muvacehesinde hak teala vardır ve her şeyin rabbidir ve melaikeleri vardır kitapları inzal ve resulleri irsal etmiştir ba'de-l mevt ba's vardır hayır ve şer hak teala hazretlerindendir denilip ba'dehü Zeyd'e bu zikir olunan umura inanıp tasdik ettin mi dediklerinde inandım tasdik ettim dese bu mertebe ile Zeyd mü'min olmuş olur mu?

El Cevab: Olur.”²⁹

Gayrimüslimlerin müslüman olabilmesi için birtakım işlemler yapıldı. Her şeyden önce ihtida işleminin kadı huzurunda yapılması gerekirdi. Önce kelime-i şehadet getirilip buna iki müslüman şahit olduktan sonra kendisine yeni bir ad verilirdi. Ancak Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin vermiş olduğu fetvaya göre bir kimse hakkında, diğer müslümanlar mü'mindir diye şahitlik ettiklerinde söz konusu kimse müslüman olarak değerlendirildiğini görmekteyiz.

“Müslümanlardan Zeyd ve Amr kadı huzurunda Bekir-i nasrani hakkında Bekir on gün önce edyan-ı batıldan teberri ve şehadetini tekellüm edip müslüman olmuştu dediklerinde Bekir inkar edip müdde-i aharı yokken Zeyd ve Amr Bekir'in vechi muharrir üzere islamına şahitleriz şehadet dahi ederiz dese söz konusu kimselerin bu vecih üzere şehadetleri makbule olup Bekir'in islamına hüküm olunur mu?

El Cevab: Olunur.”³⁰

²⁹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 3.

Ancak buradaki durumun hukuk boyutu ilginçtir. Gerçekten müslüman olmayan birisi hakkında iki müslüman, kelime-i şهادet getirdi diye şahitlik yapmalarıyla söz konusu kişi müslüman kabul edilmektedir. Kanaatimizce Bekir'in, kendisinin müslüman olmadığını ifade ettiği halde ve dinden de dönmediği halde mürted olması ve ölüm cezası alması kaçınılmazdır.

2.2.4- PEYGAMBERLERE SAYGI

Hız. Muhammed, ilk peygamber Hız. Adem'den itibaren zaman zaman çeşitli milletlere gönderilen peygamberler zincirinin son halkasıdır. Kur'an-ı Kerim'e göre bütün peygamberler, kendilerine iman edenlerden, son peygamber Hız. Muhammed'e inanmalarını istemiş, son peygamber Hız. Muhammed (s.a.v.) de, kendinden önce gelip geçen bütün peygamberlere ve bütün mukaddes kitaplara³¹ inanılmasının iman esaslarından olduğunu bildirmiştir.³² Peygamberlere inanmanın iman esaslarından olmasından dolayı Şeyhülislam Abdullah Efendi, peygamberlere alenen hakaret edenlerin öldürülmeleri yönünde fetvasını vermiştir.

“Zeyd'in kölesi Amr islama geldiğinde Hazreti Musa ve Hazreti İsa aleyhima salat ve-s selamın nübüvvetlerini inkar ettiğinde müslümanlardan bazı kimseler bu sözden rucu eyle bu iki peygamber hazretlerinin hakk-ı peygamber olduklarını ikrar eyle dediklerinde Amr ikrar etmeyip karşı gelse Amr'a ne lazım olur?

El Cevab: Ahkam-ı mürted icra olunur.”³³

³⁰ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 173.

³¹ Bkz. Bakara, 2/177, 285; Nisa, 4/136.

³² Ali Arslan AYDIN: a.g.e., 273.

³³ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 171.

Bu konuda verilmiş fetvalarda, peygamberlere karşı saygısızlık yapanların en sert şekilde cezalandırıldığını anlamaktayız.

“Zeyd-i zımmi Peygamberimiz Hazreti Muhammed Mustafa sallallahu teala aleyhi ve selemlerle yahut sair enbiya-ı izam salavatullahi aleyhim hazeratından birine alenen sövse Zeyd’e ne lazım olur?

El cevap: Geciktirilmeksizin öldürülür.”³⁴

Yahudilik, hristiyanlık ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarının izleri fetvalara da yansımıştır. İsrailiyatın islam kültürüne olan etkisi her dönem de kendisini göstermektedir. Kitab-ı Mukaddes’in II. Samuel 11. ve 12. bölümlerinde Hz. Davud’un zina ettiği yer almaktadır. Buradan hareketle Hz. Davud’un doksandokuz hanımı olduğu şeklinde aşırı bir yorum söz konusudur. İsrailiyat dediğimiz bu tür uydurmaların islam kültürüne etkisi Osmanlı fetvalarına dahi yansıdığını aşağıdaki fetvada görmekteyiz.

“Zeyd-i müslim Hazreti Davut aleyhi-s selamın kaç evladı vardı bilir misin dediğinde Amr doksan dokuz avratı olan kedinin kaç evladı olduğunu ne bileyim deyip bu vecihle sövmüş olsa Amr’a ne lazım olur?

El Cevab: Geciktirilmeksizin öldürülür.”³⁵

Kanaatimizce bir kişinin, yahudi ve hristiyanların etkisinde kalmadan bu şekilde bir hakarete bulunması söz konusu olamaz. Sarhoş iken dahi bir peygambere hakaret etmek, ölüm cezasını gerektirmektedir.

³⁴ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 186.

³⁵ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 187.

“Zeyd-i müslim kendi arzusıyla içki içip içkiden sarhoş iken Hazreti İsa salavatullahi ala nebiyyina aleyhi hazretlerine sövse Zeyd’e ne lazım olur?

El Cevab: Geciktirilmeksizin öldürülür.”³⁶

Peygamberlere iman inanç esaslarından biri olduğundan dolayı bu konuda en ufak bir ciddiyetsizlik dahi affedilmemiş ölüm cezası dahi verilmiştir.

2.2.5- MÜRTEDİN HÜKMÜ

İslam dininden başka dine geçenler, mürted kabul edilip önce kendilerine müslüman olmaları teklif edilir, kabul etmezse devlet başkanının izniyle öldürülürdü.

“Müslüman olan Zeyd akıllı olup isteyerek kelime-i küfür söylemekle mürted olup ol halde Amr Zeyd’i öldürse Amr üzerine Zeyd için kısas yahut diyet lazım olur mu?

El Cevab: Olmaz lakin öldürmeden önce islam arz etmek gereklidir Amr Zeyd’i devlet başkanı izni olmadan öldürdüğü için tedip olunur.”³⁷

Mürtedin hükmü Osmanlı hukukunda ölüm cezasıdır. Bu durum Osmanlı hukukunun islam hukukunu esas aldığını göstermektedir.

³⁶ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 186.

³⁷ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 587.

2.1.3- BEHCETÜ'L- FETAVA'NIN İBADET BOYUTU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İbadet boyutu, dindar insanın dini uygulamalarını içine alır. Dindarlık yaşantısının önemli bir tezahürü olan bu uygulamalar çok çeşitlidir. Dua, namaz, oruç, zikir, hac, ayin, kurban bunların başında gelir.³⁸ İlkel dinlerde ibadet, inançtan daha büyük bir öneme sahiptir. Fustel de Coulanges, klasik antik çağda din kelimesinin, ayinler ve harici ibadet fiilleri manasını ifade ettiğini belirtmektedir.³⁹

İmanın nazari tasdikinde bulunanlar din tarafından ilham olunan fiillerle yerine getirilir. Daha geniş bir ifade ile dini tecrübeden hasıl olan ve onun etrafında belirlenmiş bulunan bütün ameller, onun pratik anlatımıymış gibi itibar edilmek zorundadırlar. Bu şekliyle din bir tapınma olarak tarif edilmiştir.⁴⁰ Tapınma fiiliyatta dinle o kadar içten birleşmiştir ki, onsuz yaşamaya devam edebilmesi şüphelidir.

Bir dini ayin, tören veya uygulamaya temel teşkil eden inançlar zamanla şuurdaki eski canlılık ve açıklıklarını kaybettikleri halde, ibadetler, ayinler ve merasimlerin, çoğu zaman eski ve asli usulleri çerçevesinde yerine getirilmeleri onların birleştirici etkisini arttırmaktadır. Bu bakımdan Bacon dini, toplumun en güçlü bağı olarak değerlendirmektedir.⁴¹ Bu bağlamda ibadetler, inançlara göre toplum üzerinde daha etkili olmaktadır.

İbadet fiilleri zamanla daha teferruatlı ve karmaşık bir hal alınca bu konularda ihtisaslaşma ve ibadetin yerine getirilmesinde önemli görevler ortaya çıkmıştır. Bu durumda ibadet işlerini yerine getirecek sınıflar ortaya

³⁸ Hayati HÖKELEKLİ: Din Psikolojisi (Ankara, 1998), 74.

³⁹ Ünver GÜNAY: Din Sosyolojisi, a.g.e., 224.

⁴⁰ Joachim WACH: a.g.e., 51.

⁴¹ Ünver GÜNAY: Din Sosyolojisi, a.g.e., 224.

çıkar. Bunların örneklerini hristiyanlık'ta, Tibet budizminde, Antik Yunan'da, Afrika Kabileleri'nde görmek mümkündür.

2.1.3.1- HEVASINA GÖRE FETVA VEREN DİN ADAMLARI

Fetva, fonksiyonu itibarıyla toplumu statik olmaktan kurtarıp dinamizmi sağlayan ve böylece islami toplumun sürekliliğine katkıda bulunan en önemli araç konumundadır.⁴² Fetva yoluyla dindar bir toplumda yapılamayacak şey, neredeyse yok gibidir. Yani din eğitimi en iyi şekilde tamamlamış ve ihtisas sahibi kişilerin, doğru ve yerinde vermiş oldukları bilgiler toplumu ileri götürebilir. Burada Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin, matbaaya izin veren fetvası⁴³ hatırlanabilir. Din adamlarının yanlış ve dikkatsizce verdikleri bilgiler ise toplumu geri bırakabilmektedir.

Fetvanın dini yönden önemi, fetvanın işleviyle alakalıdır. Yani fetva, islam toplumunu şekillendiren ve devamını sağlayan unsurlardan biri olduğu, üstelik fetva makamındakiler bunu Allah adına gerçekleştirdiği için, dini yönden fetvaya çok önem verilmiştir. Bunu sağlamak için de, hem fetva vermenin dini sorumluluğu üzerinde durulmuş, hem de fetva verecek olan kişilerin ehliyet şartları oldukça ağır tutulmuştur.⁴⁴

Kur'an-ı Kerim'de, "Allah bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."⁴⁵ "Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak, "bu helaldir, şu haramdır" demeyin, çünkü Allah'a karşı yalan söylemiş olursunuz. Şüphesiz Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler."⁴⁶ denilmek suretiyle

⁴² Osman ŞAHİN: İslam Hukuku'nda Fetva Usulü (Samsun, 2002, Basılmamış Doktora Tezi), 21.

⁴³ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 552.

⁴⁴ Osman ŞAHİN: a.g.e., 22.

⁴⁵ A'raf, 7/33.

⁴⁶ Nahl, 16/116.

kişinin yeterli bilgiye sahip olmadan dini konularda hüküm vermesinin ağır vebal olduğu bildirilmiştir.⁴⁷

Hız. Peygamber'de, "Şüphesiz Allah ilmi insanlardan birden çekip alıvermez. Lakin alimleri alarak ilmi ortadan kaldırır. Sonunda hiçbir alim bırakılmadığı vakit, insanlar birtakım cahilleri baş edinirler. Onlara sual sorulur, ilimsiz fetva verirler; böylece hem kendileri saparlar, hem de başkalarını saptırırlar."⁴⁸ sözüyle fetva verme görevinde titiz davranılması gerektiğini ifade etmiştir. Aşağıdaki fetvalarda, kendi hevalarına göre fetva verip, toplumu saptıranlara verilen cezaların bazen kürsüden men şeklinde, bazen de tazir hatta ölüm cezası şeklinde olması hukuki sorumluluğun olduğunu göstermektedir.

"Ramazan-ı şerif ayı yaz günlerine denk gelmekle ulemadan geçinen Zeyd müslümanlara oruca niyet etmeyiniz ve oruç tutmayın daha sonra kış ve kısa günlerde kaza eyleyiniz niyet etmeden yemekle kefarete lazım olmaz diye müslümanları yemeye ve oruca terke yönlendirse ve bazı kimseleri bu vecihle delaletle saptırsa ve sair bunun emsali insanlara hileyi talim eder olsa şer'an Zeyd'e ne lazım olur?

El Cevab: Tazir-i şedit ile zecir ve men."⁴⁹

Kendi hevasına göre fetva veren din adamları ile ilgili fetvaların şeyhülislamlık makamına sorulmuş olması, o dönemdeki fetva makamındaki kişilerin zaman zaman sorumsuz bir şekilde hareket edebildiklerini yansıtmaktadır.

⁴⁷ Fahreddin ATAR: a.g.m., 490.

⁴⁸ BUHARİ, "İlim", 8; Müslim, "İlim", 13.

⁴⁹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 148.

Fetva makamındaki kişilerin, sorumsuzca hareket edip toplumda fitne çıkarmaları da caydırıcı bir ceza olan tazir ile cezası ile engellenmektedir. Kesin delil olmadan bir konuda haramdır şeklinde fetva vermek de toplumun dini hayatında olumsuz etkiler yapmakta olduğundan söz konusu kimseler tazir cezası ile men edilmektedirler.

2.1.3.2- DİN HİZMETİNİN YÜRÜTÜLMESİ

Osmanlı Devleti'nin en küçük yerleşim merkezlerine kadar her yerde mevcut olan cami ve mescidlerde dini hizmet görenler ilmiye mensuplarıydı. Bu gibi yerlerin temizlik ve bakımı için vakıf tarafından ayrı şahıslar tayin edilirdi. İmamet ve müezzinlik gibi vazifeleri ise, daha çok Daru'l-Kurra mezunları ifa ettikleri gibi, medrese mensuplarına da tevdi edildiği anlaşılmaktadır. Bilhassa hatiplik ve vaizlik vazifeleri medrese tahsili görmüş olanlara verilirdi.⁵⁰ Aşağıdaki fetva devrin dini hizmet görevinde bulunanların zamanlarını bu işe ayırdıkları için maaş aldıklarını ve cami hizmetlerinin vakıf yoluyla sağlandığını ortaya koymaktadır.

“Zeyd vakfettiği vakfının gelirinden bina ettiği cami-i şerifte imam olanlara günlük yirmişer akçe verile diye şart etmekle ol camide imam olan Amr hizmet ettikten sonra müteveli Zeyd'in hak ettiği günlük yirmişer akçeyi mütevellisinden talep ettiğinde müteveli Zeyd'in vechi muharrir üzere şartı sabitken mücerret vakıfta o kadar akçe ayrılmamış deyip günlük yirmişer akçeyi vermemeye kadir olur mu?

El Cevab: Olmaz.”⁵¹

⁵⁰ Cahid BALTAÇI: “Eğitim Sistemi”, Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti, (İstanbul: Yenişafak, 1999) 263.

⁵¹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 251.

Din hizmetlerinde çalışan imam ve müezzinler, belli bir süre uzak bir yere gitme zarureti olduğunda kendi yerlerine imamet ve hatiplik yapacak birilerini tayin edebiliyorlardı. Hatta maaşlarını dahi kendi yerlerine tayin ettikleri şahıslar alabilmekteydi. Aşağıdaki iki fetva, dini hizmet görevlerinde bulunanların ihtiyaç olduğunda kendi yerlerine imamet ve hatiplik vazifelerini yerine getirecek birilerini tayin edebildiklerini göstermektedir.

“Bir cami-i şerifte hatip olan Zeyd’e sefer-i şeri iktiza etmekle yerine Amr’ı naip nasbedip başka diyara gitmekle Zeyd gelince Amr ol camide hitabet ve imamet eylese halen Zeyd gelip hitabet hizmeti mukabelesinde tayin olunan vazifeyi mütevellisi elinde olan söz konusu müddet gelirinden talep ettiğinde mütevellî mücerret binefsihi eday-ı hizmet etmedin diye vermemeye kadir olur mu?

El Cevab: Olmaz.”⁵²

Osmanlı Devleti, cami ve mescidlerde din hizmeti yapanların maaşlarını bazen vakıflar aracılığıyla bazen de din hizmetini para karşılığında yaptıran zenginler aracılığıyla karşılamaktadır. Günümüzde de Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kontrolünde benzeri modeller örnek alınıp, geliştirilmek suretiyle din hizmetleri için devletimizin karşılamak durumunda kaldığı mali yük kanaatimizce azalacaktır.

2.1.4- BEHCETÜ’L- FETAVA’NIN SOSYAL HAYATTAKİ ROLÜ

Toplumda en güçlü, en derinden hissedilen ve en etkili güçlerden biri olan din, sosyal hayatın önemli bir boyutudur. Bu demektir ki sosyal boyut, dinin önemli bir parçasıdır. Dinin toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisinin

⁵² Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 250.

karmaşık olması, dinin kaynağının ne olduğu üzerinde tartışmalara neden olmuştur.

Durkheim için dinin özü, dünyanın kutsal ve kutsal olmayan olgulara bölünmesidir. Yoksa yüce bir tanrıya inanmak değildir. Tanrısız dinler hatta üstün dinler vardır. Budizm'in pek çok öğretisi kişisel ve yüce bir tanrıya inanmayı öğretmemektedir.⁵³

Dini Hayatın İbtidai Şekilleri'nde Durkheim totem inancı üstünde durmuş fonksiyonalist bir yaklaşımla dinin inanç ve ibadet yanlarını görmezden gelip dinin yalnızca sosyal boyutuyla ilgilenmiştir. Durkheim dinleri ortaya çıkaran gücün toplumlar olduğunu ifade etmiştir. Dinin gelişmesini toplumların gelişmesiyle paralel addedip toplumlar geliştikçe dinlerin yerini aklın alacağı görüşünü savunmuştur. Buna karşılık Durkheim yaptığı açıklamayla dinin gerçekliğini kurtarmayı düşünür. Eğer insan değişen topluma tapıyorsa, aslında gerçek bir gerçekliğe tapıyordur. Topluluğun gücünden daha gerçek olan ne vardır? Din gerçek bir gerçekliğe karşılık olamayacak kadar çok sürekli ve çok derin bir deneydir. Eğer bu gerçeklik Tanrı değilse, Tanrı'nın hemen altına yerleşmiş gerçeklik, yani toplum olmalıdır.⁵⁴ Her ne kadar Durkheim'ın burada yapmış olduğu din yorumu, dinin yalnızca sosyal tarafını alıp diğer taraflarını yadsıyan son derece uç bir yorum olsa da, dinin toplumsal tarafı kesinlikle dinin ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü dindarlık, diğer bireylerle çeşitli şekillerde ilişki içinde olmayı gerektirmektedir.

⁵³ Raymond ARON: a.g.e., 278.

⁵⁴ Raymond ARON: a.g.e., 278.

2.1.4.1- EKONOMİ

2.1.4.1.1- PARA POLİTİKASI

Osmanlı Devleti'nde devletin resmi para birimi gümüşten kesilen akçedir. Buna daha sonra Fatih Sultan Mehmet'in döneminde basılan Muhammed Hani adıyla onluk akçeler eklendi. Bu iri sikkeler II. Bayezid döneminde de gümüş sultaniye adıyla tedavülde kaldılar. Osmanlı Devletinin resmi parası akçe olmasına rağmen mahalli paralar da tedavüldeydi. Mesela Mısır ve Suriye'de pare, İran'a yakın yerlerde şahi akçe tedavülde kalmıştır. Bunun haricinde tedavülde yaygın olarak kullanılan Avrupa paraları vardı. Osmanlı, 1691'de Macar altını ayarında bir altın basmış olmakla beraber XVIII. yy.ın ilk yarısında altın ayarında değişiklikler yaparak 1703'de tuğralı, 1713'de zincir, 1716'da fındık, 1729'da zer-i mahbub adlarıyla altını her defasında yeni bir isimle piyasaya sürmüştür.⁵⁵ Akçenin değerinde devletin yapmış olduğu tashihler, toplum içerisinde bir takım anlaşmazlıklara yol açmıştır. Aşağıdaki fetva, paranın değerindeki değişikliğin ülkede aynı anda uygulanamadığını ortaya koymaktadır.

“Padişah-ı dini islam hilafete ila yevmi-l kıyam hazretleri tarafından fi zamanına rayiç olan altınlar ve sair akçelerin her biri birer miktar-ı muayyen üzerine rayiç olup ziyadeye alınıp verilmeye diye emr-i ali sadır olmuşken bazı kimseler itaat-ı emri ali etmeyip hilafına ziyade ve noksana alıp verseler ol kimselere ne lazım gelir?

El Cevab: Tazir-i şedit.”⁵⁶

⁵⁵ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU: “Osmanlı İktisadi Yapısı”, Osmanlı Devleti Tarihi, (İstanbul, 1999), II, 553-555.

⁵⁶ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 148.

Osmanlı şehir ve kasabasında mevcut esnaf gruplarının her birinin dükkan ve usta sayısı ihtiyaca göre tespit edilmişti. Ekonomik şartların daha fazlasını kaldıracağı tespit edilmediği müddetçe bu sayıların artmasına izin verilmemekteydi. XVIII. yy'da gedik sahibi olmadıkça kimsenin dükkan açıp zenaat icra edememesi usûlü getirildi. Arşiv belgelerinde bir zenaatın icrası için gerekli “alat-ı lazime-i malûme” olarak tarif edilen gediğin içinde zimnen “zenaatın icrası selahiyeti” de bulunmaktadır. Gedik sahibi olmayan kimse dükkan açmak ve esnafılık yapmak hakkına sahip değildi. Gedikler tam veya 1/2, 1/4, 1/8 gibi tamın parçaları olarak alınıp satılır, gediğin itibarına tüccardan mal alınır, ipotek edilerek borçlanmak mümkündü. Borçlu ölen bir kimsenin gediği satılarak borcu ödenirdi. Gedik intikal ve satışlarının yapılabileceği kimseler belliydi. İlk hak esnafın kendi oğluna tanınmıştı. Oğlu olmadığı takdirde o branşta yetişmiş kalfa, münhal gediği satın alabilirdi.⁵⁷ Kanaatimizce gedikler, esnafın ihtiyacın üzerinde dükkan açmalarını engellemek için getirilmiş bir sınırlamadır. Buradan yola çıkarak, matbaacılığında bu sistemle yürütülmüş olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.4.1.2- DOKUMACILIK SANAYİİ

Pamuklu dokumaların ve pamuk- ipek karışımı kumaşların Osmanlı toplumunda giyimde ve döşemelik olarak pek geniş bir kullanım alanı vardı. Bu geniş talep, köylerde ve kentlerde çok çeşitli ve çok yaygın bir el dokuma sanayii ile karşılanırdı. Anadolu'da dokuma sanayiinde uzmanlaşmış belli bölgeler, iç talebi karşılar ve bir dereceye kadar dış pazarlar, özellikle pamuk yetiştirmeyen kuzey memleketleri ve Avrupa için de üretim yapardı.⁵⁸ Özetle dokuma sanayii üretim ve ticaret boyutları ile Osmanlı ekonomisinin en önemli sektörüdür.

⁵⁷ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU: a.g.m., 610.

⁵⁸ Halil İNALCIK: Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları (İstanbul, 1996), 10.

Osmanlı'da en mühim ve en meşhur ipekli dokuma merkezi Bursa olmakla beraber, İstanbul, Halep, Şam, Bilecik, Amasya ve Sakız'da da hayli gelişmiş ipekli dokuma sanayisi vardı. Avrupalılar'ın zamanla kumaş yerine ipek almayı tercih etmeleri ipek dokumacılığının yavaş yavaş gerilemesine neden olmuştur. Diğer taraftan, XVII. yy'dan başlayarak Osmanlı sınırları içinde özellikle Venedik ipekli kumaşları hayli geniş bir pazar buldu. Saray ve çevresinde kullanılan kaliteli ipeklilerin daha çok Venedik'ten ithal edilmesi, bu devletle savaşa girildiğinde piyasada daralma görülmesi yanında fiyatların da yükselmesi gibi faktörler, 1720'de İstanbul'da devlet tarafından bir ipekli kumaş imalathanesi kurulmasına sebep oldu.⁵⁹ Dokumacılık Abdullah Efendi'nin fetvalarına da yansımıştır.

“Bezci taifesinden Zeyd ve Amr bez dokumak üzere akd-i şirket ettiklerinden sonra Zeyd tezgah ve sair lazım olan aletleri kendi malıyla satın alıp ve münferiden amel edip şu kadar faide hasıl olduğunda cümley-i faideyi Zeyd müstakil almak istediğinde Amr mücerret akd-i şirket etmiştin diye ol faideden hisse almaya kadir olur mu?

El Cevab: Olmaz.”⁶⁰

Osmanlı topraklarında, pamuklu dokumacılık çok yaygındı. Pamuklu dokumalar, özelliklerine göre değişik adlar almış olup her birinin kullanım yerleri farklıydı. Bogası denilen kumaştan kaftan, kapama, şalvar, zıbın, iç çamaşırı ve entari yapıldığı gibi astar olarak da kullanılıyordu. İstanbul, Manisa, Denizli, Hamid, Borlu, Diyarbekir, Tokat, Kastamonu, Musul dokumaları İstanbul piyasasında satılan, en belli başlı bogası dokuma merkezleriydi.⁶¹ Çeşitli giysilerde kullanılan bir tür kumaş olduğunu

⁵⁹ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU: a.g.m., 631.

⁶⁰ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 203.

⁶¹ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU: a.g.m., 632.

anladığımız bogası, Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin fetvalarında yer almaktadır.

“Kan ile mahlut olan boya ile boyanan bogası ma-i tahir ile suya safvet gelip su beyaz olunca gasl olursa ol bogası pak olmuş olur mu?

El Cevab: Olur lakin bundan sonra üç kere gasl etmek ahvettir.”⁶²

Devrinin çok tutulan bir diğer kumaşı çuka / çuha idi. Ancak, çukanın daha ziyade Avrupa'dan gelen Venedik, Fransız ve en çok da İngiliz ve Hollanda malı olanları kullanılıyordu. Dışa olan bağımlılığı azaltabilmek üzere devlet, 1703'te Edirne ve Selanik'te çuka imalatına başlamaya karar verdi. 1708'de İstanbul'da Selanikli ustaların kullandığı bir çuka imalathanesi faaliyete geçirildi. 1709'da tesisin idaresi verilen gayrimüslim bir Osmanlı tebaası, Polonya'dan getirttiği makina ve ustalarla yeni bir organizasyonla imalata başladı. Devlet tarafından finanse edilen müesseseye daha sonra boyahane gibi tesisler de eklendi. Ancak bütün gayretlere rağmen imalat Avrupa çukaları seviyesine yükseltilemediğinden 1732'de faaliyetine son verildi.⁶³

Dokuma yapılan hemen her merkezde boyacılık da vardır. Boyacı esnafı aralarındaki anlaşmalar gereği boyayacakları maddeleri tespit etmişlerdi. Pamuk ve ipek ipliği, kumaş deri, kağıt gibi maddelerin her birinin hangi esnafça boyanacağı belliydi. Mesela, XVIII. yy'da İstanbul'da tülbent, ipekli ve ipeksiz bez, bürüncük, kalpak derisi, kağıt ve tüylü kebe Yenikapı'daki parça boyacıları; Cezayir ve Previşte ihramları, şal, Mısır kuşağı, çuka, kebe, Hint ve Mağrip şallarının en iyileri Fazlı Paşa boyacıları

⁶² Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 12.

⁶³ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU: a.g.m., 628.

tarafından boyanıyordu.⁶⁴ Boyacı esnafı ile müşterileri arasındaki ihtilafların da, fetvalara yansıdığını görmekteyiz.

“Zeyd şu kadar beyaz bezini boyacı olan Amr’a ücretle boyamak için verdikten sonra Amr bezi tersine boyamakla bezlerin kıymetlerine noksan terettüp eylese Zeyd bezleri almayıp beyaz olarak kıymetlerini Amr’a tazmine kadir olur mu?

El Cevab: Olur.”⁶⁵

18. yüzyılın ilk yarısında devlet teşebbüsü ve sermayesi ile kurularak belirli şartlarda esnafa kiralanan veya devredilen birçok imalathane arasında, en önemlileri olarak İstanbul’da 1718’de kurulan Çini İmalathanesi, 1720’de kurulan Boyahane, 1723’te kurulan Kemha ve Diba Fabrikaları en önemli sanayi tesisleridir.⁶⁶

2.1.4.1.3- LALE TİCARETİ

Lale eğlenceleri sebebiyle laleye düşkünlük artmış, hatta lalenin iki yüz otuz dört çeşidi yetiştirilmiştir.⁶⁷ Lalenin çeşitleri olduğu gibi, her çeşidin de ayrı ayrı isimleri vardı. Hazine-i Evrak’ta mevcut bir lale defterindeki bazı isimler ve sipariş olunan soğanların adedi şöyledir:

“Berk-i ra’na bir, ferah peyker bir, behcet efza bir, mahzar-ı şeref bir, nur-u behcet üç, peyker-i çırağan beş, atiyye-i hak dört, gülbün-ü işve üç, lem’ay-i feyz üç, miftah-ı gülşen iki, menba-ı şevk altı, bais-i rahmet üç, cevher-i yekta altı, muvaffak altı, girişme-i naz yedi, şeref-i hurşid yedi, la’l-i

⁶⁴ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU: a.g.m., 635.

⁶⁵ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 477.

⁶⁶ Mehmet GENÇ: “XIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayiinde Gelişmeler ve Devletin Rolü,” Osmanlı- İktisat, 1999”(Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999), 264.

⁶⁷ Ahmed AKGÜNDÜZ ve Said ÖZTÜRK: Bilinmeyen Osmanlı, a.g.e., 214.

nigin dört, vahid-i gülzar on dört, teselli hatır yirmi beş, menba-ı hayat on altı, hudud-u zerrin yirmi, navek-i gülşen on, saye-i elmas on beş, leylaki beş, nihal-i gülşen on, ruh-u gülrenk yedi, ayn-i kerem on beş, kumaş-i aşk on altı, nahl-i işve on yedi, matuf-u müjgan on beş, tezhib-i çemen on beş, sagar-ı la'leyn yirmi, subh-u behar otuz ...⁶⁸

Lale alım satımı ile ilgili ihtilaflar, o dönem ki fetvalara da yansımıştır. Abdullah Efendi'nin lale ile ilgili aşağıdaki fetvası söz konusu dönemi yansıması açısından dikkat çekicidir.

“Zeyd bir lale soğanını subh-u bahar lalesi soğanı olmak üzere Amr'a belli miktar paraya satıp ve teslim ve kabz-ı semen ettikten sonra Amr ol soğanı dikip badehu lale zahir olduğunda subh-u bahar lalesi soğanı olmayıp ondan daha alt kalitede de dūr-ü aden soğanı olduğu zahir olsa söz konusu alış veriş batıl olur mu?

El Cevab: Olur.”⁶⁹

Osmanlı devleti, özellikle zirai ürünlerde narh uygulamış olup, tekelci eğilimlerin tesirinin giderilmesini hedeflemiştir. Üretimin kuraklık, ulaşım zorlukları, harp, abluka vs. sebeplerden dolayı azalması sonucu arzda bir daralma olduğunda narh fiyatları yükseltilir, arzın genişlemesi halinde düşürülürdü. İstanbul'da lale merakı arttığı için laleye de padişah tarafından narh konulmuştur.⁷⁰ Buna göre tayin edilen fiyattan bir akçe ziyadeye lale satımı yasaklanarak lale fiyatları kontrol altında tutulmuştur.

Çinilerde, minyatürlerde, nakışlarda lale motifi hep karşımıza çıkmaktadır. Lale Devri, cazibeden ve güçten hiç de yoksun olmayan bir

⁶⁸ Ahmed REFİK: Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (İstanbul, 1988), 96.

⁶⁹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 292.

⁷⁰ Bkz. Ahmed REFİK: Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı, a.g.e., 95.

dönem için güzel bir isimdir.⁷¹ 1718- 1730 yıllarının Lale Devri olarak isimlendirilmesi, kanaatimizce son devir aydınlarımızın tarihi olaylara kendi zihniyeti ile yaklaşmasından da kaynaklanmaktadır.

2.1.4.2- HİZMETLER

Osmanlı Devleti'nin yönetim tecrübesi, geniş bir coğrafyaya rağmen her yere devlet kontrolünde bir çok hizmetin yapılmasını sağlamıştır. Bu hizmetlerde vakıfların rolü yadsınamaz. 18. yüzyılda, vakıfların harcamaları aşağıdaki şekilde dağılım göstermektedir: % 28.1 eğitim, % 30.7 dini- kültürel faaliyetler, % 10.5 toplumsal hizmetler, % 9.7 idari giderler, % 6.5 askeri amaçlar ve kalan meblağ % 14 vakıflardan geçinen aileler içindir.⁷² Denilebilir ki 18. yüzyılda Osmanlı Devleti çok önemli toplumsal hizmetleri mali kaynak ayırmadan vakıflar aracılığı ile sağlamaktadır.

2.1.4.2.1- EĞİTİM

Eğitim ve öğretim her devletin vazgeçemeyeceği bir mecburiyettir. Her devlet vatandaşını bir ölçü ve şekilde yetiştirmeye çalışır. Osmanlı Devleti de vatandaşlarını kendi anlayışı içinde yetiştirmek için eğitim ve öğretim müesseseleri kurmuştur.

Osmanlı'da, çoğunlukla vakıflar eliyle kurulan ve devletin kuruluşundan yıkılışına kadar çeşitlenerek gelişen eğitim müesseseleri örgün ve yaygın eğitim kurumları olarak tarihe mal olmuştur.⁷³ Tanzimata kadar Osmanlı Devleti'nde ilköğretim müesseseleri olan sıbyan mektepleri,

⁷¹ Fernand BRAUDEL, Uygarlıkların Grameri, Çev. Mehmet Ali KILIÇBAY, (Ankara: İmge Yay. 2001). 126.

⁷² Kemal KARPAT: Osmanlı Modernleşmesi, Çev. Akile Zorlu DURUKAN, Kaan DURUKAN (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 63.

⁷³ Cahid BALTAÇI: a.g.m., 243.

ortaöğretim ve yükseköğretim müesseseleri olan medreseler, tamamen vakıflar aracılığıyla kurulmuştur.⁷⁴

Osmanlı eğitiminin esas ögesi, dini ilimlerde yeterliliği kabul edilmiş bir kişi olan müderristir. Öğrenciler belli bir alanda uzman da olabilirler; ama her şeyden önce din ilimlerinde iyi bir eğitim almalı, ilim dili arapçayı çok iyi öğrenmelidirler. Eğer uzmanlık eğitimi almak isterlerse, o uzmanlık alanında ünlü bir bilgin neredeyse oraya gider, ondan icazetname almaya çalışırlardı. Bu bakımdan önemli olan eğitim kurumu değil, müderrisin kendisidir.⁷⁵ Tek dershaneli medreselerde bir, “Sahn-ı Seman” ve “Süleymaniye” medreseleri gibi birden fazla dershanesi olan medreselerin her dershanesi için birer müderris bulunurdu. Osmanlı medrese teşkilatında “Haric” ve “Dahil” derslerini gören öğrenci, “Sahn-ı Seman” ve “Süleymaniye” seviyelerinde tedristen sonra mezun olurlar ve Anadolu’da vazife alacaksa Anadolu Kazaskeri’nin, Rumeli’de vazife alacaksa Rumeli Kazaskeri’nin muayyen günlerdeki meclislerine devam edip “Matlab” denilen deftere mülazim kaydedilir, sırası gelinceye kadar beklerdi ki, buna “nöbet” deniliyordu. Nöbet sırası geldiğinde en aşağı derecedeki “Haşiye Tecrid” (Yirmili) medreselerinden birine günlük yirmi akçe ile müderris tayin edilerek müderrisliğe geçerlerdi. Mülazemetten sonraki normal muameleye göre yirmili bir medreseye tayin olan müderris, sıra ile terakki ederek otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı ve daha yüksek payelere çıkabilirdi.⁷⁶ En alt kademedede, yirmilik bir medresede görev yapan müderrisin, yıllık yedi bin akçeye, en üst seviyedeki altmışlık bir medresede çalışan müderrisin yıllık ise yirmi bir bin akçeye geliyordu ki, bu durum, ilk dört seviyedeki müderrislerin, tımar beyleri kadar, altmışlık medrese müderrisinin ise en alt seviyedeki bir zeamet sahibi kadar ücret aldığını göstermektedir.⁷⁷

⁷⁴ Ahmet AĞKÜNDÜZ: İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi (Ankara, 1988), 2.

⁷⁵ Halil İNALCIK: Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (İstanbul, 2003) 175.

⁷⁶ Cahid BALTAÇI: a.g.m., 257.

⁷⁷ Bahaeddin YEDİYILDIZ: “Osmanlı Toplumu”, Osmanlı Devleti Tarihi, (İstanbul: Feza Gazetecilik, 1999), II, 459.

2.1.4.2.1.1- Eğitim Hizmetlerinde Vakıfların Rolü

Vakıflar, ders kitabının seçimini de içine alan vakıf kurucusunun isteklerine göre, dini ve aynı zamanda din dışı eğitim veren ilk ve orta düzey okulları finanse etmişlerdir.⁷⁸ Vakıfların eğitim hizmetlerinde etkin olması Osmanlı'da islam kültürünün muhafazasına yönelik müesseselerin yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Hiçbir müderris vakfedenin şartının hilafına medreseye tayin edilemezdi.⁷⁹ Abdullah Efendi'nin aşağıdaki fetvasında da vakfedenin, şafii mezhebinde bir müderris şartı olmasından dolayı hüküm söz konusu şart doğrultusunda gerçekleşmiştir.

“Zeyd vakf-ı bina ve vakıf ettiği medreseyi, ulemadan olup şafii mezhebinde olan kimseye tevcih oluna diye şart eylese söz konusu medrese hanefi mezhebinde olan kimseye tevcih olunmuş olsa halen söz konusu medrese şafii mezhebinde olan bir alim hak sahibi olarak tevcih olunmak lazım olur mu?

El Cevab: Olur.”⁸⁰

Müderrislere, vakfiyede yevmiye olarak kaç akçe tespit edilmişse ondan aşağı yevmiye verilemezdi. Ancak medresenin payesi yükseltilerek müderrise daha yüksek bir yevmiye verilebilirdi. Bu durumda yükselen

⁷⁸ Kemal KARPAT: a.g.e., 63.

⁷⁹ Cahid BALTACI: a.g.m., 258.

⁸⁰ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 222.

yevmiye, vakfın geliri müsaitse ondan, değilse başka vakıfların gelirlerinden yahut devlet hazinesinden verilirdi.⁸¹

Müderislerin vazifelerinden azledilmeleri, meşruiyeti kabul edilen sebeplere istinaden, teklif ve tayin eden mercilerce sağlanırdı. Müderislerin vazifeden azledilme sebepleri olarak, şer'i özürlü olmaksızın vazifeyi terk etmek, amirlere karşı çirkin davranmak ve müderisliği bir ticaret metayı haline getirmek gösterilebilir.⁸²

2.1.4.2.1.2- Mantık Dersleri

Abdullah Efendi'ye medreselerde okutulan mantık dersinin helal olup olmadığının sorulmuş olması dikkat çekicidir. Aşağıdaki fetvada, mantık ilminin helal olduğu belirtilmiştir.

“Halen islam beldelerinde alimler arasında yaygın olan mantık ilminin talim ve öğretilmesi helal midir?

El Cevab: Helaldir.”⁸³

Osmanlı eğitim sisteminde mantık dersleri, bütün ilimler için bir hazırlık ve giriş olmak üzere verilmektedir. Medreselerdeki derslere baktığımızda üç kısım ders okutulduğu görülür. Cüzziyat (Hesap, Geometri, Hey'et, Hikmet), Ulum-u Aliyye (Kelam, Belagat, Mantık, Sarf, Nahiv), Ulum-u 'Aliye (Tefsir, Hadis, Fıkıh). Dersler işlenirken alt medreselerde konunun asılları üzerinde durulur, üst medreselere geçtikçe teferruatla ilgili meseleler ve şerhler okutulurdu. Mesela mantıktan Şemsiyye Şerhi, Metali' Şerhi; kelimadan

⁸¹ Cahid BALTACI: a.g.m., 258.

⁸² Cahid BALTACI: a.g.m., 259.

⁸³ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 558.

Tecrid Haşiyesi, Mevakıf Şerhi; belegattan Miftah Şerhi, Mutavvel okutulurdu. Yüksek medreselerde (Sahn-ı Seman) usul-u fıkıhtan Telvih, Adud ve Menar Şerhleri; fıkıhtan Hidaye Şerhleri, Mülteka, Dürer, usul-u hadisten İbnu'l- Aşur ve İbn Hacer telifatı; tefsirden Keşşaf ve Beydavi okutulurdu.⁸⁴

2.1.4.2.2- SAĞLIK KURUMLARI İÇİN VAKIF KURULMASI

Osmanlı Devleti'nde hastahane olarak hizmet veren kurumlar darü's-şifa, bimarhane, darü't-tıb gibi isimlerle anılmışlardır. Bunların en önemli iki özelliği vakıf kuruluşları olmaları ve hastahane hizmetleriyle birlikte buralarda usta-çırak eğitimiyle tabip yetiştirilmesiydi. Vakıf olmaları, Osmanlı toplumunda sağlık hizmetlerinin parasız yapıldığı anlamını da beraberinde getirir. Aşağıdaki fetvada, hastahane giderlerinin vakıf gelirleriyle karşılandığı görülmektedir.

“Bir vakf-ı kadimenin gelirinden vakfedenin bina ettiği darü's-şifahane de tabip olanlara hastalara ilaç olmak üzere eskiden her ay altışar bin akçe verile gelip söz konusu meblağ ile alınan hastalar için ilaca ancak kifayet eylese halen söz konusu vakıf mütevellisi Amr tazminiyle amel oluna gelmeyen bir kıta vakfa ibraz edip ol vakıfta hastalar için ilaç noksan tahrir olunmakla amel-i kadimi tağyir ve ol vakıfta tahrir olduğunu vechi üzere şu kadar akçe noksan vermeye kadir olur mu?

El Cevab: Olmaz.”⁸⁵

Osmanlı şehirlerinde, serbest hekimler de mevcut olup, bunlar eczacılık da yaparlardı. Bunların muayenehanelerine “tıbbi dükkan” denilirdi. Bir hekim dükkan açma izni almak için önce hekimbaşıya başvururdu.

⁸⁴ Abdurrahman DODURGALI: Eğitim Sosyolojisi (İstanbul, 1995), 9.

⁸⁵ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 250.

Hekimbaşı hekimin yetkili olup olmadığını inceledikten sonra bunlara bir senetle resmi ruhsat verirdi. Tabip, eczacı, cerrah ve göz hekimlerinin serbestçe icray-ı sanat etmeleri gedik usulüne göre uygulanmıştır.⁸⁶ Ancak bazı kimselerin hekim veya uzman olmadıkları halde sağlık hizmetlerinde bulunup yanlış tedavilerle halka zarar verdikleri fetvalara yansımıştır.

“Ebelik iddiasında olan Hind hatunlara cenin düşürmek için ilaç verip ceninin düşmesine sebep olduğundan ma ada bazı hatunların dahi helakına sebep olup bu kötü fiili alışkanlık haline getirmekle insanlara zararı olsa Hind bu kötü fiilinden emr-i veliyy-il emir ile zecr ve men olunup itaat etmez ise tedip emri meşru olur mu?

El Cevab: Olur.”⁸⁷

Sağlık hizmetlerinin ehliyetli kimseler tarafından yürütülmesine özen gösterilirken, istisnai olarak da olsa fetvada, ehliyetli olmadığı halde halkın sağlığını tehlikeye atan kimselerin olduğu da görülmektedir.

2.1.4.2.3- KÖPRÜ İÇİN VAKIF KURULMASI

Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin fetvasında, cami ve köprü için ayrı ayrı vakıfların kurulduğunu görmekteyiz.

“Zeyd bir mescid-i şerif ile bir köprü bina ve her birine başka başka vakıf yapıp ve tayin eylese birinin vakfında zayıflık olduğunda zayıfın masraflarını diğerinin gelirinden sarf olunmak caiz midir?

⁸⁶ Erol ÖZBİLGİN: “Gündelik Hayat”, Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti, (İstanbul: Yenişafak, 1999), 330.

⁸⁷ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 134.

El Cevab: Değildir.”⁸⁸

Osmanlı devleti, kendisine mali külfet oluşturacak hizmetleri vakıflar aracılığıyla yapılmasını sağlayarak toplum için yararlı birçok eser oluşturmuştur.

2.1.4.2.4- ZAVİYE

Osmanlı halkının gündelik hayatı açısından zaviyelerin önemi büyüktü. Çünkü zaviye, bulunduğu bölgenin ve civarın kültür merkezi konumundadır.. Bu sebeple bir zaviyede geçen günlük hayatı bilmek ilgi çekici olacaktır. Buna örnek olarak XVIII. yy. ortalarında Niksar’da kurulan ve XIX. yy. sonlarına kadar devam eden Ahi Pehlevan Zaviyesi’ni gösterebiliriz. Bu zaviye bünyesinde bir medrese, muhtelif hücreler, bir hamam, bir ev, çeşmeler ve bahçeler vardı. Birçok vakıf köy, bağ, ambar ve değirmenin, bahçe ve evlerin, han ve dükkanların gelirleriyle işletilen bu zaviye de bir şeyh, bir hizmetçi, bir aşçı, bir su yolcu ve bir hamamcı çalışıyordu. Şeyh, yönetici sıfatıyla bütün işlerden sorumluydu. Suyolcu, su yolları ve çeşmelerin bakımıyla uğraşıyordu. Hamamda her isteyen karşılıksız yıkanabilirdi. Aşçı zaviyede sabah ve akşam iki öğün yemek çıkarıyordu. Burada zaviyede oturan dervişler ve ilim adamları ile her gün gelip giden misafirler yemeklerini birlikte yiyorlardı.⁸⁹ Dönemin sosyal hayatına canlılık katan bir kurum olarak anladığımız zaviyeler ve içinde görev yapan zaviyedarlar da Şeyhülislam Abdullah Efendi’nin fetvalarında sıkça yer almaktadır. Bu fetvalardaki ihtilaflardan yola çıkarak zaviyenin gelirlerinin vakıflarca karşılandığı anlaşılmaktadır.

⁸⁸ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 249.

⁸⁹ Bahaeddin YEDİYILDIZ: a.g.m., 498.

“Tevelliyet ve süknaşı bir zaviyede şeyh olanlara meşruta vakıf evi ol zaviyede şeyh olan Zeyd icare-i muaccele ve müeccele işle Amr’a icar ve teslim ettikten sonra Zeyd fevt olsa yerine şeyh olan Bekir evi Amr’dan alıp vakıf şartı üzere içinde ikamet etmeye kadir olur mu?

El Cevab: Olur.”⁹⁰

Zaviyedarın atanması, devlet kontrolünde gerçekleşmektedir. Bu durum aşağıdaki fetvada görülmektedir.

“Bir zaviye Zeyd’in fevtinden askeri beratla Amr’a tevcih olunduktan sonra ol zaviye Zeyd’in fevtinden maliye beratla Bekir’e dahi tevcihe olunup lakin Amr’ın ref’ine tariz olunmasa berat padişahındır askeri ve maliye beratı bir olmakla mukaddem tarih olup ref’ine tariz olunmadıkça mukaddem ile amel olunmak lazım olur mu?

El Cevab: Olur.”⁹¹

Osmanlı devleti vakıflar sayesinde bir çok hizmeti masrafsız olarak halka sunmaktadır. Zaviyenin giderleri, vakıfların devamlı gelirleriyle karşılanmaktadır.

“İkameti bir zaviyede şeyh olanlara meşruta vakıf evi harabe olup tamire muhtaç olduğunda vakfe-i mamul bihesinde söz konusu ev vakıf gelirinden tamir oluna diye tasrih olunmakla halen ol zaviyede şeyh olan Amr söz konusu vakıf mütevellisi Bekir’e vakıf şartı üzere söz konusu evi tamir etmek istediğinde Bekir vakıfta müsait varken bigayr-i vecih imtinaya kadir olur mu?

⁹⁰ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 228.

⁹¹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 230.

El Cevab: Olmaz.”⁹²

Zaviyedar, vazifesini yapmadığında görevden alınabilmektedir.

“Mahsulü senelik zaviyenin zaviyedarı olan Zeyd birkaç ay hizmet edip badehu Zeyd azl olunup yerine Amr zaviyedar olup mahsul hasıl olduğunda Amr kabz eylese Zeyd zaviyedarlık hizmeti mukabelesinde ol aylara isabet eden miktarı Amr’dan almaya kadir olur mu?

El Cevab: Olur.”⁹³

Zamanında bir kültür merkezi olan zaviyelerin şeyhliği daha sonraki dönemlerde birer memuriyet şekline dönüşmüş ve bu müesseseler asıl fonksiyonlarını yitirerek yozlaşmışlardır.⁹⁴ Kanaatimizce zaviyeler toplumu aydınlatan bir merkez konumundayken zamanla zararlı müesseseler haline gelmişlerdir.

2.1.4.3- KADIN

Kur’an-ı Kerim’de “Nikahı haram kılınanların dışında kalanları ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla istemeniz size helal kılındı. Onlardan nikahlanıp faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur.”⁹⁵ buyrulmuştur ki, ayet erkeğin kadına mehir vereceğini, kadının erkek üzerinde hakkı olduğunu göstermektedir.

⁹² Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 242.

⁹³ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 249.

⁹⁴ Bahaeddin YEDİYILDIZ: a.g.m., 484.

⁹⁵ Nisa, 4/24.

Buna göre, Osmanlı toplumunda da mehir, nikah sırasında zikredilmektedir. Mehir ile ilgili ihtilaflar ile ilgili fetvaların sayısının hayli fazla olması, bize Osmanlı toplumunda mehrin mutlaka peşin olarak ödenmediği, kocanın ölümüne veya boşanmaya kadar ertelendiği sık sık karşılaşılan bir durum olduğunu göstermektedir. Örnek olarak seçtiğimiz aşağıdaki fetvada, mehrin peşin olup olmaması, mehrin akit esnasında tayin edilip edilmemesi, mehrin geciktirilmesi, boşanma yada vefat oluncaya kadar ödenmemesi gibi ortaya çıkan ihtilafları görmek mümkündür.

“Hind, eşi Zeyd ile aralarında nikah kaim iken zimmetinde olan mehr-i müecceli bana şimdi eda eyle diye Zeyd’e cebre kadir olur mu?

El Cevab: Olmaz.”⁹⁶

İslamın kadına tanımış olduğu mehir hakkı yerleşen örften dolayı mahiyetini tam manasıyla gerçekleştirememektedir. Mehir konusundaki fetvalar, erkeklerin çoğunlukla ödemeye yanaşmaması yüzünden kadınların mağdur düştüklerini göstermektedir.⁹⁷ Muhtemelen kadınlar, sosyal ve ekonomik anlamda çok etkin olmadıkları bir toplumda, evlilik sürerken böyle bir nakde ihtiyaç hissetmiyorlardı.

Anlaşılabacağı üzere, mehrin sonradan ödenmesi pek çok problem ve hukuki dava ile sonuçlanıyordu. Doğal olarak zaman zaman, kadın açısından mağduriyetler söz konusu olabiliyordu. Ancak buna rağmen Osmanlı hukukçuları, mehrin, evliliğin başında ödenmesi gibi bir zorunluluk getirmemişler, eskiden beri süregelen uygulama çerçevesinde hükümlerini vermişlerdir. Bu uygulamanın da, Hz. Muhammed zamanında genellikle mehrin nikah esnasında verilmesi şeklinden⁹⁸ zaman içerisinde mehrin

⁹⁶ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 65.

⁹⁷ Bkz. Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 65-69.

⁹⁸ Bkz. İbrahim CANAN: Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi (Ankara, 1988), X, 243-264.

genellikle boşanma veya ölüm halinde verilmesi şekline dönüştüğünü görmekteyiz.

2.1.4.4- EĞLENCE HAYATI

Geleneksel Osmanlı kültüründe eğlence, islamın koyduğu toplum düzeni ve ahlak kuralları içinde vardır. Bu kuralların kesin yasaklarını içki, kumar, fuhuş oluşturur. Dolayısıyla Osmanlı eğlence kültürü ancak bu mantık içinde anlaşılabilir.

Büyük yerleşim merkezlerinde ahalinin gezmelerine, eğlenmelerine tahsis olunmuş içinde çayırklar, akarsular, çınarlar bulunan mesireler vardı. İlkbaharla beraber mesirelere gidilirdi. Özellikle İstanbul'da Rumi Nisan'ın yirmi üçü "Ruz-i Hızır" ya da "Hızır İlyas'tan galat Hıdırellez günü olarak baharın müjdecisi kabul edilirdi. Bu tarihten on gün önce hazırlıklara başlanır, akrabalara, uzak semtlerdeki dostlara davetiyeler yollanırdı.⁹⁹

İstanbul halkının Kağıthane'yi eğlence yeri olarak kabul etmesi, onyedinci yüzyılda başlamıştır ve bu ilgi yıllarca devam etmiştir. İstanbul'un zevk ve sefa erbabı ilkbaharların mehtaplı gecelerini sarı, pembe ve mor çiçeklerle süslü, kokulu çayırkların üstünde Kağıthane'de geçirirlerdi. Kağıthane eğlencelerine nezaret etmek üzere Dergah-ı Ali'den dört oda yeniçeri çorbacısı tayin edilir, arasına Yeniçeri Ağası'da gelir, ortalığı teftiş ederdi. Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında da Kağıthane, yüksek tabakanın ve halkın gezinti yeri olan gönül açıcı, latif bir mesire ve hiçbir ülkede benzeri olmayan, neşelendiren sevinç dolu yerlerden sayılırdı.¹⁰⁰

⁹⁹ Erol ÖZBİLGİN: a.g.m., 336.

¹⁰⁰ Ahmed REFİK: Lale Devri (İstanbul, 2005), 35.

Osmanlı toplumu Lale Devri'nde hareketli, kendine özgü bir değişimi tecrübe etmiştir. Çünkü topluma, kendine özgü bir varoluşu, bir zekası ve muhakemesi olan bir varlık gözüyle bakmak zorundayız.¹⁰¹ Bu yüzden toplumların kendini hem geliştirme, hem de azdırma şeklinde değişme imkanı vardır. Toplumsal değişim, belirli bir grup içindeki insanların ilişkilerinde yer alan yerleşmiş tavır ve hareketlerinde ki değişiklikleri ifade eder. Mesela modayla ilgili ve iş hayatındaki dönemsel değişimler toplumsal değişim sayılmazlar.¹⁰² Toplumsal değişim, hem üretim ve mülkiyet ilişkilerinin değişmesine, hem de anlamların, değerlerin, kuralların değişmesine bağlıdır.¹⁰³ Ancak unutulmamalıdır ki, toplumsal yapıda ortaya çıkan değişikliklerin toplumsal değişim olarak nitelendirilmesinin ön şartı, toplumun sosyal teşkilatının yapısı veya işlevlerini geçici olarak değil, sürekli ve köklü bir biçimde etkileyen ve toplumun tarihi akışını değiştiren bir değişim olmasıdır.¹⁰⁴

Sosyolojik anlamda toplumsal değişme nötr bir kavram olup, başlı başına ne iyi ne de kötüyü ifade eder. Toplumsal değişim, bir toplum veya grubun sosyal düzenlemelerinde meydana gelen herhangi bir değer yargısı içermez, nesnel bir gerçekliği ifade eder. Toplumsal değişim görece iyi de olabilir, kötü de olabilir; toplumun güçlenmesini beraberinde getirebileceği gibi zayıflamasını da beraberinde getirebilir. Toplum, değişimle birlikte daha uzun süreler yaşama, varlığını sürdürme zemini de bulabilir, tersine çözülebilir veya çökebilir de.¹⁰⁵ Osmanlı toplumu da kendine özgü bir toplumsal değişim sürecini yaşamıştır. Kanaatimizce, Osmanlı toplumundaki değişimin başlıca dinamikleri devletin, zamanla çok geniş topraklara sahip olması, gücünü ispatlamış olması ve maddi olarak refaha kavuşmasıdır.

¹⁰¹ Cevdet SAİD: Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları, Çev. İlhan KUTLUER (İstanbul: İnsan Yay. , 1998). 43.

¹⁰² Sulhi DÖNMEZER: Toplum bilim. (İstanbul, 1994), 400; Max WEBER: Sosyoloji'nin Temel Kavramları, Çev. Medeni BEYAZTAŞ (İstanbul: Bakış Yay. ,2002). 55-56.

¹⁰³ Emre KONGAR: Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği (İstanbul, 1999), 24.

¹⁰⁴ Ünver Günay: Din Sosyolojisi, a.g.e., 329.

¹⁰⁵ Ejder OKUMUŞ: a.g.e., 23.

İbn Haldun toplumsal değişimi devletlerin ömürlerine bağlar. Devlet farklı aşamalardan geçip yeni durumlara bürünür. Birinci aşama, harekete geçme ve zafere ulaşma dönemidir. İkinci aşama, istibdat dönemidir. Üçüncü aşama, devletin istikrar bulması ve zenginleşmesiyle, nefislerinde meylettiği hükümdarlığın meyvelerinin toplanıp elde edildiği sükunet ve rahatlık dönemi. Dördüncü aşama, sahip olunan şeylere kanaat etme ve barış dönemi. Beşinci aşama, ölçsüzce harcamalarda bulunma ve israf dönemi. Son dönemde, devlette ihtiyarlık hali görülür. Devlet, adeta kurtulması ve tedavisi mümkün olmayan kronik bir hastalığa yakalanmıştır.¹⁰⁶ İbn Haldun'un devletlerin geçirdiği devreler hakkındaki yorumundan, bu fikrinin zorunlu olduğu çıkmaktadır.

Berkes'e göre Osmanlı devleti için, Lale Devri'ni devletin zaferler sonrası zenginleşmesinin sonucu savaş yerine barış dönemi olarak görmek isabetli değildir. Halbuki bu dönemde ve arkasından gelen yıllarda ne kalıcı bir barış dönemi gelmiş, ne iç huzur sağlanmış, ne de toplum refaha yönelmiştir. 1723'te, bir Afgan türkü olan Nadir Şah'ın zaptettiği İran'la çeyrek yüzyıl süren savaşlar başlamış, 1730'da bir esnaf yeniçeri ayaklanması olmuş, padişah düşürülmüş, Lale Devri ileri gelenleri yok edilmiştir.¹⁰⁷ Berkes'in söz konusu fikrine göre, Lale Devri Osmanlı'da hiç de barışçıl ve savaştan uzak bir dönem değildir. Bu fikir kısmen doğru olmakla beraber, Lale Devri'nde büyük masraflarla köşkler inşa edilmesi, halk arasında eğlencenin ve ahlaksızlığın yaygınlaşması, gayr-i meşru alışkanlıkların olması, padişahın savaşlara bizzat katılmak istememesi sonucu Patrona Halil İsyanı'nın çıkması bize Lale Devri'nde, çok geniş topraklara sahip, gücünü ispatlamış ve maddi olarak refaha kavuşan bir devlette oluşan rahatlıkla hareket edilmiş olabileceğini göstermektedir.

¹⁰⁶ İBN HALDUN: a.g.e., I, 249-250.

¹⁰⁷ Niyazi BERKES: a.g.e. , 42.

Mesela mazbut ve mütedeyyin kesimler için, iş dışında kalan zamanlarda yapılacak meşru meşgaleler arasında görülen kahve içme alışkanlığının başlamasını ele alacak olursak, kahve içme alışkanlığı Osmanlı ülkesine sonradan girmiştir. Nitekim kahve Osmanlı ülkesine girmeden önce Arabistan'da içiliyordu. Onbeşinci yüzyılın başlarında kahve içme adeti Mekke'de yaygınlaşmış ve kahvehaneler açılmıştır. Özellikle kahvenin, şarap gibi, yani fincanın ağızdan ağza sunularak içilmeye başlanması sonucu kahvenin haram olduğu yolunda fetvalar verilmiştir.¹⁰⁸

Kahvehaneler, hem karşılıklı görüşme mahalleri, hem de birer eğlenme yeri idi. Ateşli münakaşalar, edebi sohbetler yapılır, meddah hikayeleri dinlenir, karagöz oyunları seyredilir, dama, satranç oynanırdı. Nitekim geçmiş yüzyıllarda Osmanlı ülkesini ziyaret etmiş olan seyyah ressamların İstanbul ve diğer memleketlerimizdeki kahvelerdeki sohbetleri tasvir eden gravürleri vardır. Avrupa şehirlerinin bulvar kahveleri meşhur ise de Osmanlı ülkesinde köy kahveleri, esnaf kahveleri, lonca kahveleri, pehlivan kahveleri, mahalle kahveleri, sabahçı kahveleri, garipler kahvesi, aşık kahvesi, semai kahveleri, çalgılı kahveler gibi pek çok türü vardır.¹⁰⁹ Boş zaman alışkanlığı olarak görülen kahve içme alışkanlığının Osmanlı topraklarında başlaması bize artık devamlı savaşların yapıldığı dönemlerden nispeten barışçıl bir döneme geçildiğini göstermektedir.

Halk arasındaki gayr-i meşru eğlenceler eve fahişe getirmeye kadar ulaşmıştır. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin aşağıdaki fetvasında verilen bilgilere göre Lale Devri'nde ahlaksızlık ciddi boyutlardadır.

“Zeyd arkadaşlarıyla evine fahişe getirip odasında fahişe ile oturlurken rüzgarlı vakitte meclislerinde yanan mumu pembe ile mumlu dolabına koyup pembe tutuşup söndüremeyip dolabın kapılarını kapayıp ev

¹⁰⁸ C. Van ARENDONK: “Kahve”, İA, (İstanbul, 1967), VI, 97-98.

¹⁰⁹ Erol ÖZBİLGİN: a.g.m., 337.

tutuşup yanan ateş Amr'ın evine sirayet edip yıksa Amr evinin binasından yıkılanı Zeyd'e tazmine kadir olur mu?

El Cevab: Olur.”¹¹⁰

Fetvalarda geçen, insanların günlük kullandığı eşyalar da bize, Lale Devri'ndeki yaşam hakkında ipuçları vermektedir.

“Zeyd gümüşünü zarar meydana gelmeden ayrılması mümkün olmayan inci ve mücevherlerle yapılmış olan bir kuşağı Amr'a sekiz yüz kuruş mukabelesinde satıp ve teslim edip badehu nakdi-s semeni Zeyd ve Amr ayrıldıktan sonra Amr söz konusu satışın adem-i cevazına binaen ol kuşağı Zeyd'e geri vermek isteğinde Zeyd almayıp Amr'a söz konusu satışa binaen parayı ver diye cebre kadir olur mu?

El Cevab: Olmaz.”¹¹¹

Abdullah Efendi'nin fetvasında, inci ve mücevherlerden yapılmış bir kuşağın sekiz yüz kuruşa diğer bir kişiye satıldığı yer almaktadır. Vankulu Lugatı'nın satış fiyatının otuz beş kuruş olduğunu¹¹² hatırlayacak olursak buradan Lale Devri'nde muhtemelen bazı insanların lüks bir hayat yaşadığını ve bir kitabın fiyatının da hatırı sayılır derecede pahalı olduğunu anlamaktayız.

¹¹⁰ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 529.

¹¹¹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 308.

¹¹² Ahmed REFİK: Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı, a.g.e., 100.

2.1.4.5- HUKUK

Osmanlı Devleti'nde hukuk esas itibarı ile islam hukukundan oluşmaktadır. Bu, islam dininin sadece inanç ve ibadet esaslarından oluşmayıp hukuku da içine almak üzere hayatın bütün yönlerini düzenleyen bir sistem olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple islamiyeti kabul eden milletler bu kabulün bir gereği olarak islam hukukunu da benimsemişlerdir. Ancak Osmanlılar islam hukukunu uygularken zamanının gerektirdiği düzenlemeleri ve ilaveleri yapmaktan geri durmamışlardır.¹¹³

İslam hukukunda hukukun uygulanacağı şahıslar bakımından genel prensip mülkiyettir. Bir diğer ifadeyle darü'l- islam dediğimiz islam ülkesinde yaşayan herkese dinleri ne olursa olsun islam hukuku uygulanır. Bu bakımdan islam devletinin hakimiyeti altında yaşayan gayrimüslimler müslümanlarla aynı hükümlere tabidir.¹¹⁴

Osmanlı'da ceza hukuku öldürme, ırza geçme, şiddet kullanarak hırsızlık, eşkiyalık gibi şiddetli suçlar için idam ve sakatlama emrediyor, kamu yetkililerine de bunların yerine para cezası kabul etmeyi yasaklıyordu. Cezası para ya da falaka olan bölümde zina, fiziki saldırı, içki içme ve değişik tür hırsızlıklar ele alınmıştır. Örneğin bir at hırsız, ya elinin kesilmesine razı olur, ya da bunun dengi, iki yüz akçe olarak saptanmış bir para cezası öderdi. İçki içmenin cezası, kadıların emrettiği kadar falaka ve sultanın belirlediği bir para cezasıydı. Zina işleyenler, zenginler üç yüz, orta gelirli iki yüz, yoksullar da yüz akçe olmak üzere varlıklarına göre para cezasına çarptırılırdı.¹¹⁵

¹¹³ M. Akif AYDIN: a.g.m, II, 376.

¹¹⁴ M. Akif AYDIN: a.g.m, II, 419

¹¹⁵ Halil İNALCIK: a.g.e., 80.

2.1.4.5.1- Zina Suçu

Zina, şüphenin dışında olarak ve nikahına malik bulunmadığı bir kadına önden, erkeğin cinsi münasebette bulunmasıdır.¹¹⁶ Muhsan terimi ise, akıl baliğ, hür, müslüman ve iffetli olan erkek demektir. Bu vasıflara sahip olan kadına da muhsana denilir. Recm ise ıstılahta, muhsan olup zina eden erkek ile muhsana olup zina eden kadını taşıyarak öldürmektir.¹¹⁷

Zina suçunun had cezasına gelince, sopa cezası (celd), sürgün ve hapis (tağrip) ve taşıyarak öldürmek (recm) olmak üzere üç çeşit ceza söz konusudur. Bekar erkek veya kadın zina suçunu işlediğinde iki ceza ile cezalandırılırlar. Bunlardan birincisi celd yani yüz sopa cezasıdır.¹¹⁸ İkincisi ise, tağrip yani hapis cezasıdır. Hapis cezası temel olarak bir senedir. Tağrip cezasını sürgün cezası olarak yorumlayan Ebu Hanife, sürgün cezasını siyaset cezası olarak değerlendirmektedir.¹¹⁹ Söz konusu şartları taşıyıp zina suçu işleyenlerin hükmünün fetvalara da yansıdığı görülmektedir.

“Muhsan olan Zeyd muhsana olan Hind’e zina etmek isteğinde Hind nefisini Zeyd’e temkin edip Zeyd dahi Hind’e zina eylese ne lazım olur?

El Cevab: Recm.”¹²⁰

Müslüman bir toplumda normalde olmaması gereken zina suçunun yanı sıra livata gibi suçların fetvalarda yer alması, muhtemelen devrin genel ahlaki yapısının ciddi boyutta yozlaşmasından kaynaklanmaktadır.

¹¹⁶ Abdullah b. Mevdud MAVSİLİ: a.g.e., 324.

¹¹⁷ Celal YENİÇERİ: a.g.e., 257.

¹¹⁸ Abdullah b. Mevdud MAVSİLİ: a.g.e., 332.

¹¹⁹ Ahmed AKGÜNDÜZ: “Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer’i Tahlili, a.g.m., 3.

¹²⁰ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 146.

“Livata mutadı olan Zeyd ramazan günlerinde Amr’a livata eylese Zeyd’e ne lazım gelir?

El Cevab: Öldürülür.”¹²¹

Livata suçu, hanefi hukukçulara göre, had cezasını gerektiren bir zina suçu değildir. Ancak bu, hiç suç değildir anlamına gelmemektedir. Bu suçun cezası, devlet tarafından tespit edilir.¹²² Böylesine bir çirkef işi adet haline getiren insanın, genel ahlak, adab ve kamu düzeni icabı ta’zir yoluyla idam edilebileceğini islam hukukçuları kabul etmişlerdir.

2.1.4.5.2- Sarhoşun Tasarrufları

Şeyhülislam Abdullah Efendi’nin vermiş olduğu fetvalarda sarhoşun tasarruflarının hukuki neticeler meydana getirdiği görülmektedir.

“Zeyd isteyerek içki içip sarhoş olduğunda Hind-i muhsanaya oruspu diye zina iftirası yapsa Zeyd’e ne lazım olur?

El Cevab: Hadd-i şurb ve hadd-i kazif.”¹²³

Sarhoş bir kimse borcu olduğunu ikrar etmişse geçerli olmaktadır. Dolayısıyla sarhoşun ikrarları hukuki sorumluluk taşımaktadır.

“Müslüman olan Zeyd içkiden sarhoş olmuşken Amr’a şu kadar akçe borcum vardır diye ikrar eylese söz konusu ikrar sahih olur mu?

¹²¹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 152.

¹²² Abdülkerim ZEYDAN: a.g.e., 591.

¹²³ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 146.

El Cevab: Olur.”¹²⁴

Hanefi, maliki ve şafii mezheplerine göre isteyerek ve sarhoşluk vericiliğini bilerek bir şey içip sarhoş olan kimsenin, akit ve tasarrufları hukuki neticeler meydana getirmektedir. Bu durumda boşaması ve diğer sözlü tasarrufları geçerlidir.¹²⁵

2.1.4.5.3- Hırsızlığın Cezası

Osmanlı hukukunda hırsızlık suçu iki kısımdır: Birincisi, had cezasını gerektiren hırsızlıktır. İkincisi ise, tazir gerektiren hırsızlık. Had cezasını gerektiren hırsızlık tam ehliyetli bir şahsın muhafaza altında bulunan başkasına ait muayyen miktarda bir malı gizlice almasıdır. Hırsızlık suçunun iki cezası vardır: Birincisi, çalınan malın tazminidir. İkincisi, el kesme cezasıdır. Birinci hırsızlık suçunda sağ eli bilekten kesilir; ikinci de sol ayağı topuktan kesilir. Üçüncüde ise tevbe edinceye kadar hapsedilir.¹²⁶ Bedensel cezaların yaygın biçimleri bir el ya da bacağın kesilmesi, küreğe mahkum olmak ve değnekle dövülmektir. Sopa ve bunun yerine para cezaları hafif suçlardı. Cezanın şiddeti suçlunun erkek ya da kadın, özgür ya da köle, evli ya da bekar, müslüman ya da gayrimüslim olmasına göre değişir, ikinciler ceza miktarının yarısını öderdi.¹²⁷ Abdullah Efendi'nin aşağıdaki fetvasında, muayyen miktarda mal çalan kimselerin sağ ellerinin bilekten kesilmesi hükmünün verildiğini görmekteyiz.

“Eşkiyadan birkaç kimseler gece Zeyd'in evini basıp malını gasbedip ve saldırıp lakin öldürmeseler her birinin aldığı nisab-ı sirkaya ulaşsa söz konusu kimselere ne lazım olur?

¹²⁴ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 435.

¹²⁵ Abdülkerim ZEYDAN: a.g.e., 483.

¹²⁶ Ahmed AKGÜNDÜZ: “Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer'i Tahlili, a.g.m., 4.

¹²⁷ Halil İNALCIK: a.g.e., 80.

El Cevab: Aldıkları mevcut ise geri verilip sağ elleri bilekten sağ ayakları topuktan kesilir.”¹²⁸

Üçüncü kez hırsızlık yapanın devlet yönetiminin emriyle öldürülmesi söz konusudur.

“Zeyd bir defasında Amr’ın daha sonra Beşir’in sonra Halid’in mekan-ı muharrazlarından kıymetleri nisab-ı sirkaya ulaşan her birinin şu kadar eşyalarını çaldığı şer’an sabit olursa Zeyd’in emr-i veliyy-il emir ile öldürülmesi meşru mudur?

El Cevab: Meşrudur.”¹²⁹

Osmanlı ceza hukuku esas itibarı ile islam hukukuna dayanmaktadır. Osmanlı padişahları islam hukukunun ayrıntılı olarak düzenlemiş olduğu alanlarda kanun koymamaya, diğer alanlarda kanun koyarken de bu hukukun genel prensiplerine ters düşmemeye çalışmışlardır.

2.1.4.5.4- Ölen Kimseye Yetkili Kimselerin Keşif Yapması

Osmanlı hukukunda, adli olaylarda suç ile ilgili unsurların objektif olarak tespiti yapılmaktadır. Osmanlı topraklarında herhangi bir sebeple ölen kimseye ehl-i örf tarafından keşif yapılmaktaydı.

“Bir karye ahalisinden Zeyd’in üzerine dam yıkılıp helak olduğunda veresesı keşif ettirmeden defin murat ettiklerinde söz konusu karye ahalisi

¹²⁸Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 154.

¹²⁹Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 154.

vereseye keşif ettirmeden defin ederseniz ehl-i örf taifesi bizden öşr-ü diyet alır dediklerinde verese ehl-i örf taifesi sizden öşr-ü diyet alırsa biz tazmin ederiz deyip Zeyd'i defin ettiklerinden sonra ehl-i örf taifesinden Amr söz konusu karye ahalisinden öşr-ü diyet namına şu kadar akçe alsa karye-i mezkura ahalisi söz konusu meblağı vereseye tazmine kadir olurlar mı?

El Cevab: Olmazlar.”¹³⁰

Aşağıdaki fetvada, keşif ettirme konusunda herkesin hassas olduğu görülmektedir

“Zeyd’in oğlu Amr bir karye ahalisinden Bekir’i bi gayr-i hak tabanca ile darp ve cerh edip karye ahalisi Bekir’i hakime keşif ettirmedikçe menziline göndermeyiz demeleriyle babası Zeyd Beşir’e Bekir’i hakime keşif ettirmeye kendi malından belli miktarda şu kadar akçe sarf eylese Beşir söz konusu meblağı emrine binaen Zeyd’den almaya kadir olur mu?

El Cevab: Olur.”¹³¹

Adli olaylarla ilgili fetvaları değerlendirdiğimizde Osmanlı hukuk sisteminin ileri derecede olduğunu söylemek mümkündür. Keşif ve tahkikat yapılması adli süreçte objektif bir sistemin olduğunu göstermektedir.

2.1.4.5.5- Kadıların Uygunsuz Hareketleri

Kadıların hukukla ilgili asli görevleri tayin oldukları kazalarda hukuk, asliye ve ceza davalarına bakmak, kamu hukukunu korumaktır. Bu

¹³⁰ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 316.

¹³¹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 341.

münasebetle halk arasındaki hukuk ve ceza husumetleri dışında, nikah kıymak veya imama izinname vermek, boşanma sırasında mehir, iddet, nafaka, şahsi mal gibi hususlarda tedbirler almak, miras konusunda feraiz ilmine göre taksim yapmak, vasi tayin etmek, vakfiyelerin tanzim ve tescili, vakıf mütevellî ve nazırlarının ve diğer görevlilerin tayin ve azilleri için gerekli arzları Divan-ı Hümayun'a yazmak kadının görevleri arasındadır.¹³² Önemli görevleri yapan kadının da toplum içindeki tavır ve hareketlerine dikkat etmesi gerekir. Abdullah Efendi'nin aşağıdaki fetvasında uygunsuz hareketlerde bulunan kimsenin kadılık yapmasının caiz olmayacağı yer almaktadır.

“Kadı taifesinden Zeyd bazı kibar-ı meclislerinde insanları taklit edip ve alaya almak ve uydurma hikayeler nakil etmek adeti olup adalet sıfatını kaldıran bazı kötü alışkanlıklardan sakınmasa Zeyd'e kadılık caiz olur mu?

El Cevab: Olmaz.”¹³³

Kadılar devletten maaş almazlar, bunu gördükleri davalardan ve yaptıkları işlemlerden aldıkları harçlardan temin ederlerdi.¹³⁴ Osmanlı kadılarının tevzi defterlerinden fazla akçe aldıkları¹³⁵ da hukuk sistemindeki bozulmaları göstermektedir.

2.1.4.5.6- Resmi İşlemlerde İmza ve Mühür Kullanılması

Kadıların idare hukuku açısından çok önemli bir de tescil hizmetleri vardır. Merkezden beylerbeylerine, sancakbeylerine, bizzat kadıya ve her

¹³² Erol ÖZBİLGİN: a.g.m., 318.

¹³³ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 421.

¹³⁴ Ahmet TABAKOĞLU: a.g.e., 22.

¹³⁵ Cahit TELCİ: “Bir Osmanlı Aydınının XIII. Yüzyıl Devlet Düzeni Hakkındaki Görüşleri: Penah Süleyman Efendi”, “Osmanlı-Düşünce, 1999” (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999), 181-182.

derecedeki makamlara yazılan emir ve fermanların yasal geçerliliği olabilmesi için bir suretlerinin kadı tarafından tasdik edilerek mahkemenin "şer'iyye siciline" aynen kaydolunmaları gereklidir. Yine kadıların önemli bir görevi de günümüzdeki anlamıyla noterlik hizmetleridir. Kefalet, vekalet, mukavele, borçlanma, vasiyet, senet gibi her türlü akitleri kadı (veya naibler) yapar ve bunlar tutanak biçiminde yine bu sicil defterine kaydolunur.¹³⁶ Resmi işlemlerde mühür ve imzanın kullanılmış olması Osmanlı'nın yönetim olarak iyi bir durumda olduğunu göstermektedir.

"Zeyd Amr'dan şu kadar akçe borç aldığında bir deyn-i temessükü yazıp Amr'ın eline verdiğinde Zeyd'in babası Bekir ol temessükün kenarına kefalet lafızlarından bir şey tahrir etmeyip ancak Zeyd'in emriyle bir imza yazıp imzanın altını mühürleyip yine ol temessükü Amr'a teslim ettikten sonra Amr söz konusu meblağı Zeyd'den almamakla Bekir'e mücerret temessükte senin dahi imzan olmakla söz konusu borca kefil olmuş olursun deyip söz konusu meblağı Bekir'den talep etmeye ve almaya kadir olur mu?

El Cevab: Olmaz."¹³⁷

Eski devirlerde imza yerine kullanılan ve basıldığı vakit düz çıkması için üzerine ters olarak isim, ünvan ve tarih kazınmış küçük alete mühür denilmektedir. Osmanlılar'da mühür kullanımı, halk, eşraf, esnaf ve hatta ulema ile devlet adamları arasında pek yaygındı.¹³⁸

2.1.4.6- BİR ARADA YAŞAMA

Osmanlı İmparatorluğu, müslüman olmayan halk için din ve mezhep farkı gözetmeden geniş bir eşitlik tanımıştır. Özellikle sosyal haklar açısından

¹³⁶ Halil İNALCIK: a.g.e., 81.

¹³⁷ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 315.

¹³⁸ Bahaeddin YEDİYILDIZ: a.g.m., 464.

genel anlamda bir eşitliğin varlığı kabul edilebilir. Osmanlı döneminde gayrimüslimler için “zimmi” kavramı kullanılırdı. Zimmiler, bir islâm devletinin himayesi altında yaşamayı kabul eden ve sürekli olarak onun topraklarında oturan “ehl-i ahd”, yani müslümanlarla anlaşma yapmış olan gayrimüslim topluluklardır.

İslam hukukunda insanlar, mensup oldukları dinlerine göre birbirinden ayrılırlar. Bu sebeple Osmanlı hukukunda, islam ülkesinde ikamet eden insanlar, dinlerine ve tabi oldukları devlete göre üç ana gruba ayrılırlar:

1. Müslümanlar.
2. Zimmiler: Müslüman olmadığı halde, zimmet akdi ile Osmanlı ülkesinde devamlı ikamet etme hakkına sahip insanlardır.
3. Müste'menler: Kendilerine geçici olarak Osmanlı ülkesine girme ve ikamet izni verilmiş olan yabancı gayrimüslimlere denir.¹³⁹

Osmanlı sınırları içinde müslüman olmayan halk seyahat veya ikamet etmek bakımından, bir iki önemsiz durum dışında, hemen hemen müslüman halka yakın konumda tutulmuştur. Kuşkusuz müslümanlar için kutsal sayılan Mekke ve Medine gibi kentlerde cami, mescit ve yatır gibi yerlere gayrimüslimlerin girmesi yasaklanmıştır. İslam hukukunda da özellikle belirtilen bu noktayı Osmanlı aynen uygulamıştır. Buna paralel olarak müslüman halkın, gayrimüslimlere ait kilise, manastır, özellikle Kudüs'teki kutsal yerler ve havra gibi yerlere girmeleri de yasaklanmıştır.¹⁴⁰

Osmanlı Devleti gerek Anadolu'da gerekse Avrupa topraklarında yoğun bir gayrimüslim nüfusa sahipti. Osmanlı toplumunu oluşturan unsurlar arasında rumlar, ermeniler, yahudiler, romenler, slavlar ve araplar da vardı. Şüphesiz toplumun bu karmaşık yapısı devletin hakim olduğu coğrafyanın demografik özelliğinden kaynaklanıyordu. Ancak Osmanlılar'ın yönetim,

¹³⁹ Ahmed AKGÜNDÜZ ve Said ÖZTÜRK: Bilinmeyen Osmanlı, a.g.e., 430, 431.

¹⁴⁰ Yavuz ERCAN: a.g.e., 173.

siyaset ve insan anlayışı da bunda önemli bir rol oynuyordu. Çünkü devlet, her inanç topluluğunu kendi içinde serbest bırakarak onlara belirli bir özerklik tanımış, hiçbirini asimilasyona tabi tutmamıştır.¹⁴¹

Osmanlı ülkesinde yaşayan gayrimüslimlere din ve vicdan hürriyeti meşru dairede tanınmış ve tatbik edilmiştir. Osmanlı hukukunda gayrimüslimlerin dinleri ile baş başa bırakılmaları, islamdan alınan temel bir prensiptir. Ancak bazı kısıtlamaların getirildiği de inkar olunamaz. Evvela, islam devletler hukukuna göre, sulh yolu ile fethedilen ülkelerde mevcut olan gayrimüslimlerin mabetlerine dokunulmaz, ancak yenilerinin inşasına da izin verilmeyebilirdi. Savaş yoluyla fethedilen topraklarda ise, islam devletinin reisi, amme maslahatına dayalı bir takdir hakkına sahiptir. İsterse, eskileri de yıktırabilir.¹⁴²

Gayrimüslimlerle ilgili olarak ele alacağımız ilk konu mabetlerin durumudur. İslam hukukunda fethedilen ülkelerde ki mabetlerin durumu hakkında farklı görüşler vardır. Eğer fetih savaş yolu ile olmuşsa buradaki mabetlerin olduğu gibi bırakılması gerektiği görüşü yaygındır. Eğer fetih sulh yolu ile gerçekleşmişse anlaşma şartlarına göre yeni mabetlerin yapımına bile izin verilebilir. Köy ve kasaba gibi şehir hüviyetine sahip olmayan yerlerde daha müsamahalı bir yaklaşım söz konusudur. Bu gibi yerlerde hanefilerden bir kısmına göre ise oturanların çoğunluğu gayrimüslim olmaları şartıyla yeni mabetler dahi yapılabilir.¹⁴³

Osmanlı Devleti'nde uygulama, fethedilen yerlerde yeni mabet inşasına izin verilmeyip, mevcut eski mabetler dahi mescit haline getirilebilir hatta padişahın emriyle yıkılabilirdi. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin

¹⁴¹ Bahaeddin YEDİYILDIZ: a.g.m., 465.

¹⁴² Ahmed AKGÜNDÜZ ve Said ÖZTÜRK: Bilinmeyen Osmanlı, a.g.e., 432.

¹⁴³ Hayreddin KARAMAN: Mukayeseli İslam Hukuku (İstanbul, 1987), III, 263-264.

aşağıdaki fetvasında, padişahın emriyle yıkılan bir kilisenin gayrimüslimlerce tamiratına dahi izin verilmediği görülmektedir.

“Sulhen fetih olunan bir beldede bulunan eski kilisenin tavanı müslümanlardan bazılarınca bir şekilde yıksalar ol diyar zimmileri söz konusu kiliseyi bil külliye metruk bırakmamak için eski konumu üzere süslemeksizin tamir etmeye kadir olurlar mı?

El Cevab: Sultan emriyle yıkılmışsa olmazlar.”¹⁴⁴

Görüldüğü üzere, padişahın emriyle yıkılan bir kilisenin gayrimüslimlerce tamiratına izin verilmemektedir. Sadece fetihten önce yapılan ve daha sonra tamire ihtiyaç duyulan kiliselere tamir izni verilmektedir.

“Bir karyede bulunan eski kilise harap olduğunda erbabı, asıl haline bir şey ziyade etmeksizin eski konumu üzere iadeye kadir olurlar mı?

El Cevab: Olurlar.”¹⁴⁵

Osmanlı eski kiliselerin asıl haline uygun olarak tamiratına genel de izin vermiştir. Kanaatimizce bu durum Osmanlı'daki dini hoşgörünün bir tezahürüdür. Aynı konudaki diğer bir fetva da şu şekildedir.

“Bir beldede olan eski bir kilise harap olup tamire muhtaç olduğunda beldeyi merkume zimmileri bi ferman-ı ali ol kiliseyi bir şey ziyade etmeksizin eski yeri üzerine tamire giriştiklerinde kiliseyi merkumenin duvarları eğilip

¹⁴⁴ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 165.

¹⁴⁵ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 165.

yıkılmaya yakın olup ikamet ve tamiri mümkün olmamakla ol duvarları yıkıp genişletmeden ve yükseltmeden eski konumu üzere yenilemek istediklerinde söz konusu belde kadısı yahut bilirkişiler taifesi mücerret kiliseyi-i merkume kendi başına yıkılmayıp siz kendiniz yıkmakla iade caiz olmaz diye bi gayr-i vecih söz konusu kimseleri men etmeye kadir olurlar mı?

El Cevab: Olmazlar.”¹⁴⁶

Yukarıdaki fetvada, eskiden kalan bir kilisenin tamir talebi geldiğinde islam hukuku çerçevesinde buna izin verilmekle birlikte çok hassasiyet gösterildiği görülmektedir. Kilisenin gerçekten eski kilise olup olmadığı, eski konumunun değişip değişmediği konusunda mutlaka belde kadısı veya bilirkişisi tarafından araştırma yapılırdı.

Eski ve tamir ihtiyacı olan kilisenin tamiratına izin verildiği gibi, kilisenin hemen yanında bulunan ruhban odaları ve bahçenin duvarları gibi yerlerinde tamiratına izin veriliyordu.

“Sulhen fetih olunan bir beldede bulunan eski kilisenin havlesi dahilinde eskiden olan ruhban odaları yıkılmak üzere olsa ruhbanlar ol odaları eski konumu üzere binadan men olunurlar mı?

El Cevab: Olunmazlar.”¹⁴⁷

Hristiyanların eski kiliselerinin gayrimüslimlerce tamiratına izin verildiği gibi yahudilerin eski ve tamire muhtaç havralarının ve çevresindeki duvarların da aslı üzere tadilatına izin verilmekteydi.

¹⁴⁶ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 165.

¹⁴⁷ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 165.

“Dar-ı islamdan bir beldede bulunan yahudilerin eski havralarının haricinde olan duvarları bazen yıkılıp ve bazen amme yoluna yıkılmak üzere olduğunda söz konusu kimseler ol duvarı bir şey ziyade etmeksizin önceki gibi yapmaya kadir olurlar mı?

El Cevab: Olurlar.”¹⁴⁸

Fetihten önce yapılmış olan bazı kiliseler, bazen de padişah emriyle bir daha kilise olamayacak bir şekilde mescide dönüştürülüyordu. Aşağıdaki fetva da, söz konusu durum geçerlidir.

“Savaşla fethedilen beldede bulunan kiliseyi müslümanlar sultan izniyle mescit edindikten sonra ol belde zımmileri eskiden kilisemizdi diye ol mescide tariz etmeye kadir olurlar mı?

El Cevab: Olmazlar.”¹⁴⁹

“Zımmiler şahsi hak ve hürriyetlerden tıpkı müslümanlar gibi yararlanmışlardır. Bunlar için de bazı cüzi sınırlamalar dışında, seyahat hürriyeti, şahsın dokunulmazlığı ve mesken hürriyeti gibi hak ve hürriyetler vardır. Seyahat ve ikamet hürriyetlerinin tek istisnası, Kur’an’ın emriyle zimmilerin Hicaz bölgesine sokulmamalarıdır. Bu arada zimmilerin mesken ve ikametgah hürriyetleri, Osmanlı Devleti’nde, kendilerine ve müslümanlara zarar vermeyecek şekilde tanzim olunmuştur. Zimmiler, genellikle şehrin kenar semtlerinde, rum, ermeni ve yahudi mahallerinde gruplar halinde iskan edilmişlerdir.”¹⁵⁰ Şeyhülislam Abdullah Efendi’nin aşağıdaki fetvasında zimmilerin şahsi hak ve hürriyetlerinin olduğu, mesken hürriyetiyle zimmilerin beraberce ikamet ettikleri mahallelerin dahi olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴⁸ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 193.

¹⁴⁹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 166.

¹⁵⁰ Ahmed AKGÜNDÜZ ve Said ÖZTÜRK: Bilinmeyen Osmanlı, a.g.e., 431-432.

“Ehl-i zimmet taifesinden şu kadar nefer kimseler bir belde mahallelerinden bir mahallede müstakil olarak ikamet ederken bazı müslümanlar ol mahallede ev satın alıp ve Amr dahi söz konusu mahallede mescid-i şerif bina eylese halen bazı kimseler mücerret söz konusu mahallede mescid-i şerif bina olunmakla müslüman mahallesi olmuş olur diye söz konusu mahallede ikamet eden keferayı evlerinden ihrac etmeye kadir olurlar mı?

El Cevab: Olmazlar.”¹⁵¹

Zimmiler şahsi hak ve hürriyetlerden tıpkı müslümanlar gibi yararlanmışlardır. Aşağıdaki fetva da zimmilerin müslüman mahallesinde ev satın alabildiğini göstermektedir.

“İslam şehirlerinden bir belde de bulunan müslümanlar ikamet ettikleri mahallede olan evleri zimmiler satın alıp ikamet etmeleriyle ol mahallede bulunan mescid-i şerifin cemaatı kalmayıp atıl olsa söz konusu belde de hakimi-ř şer’i olan Zeyd ol zimmileri mahalleden ihrac edip müslümanların olmadığı başka mahallede ikamete kadir olur mu?

El Cevab: Olur.”¹⁵²

Müslümanlar ve zimmiler ayrı mahallelerde ikamet edebildikleri gibi baraberce de yaşayabiliyordu.

¹⁵¹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 168.

¹⁵² Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 168.

“Müslüman ve kefere karışık ikamet ettikleri mahallede şu kadar arsaya malik olan Zeyd-i müslim ol arsayı belli miktar paraya Amr-ı zimmiye satıp ve teslim etse söz konusu satış caiz olur mu?

El Cevab: Olur.”¹⁵³

Bu surette müslümanlardan bazı kimseler söz konusu arsa eskiden müslüman mülkü idi diye Amr’a zabt ettirmemeye kadir olurlar mı?

El Cevab: Olmazlar.”¹⁵⁴

Zimmiler yıkılmak üzere olan eski evlerini, yeniden aslı üzere yapabiliyorlardı.

“Zeyd-i zimminin bir şehirde kefere mahallesinde bulunan evi yıkılıp eskisi gibi bina yapmak istediğinde Zeyd’in evi söz konusu mahalleye bitişik olan müslüman mahallesine yakın olmakla müslüman mahallesi camiinin imamı şehir içinde kefere menzili olmaz diye Zeyd’i men etmeye kadir olur mu?

El Cevab: Olmaz.”¹⁵⁵

Zimmilerin yaşadıkları yerlerde ölümlerini defnedecekleri kendilerine ait mezarlıklarının da olduğunu aşağıdaki fetvada görmekteyiz.

¹⁵³ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 168.

¹⁵⁴ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 168.

¹⁵⁵ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 166.

“Cümle ahalisi zimmi olan karye zimmilerinin defn-i mevta için ayrılan arsaları dar olmakla söz konusu kimseler mülkü arazilerinin bir miktarına mevtalarını defn eder olsalar ehl-i arif taifesi söz konusu kimseleri men etmeye ve tercime kadir olurlar mı?

El Cevab: Olmazlar.”¹⁵⁶

Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin aşağıdaki fetvasında yahudilerin kendi ölülerini defnetmek üzere vakıf arazisini dahi kullandıklarını görmekteyiz.

“Bir belde de ikamet eden yahudi taifesi eskiden beri mevtalarını defn ede geldikleri vakıf arsasının mukataay-ı kadimesini mütevellisine verirlerken müteveli kanaat etmeyip şu kadar ziyade verin vel badu-l yevm defn ettirmeyip ve defn ettiklerini ihrac ettiririm demeye kadir olur mu?

El Cevab: Olmaz.”¹⁵⁷

Zimmiler kendi inancının gereği olan ibadetlerini serbestçe yapabilmektelerdi. Aşağıdaki fetvadan, hristiyan bir zimminin başkalarını rahatsız etmemek kaydıyla serbestçe İncil okuyabildiğini anlamaktayız.

“Zeyd-i zimmi bir kasabada bulunan evinde ayini üzere ibadet edip ve sesini yükseltmeksizin İncil okusa men olunur mu?

El Cevab: Olunmaz.”¹⁵⁸

¹⁵⁶ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 168.

¹⁵⁷ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 243.

¹⁵⁸ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 166.

Osmanlı devleti, muhtelif fermanlarla, islam hakimiyetinin bir nişanesi olarak, zimmilere ait evlerin müslümanların evlerinden yüksek olmamasını emretmiştir.¹⁵⁹ Yavuz'a göre bu yasak Osmanlı'da hiçbir dönemde söz konusu olmamıştır veya böyle bir kısıtlamanın varlığını gösterecek belgeler yoktur.¹⁶⁰ Ancak Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin vermiş olduğu aşağıdaki fetva, müslüman evlerinden yüksek inşa edilen zimmi evinin yıkılması yönündedir.

“Zeyd-i zimmi bir belde müslüman mahallesinde olan evini müslüman evlerinden ziyade terfi eylese Zeyd'in terfi ettiği bina müslüman evlerine eşit olunca yıkılır mı?

El Cevab: Olunur.”¹⁶¹

Kanaatimizce bu hüküm, güçlü bir devletin hakimiyetini vurgulamak kaygısıyla uygulanmıştır. Buna rağmen Osmanlı devleti gayrimüslimler için çağına göre en ileri düzeyde din hürriyeti sağlamış ve bunu kanunlarla güvence altına almıştır.

Zimmiler, inanç farklılığından dolayı aile ve miras hukukuna ait bazı konularda müslümanlardan farklı bir muameleye tabi tutuluyordu. Aşağıdaki fetvada, zimmi bir kimsenin müste'men bir kişiye miras bırakamayacağı hükmü vardır.

“Zimmi olan Zeyd müste'men olan Amr'ı mirasçı bıraksa sahih olur mu?

¹⁵⁹ Ahmed AKGÜNDÜZ ve Said ÖZTÜRK: Bilinmeyen Osmanlı, a.g.e., 432.

¹⁶⁰ Bkz. Yavuz ERCAN: a.g.e., 184.

¹⁶¹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 168.

El Cevab: Olmaz.”¹⁶²

Zimmiler kendisi gibi zimmi olan kimseye miras bırakabilirken geçici izinle Osmanlı ülkesine giren yabancı gayrimüslimlere miras bırakamazlardı. Ancak kendi aralarında miras konusunda serbest olup ekip-biçtikleri toprakları akrabalarına miras olarak bırakabilmekteydiler. Her ne kadar miras meselesi gayrimüslimlerin dini kurumlarına bırakılmışsa da, Osmanlı kadı sicillerinde mahkemelerin gayrimüslimlere ait miras problemlerini çözdüğüne ve bununla ilgili davalara baktığına dair kayıtlara rastlamamız mümkündür.

Osmanlı hukukunun kabul ettiği hak ve hürriyetlerden yararlanan zimmilerin bazı vazife ve mükellefiyetleri de söz konusudur. Evvela, belli şartları taşıyan şahıslardan alınan cizye vergisi karşılığında, zimmiler, askerlikten muaftırlar. Yani cizye vergisi aslında ek bir mükellefiyet sayılmaz. İkinci olarak, arazilerinden haraç denilen bir vergi vermekle mükelleftirler. Osmanlı Devleti, Anadolu ve Rumeli arazisini aslı haraci arazi olan miri arazi statüsünde kabul ettiğinden, bu vergide müslümanlar ile zimmiler aynıdır. Üçüncü olarak, gümrük vergisinde zimmilerden alınan oran müslümanların ödediğinden fazladır.¹⁶³ Kanaatimizce cizye, askerlikten muaf tutulan zimmilerin güvenliklerini sağladığı için devlete ödemek zorunda olduğu bir vergidir. Bundan dolayı Osmanlı devleti sağladığı güvenlik ve huzurun karşılığı olan cizye vergisini de mutlaka tahsil etmeye çalışmıştır. Aşağıdaki fetva, cizye ödemeyen zimmilere savaş açılmasına izin vermektedir.

“Bir kaç karyelerin zimmileri üzerlerine şer’an lazımu-l eda olan cizyelerini edadan imtina etmeleriyle sultan tarafından üzerlerine tayin olunan vali askerleriyle vacibat-ı cizye ile varıp cizyelerini toplamak istediğinde yine edadan imtina ve askerlere karşı gelseler söz konusu vali ol zimmilerle savaşıp cizyelerini zorla bu vecih üzere savaşla almak meşru mudur?

¹⁶² Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 618.

¹⁶³ Ahmed AKGÜNDÜZ ve Said ÖZTÜRK: Bilinmeyen Osmanlı, a.g.e., 433.

El Cevab: Meşrudur.”¹⁶⁴

Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin aşağıdaki fetvasında cizye vergisinin akli olmayanlardan alınmadığı anlaşılmaktadır.

“Mecnun olup çalışmaya kadir olmayan Zeyd-i zimmiden cizye alınır mı?

El Cevab: Alınmaz.”¹⁶⁵

Zimminin cizye yükümlüsü olabilmesi için bazı şartların bulunması gerekiyordu: Erkek olmak, baliğ olmak, sıhhatli ve çalışabilecek güçte olmak. Kadınlar, çocuklar, hasta ve sakatlarla çalışacak gücü olmayan yaşlı erkekler, sadece hibelerle geçinen rahipler, köle ve dilenciler cizye mükellefi değillerdi.¹⁶⁶

Zimmilerin, gayrimüslimlerin yaşadığı şehirlerin dışında içki ve domuz satması yasaktı.¹⁶⁷ Aşağıdaki fetvada, zimminin kapalı bir yerde domuz besleyebildiği ancak müslüman bir beldede domuzları salıvermelerinin uygun olmadığı anlaşılmaktadır.

“Mescid-i şerifi olup şear-i islam ikamet olunan müslüman karyelerinden bir karyede sakin kefare taifesi menzillerinde ittihaz ettikleri domuzlarını salıverip izhar eder olsalar hakim söz konusu kimseleri domuzlarını izhardan men etmeye kadir olurlar mı?

¹⁶⁴ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 164.

¹⁶⁵ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 164.

¹⁶⁶ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU: a.g.m., 531.

¹⁶⁷ Ahmed AKGÜNDÜZ ve Said ÖZTÜRK: Bilinmeyen Osmanlı, a.g.e., 433.

El Cevab: Olur.”¹⁶⁸

Zimmi bir kimsenin müslüman bir kadınla evlenmesinin yasak oluşu da zimmilere uygulanan kısıtlamalar arasındadır. Aşağıdaki fetvada söz konusu durum görülmektedir.

“Zeyd cariyesi Hind-i müslimeyi kölesi Amr-ı zimmiye tezvic eylese Zeyd’e ne lazım olur?

El Cevab: Tazir-i şedit olunup Hind Amr’dan tefrik olunur.”¹⁶⁹

Osmanlı’da, müslüman bir erkeğin gayrimüslim bir kadınla evlenebilmesine karşılık bunun tersi yasaktı. Böyle evlilikten doğan çocuklar müslüman sayılırdı.

Zimmiler, inançla ilgili olmayan konularda müslümanlarla genelde aynı haklara sahiptiler. Zimmi olan birisine, zani diye sövmek tazir cezasını gerektirmektedir.

“Zeyd Amr-ı zimmiye bire zani diye sövse Zeyd’e ne lazım gelir?

El Cevab: Tazir.”¹⁷⁰

Müslüman bir kimseyi dedikodu yapmak haram olduğu gibi zimmi bir kimseyi dedikodu yapmak haram sayılmaktadır.

¹⁶⁸ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 166.

¹⁶⁹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 148.

¹⁷⁰ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 149.

“Müslümanı gıybet haram olduğu gibi zimmiyi dahi gıybet haram olur mu?

El Cevab: Olur.”¹⁷¹

İslam hukukuna göre zimmilerin canı, malı ve ırzı eşit olarak korunmuştur. Zimmilerin bu haklarına dokunanlar suçlarına göre cezalandırılırlar. İslam ceza hukukunun belirlemiş olduğu had, kısas, diyet ve tazir cezaları, işlenen suça göre uygulanırdı.¹⁷² Örneğin Bir müslüman, zimmi bir kimseye olan borcunu ödememesi üzerine hapis edilebilmekteydi.

“Yahudi olan Zeyd kadı taifesinden Amr zimmetinde borç olan şu kadar akçe hakkını Amr’dan istediğinde Amr’ın edaya kudreti olduğu halde vermemekle Zeyd Amr’ı hakime hapis ettirmek istediğinde Amr zimmiye olan borç için müslüman hapis olunmaz diye imtinaya kadir olur mu?

El Cevab: Olmaz.”¹⁷³

Bir müslüman haksız yere zimmi bir kimseyi öldürdüğünde kısas uygulanıyordu.

“Müslüman olan Zeyd zimmi olan Amr’ın cariyesi Hind-i nasraniyeyi kasten alet-i cariha ile öldürse Amr Zeyd’i kısas ettirmeye kadir olur mu?

El Cevab: Olur.”¹⁷⁴

¹⁷¹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 556.

¹⁷² Yavuz ERCAN: a.g.e., 186.

¹⁷³ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 429.

¹⁷⁴ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 580.

Zimmiler kendi aralarında zina isnadıyla sövünce de tazir cezası aldıklarını görmekteyiz.

“Hıristiyan olan Hind hıristiyan olan Zeyneb’e bire zaniye diye şetim eylese Hind’e ne lazım gelir?

El Cevab: Tazir-i şedit.”¹⁷⁵

Osmanlı topraklarının dışında yaşayan harbiler, zimmilerle evlendikleri takdirde zimmi statüsüne geçip aynı haklara sahip olabiliyorlardı. Şeyhülislam Abdullah Efendi’nin bu konudaki fetvalarından bir tanesi şöyledir.

“Harbi olan Hind emanla dar-ı islama geldiğinde kendisini Amr-ı zimmiye tezevvüc eylese Hind zimmi olmuş olur mu?

El Cevab: Olur.”¹⁷⁶

Zimmiler, Osmanlı topraklarından ayrılıp başka bir devlete tabi oldukları takdirde mallarının mirasçılar tarafından paylaşılabilmesi gibi bazı hükümler uygulanmaktaydı. Aşağıdaki fetvada, başka bir devlete sığınan zimminin, ahdini bozmuş olmasına binaen gerçekleşen bazı hükümleri görmekteyiz.

“Bilad-ı islamiyeden bir belde ahalisinden Zeyd-i zimmi nakz-ı ahit ve dar-ı harbe ilhak ilhakına hüküm olursa Zeyd’in dar-ı islamda varisleri dar-ı islamda olan malını paylaşmaya kadir olurlar mı?

¹⁷⁵ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 148.

¹⁷⁶ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 163.

El Cevab: Olurlar.”¹⁷⁷

Zimmiler, müslüman oldukları takdirde zimmi statüsünden çıkarak diğer müslümanların sahip oldukları haklara sahip olmaktadır.

“Zeyd-i nasrani şeref-i islamla müşerref olsa Zeyd’in akli olmayan oğlu Amr ve Amr’ın evlad-ı sigarının teb’an islamlarıyla hüküm olunur mu?

El Cevab: Olunur.”¹⁷⁸

Zimmilerin temel haklarına riayet edilmiş, onlara karşı hukuki olmayan davranışlarda bulunanlar da tazirle cezalandırılmıştır.

“Zeyd bir karyeye varıp ben cizyedarım diye bir miktar sahte cizye evrakını söz konusu karye ahalisinden bazı zimmilere verip şu kadar akçeleri alsa söz konusu meblağı merkumu Zeyd’den geri almaya kadir olurlar mı?

El Cevab: Olurlar. Zeyd’e dahi tazir lazım olur.”¹⁷⁹

Müslümanlarla zimmiler arasında meşru dairede olmak kaydıyla toplumsal ilişkiler olmaktadır.

“Zeyd-i müslim Amr-ı zimmi ile muamelesi olmakla Amr Zeyd’in yanına geldiğinde Zeyd Amr’ın küfrüne tazim kasıt etmeyip muamelesine binaen Amr’a hoş geldin safa geldin ve bunun emsali tazimle alakalı kelimeler söylese Zeyd’e bir şey gerekir mi?

El Cevab: Olmaz.”¹⁸⁰

¹⁷⁷ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 173.

¹⁷⁸ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 168.

¹⁷⁹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 149.

Aşağıdaki fetvadan, müslümanlarla gayrimüslimlerin ortak şirket kurarak beraberce ticaret yaptıklarını da anlamaktayız.

“Zeyd-i müslim Amr-ı zimmi ile akd-i şirket-i inan eylese sahih olur mu?

El Cevab: Olur.”¹⁸¹

1897’de Osmanlı devletinde müslümanların genel nüfus içindeki oranı yüzde yetmiş dört olup, rumların yüzde onüç, ermenilerin yüzde beş ve bulgarların yüzde dört olduğu bilinmektedir.¹⁸² Ermeniler hakkında verilen fetvalara baktığımızda, zimmilerin genel hukuku çerçevesinde kendilerinin temel hak ve hürriyetlerinin Osmanlı tarafından güvence altında olduğu görülmektedir. Aşağıdaki fetva da, ermeni bir din adamının gayr-i meşru olarak ermenilere karşı uygunsuz hareketlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

“Ermeni ruhbanından Zeyd bazı ermenilerin evlerine izinsiz girip kendine namehrem olan kadınlarla konuşmakla evlerin sahipleri Zeyd’e evlerimize girdiğine kadınlarımızla konuşmana ve onlara nazar ettiğine razı değiliz diye Zeyd’i men ettiklerinde Zeyd dinimizde caizdir diye vazgeçmezse hakim ermenilerin delilleriyle Zeyd’i söz konusu kimselerin izni olmadan evlerine girmekten men etmeye kadir olur mu?

El Cevab: Olur.”¹⁸³

¹⁸⁰ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 189.

¹⁸¹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 203.

¹⁸² Bahaeddin YEDİYILDIZ: a.g.m., 468.

¹⁸³ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 167.

Ermeniler Osmanlı toplumu içerisinde sosyal hayatın her alanında rahatlıkla yer almaktadırlar. Örneğin ticaretle uğraştıklarını, aşağıdaki mirasla ilgili fetvadan çıkarmak mümkündür.

“Ermeni taifesinden olan Zeyd-i zimmi ticaret için daru-l harbe gidip orada hasta olmakla dar-ı islamda olan zevcesi Meryem-i nasraniye ve oğulları Evanis ve Evdin-i zimmiler nakz-ı ahit etmeksizin mücerret Zeyd’in hastalığında yanında bulunmak için gemi ile daru-l harpte Zeyd’in yanına varıp Zeyd’in ve söz konusu kimselerden birinin nakz-ı ahit ile luhukuna hükm-ü hakim olmadan lahik olmadan Zeyd daru-l harpte ölüp ve söz konusu kimseler zimmi olarak dar-ı islama gelip Zeyd’in dar-ı islamda kızı Aksai namı nasraniye elinde olan malını aralarında şer’i hisselerine göre paylaşmak istediklerinde Aksai Zeyd ve sizler nakz-ı ahit ettiniz ve harbi olduğunuz deyip bu vecihle nakz-ı ahit etmeniz ile ol malın cümlesi bana intikal eder size hisse yoktur dese Aksai’nin söz konusu sözüne iltifat edilir mi?

El Cevab: Olunmaz.”¹⁸⁴

Yine Ermenilerle ilgili diğer fetvada, sadece sözle zimmilik akdini bozdum demekle bazı hukuki sonuçların oluşmadığını görmekteyiz.

“Ermeni taifesinden olan Zeyd-i zimmi nakz-ı ahit ettim harbi oldum dese Zeyd mücerret böyle demekle nakz-ı ahit etmiş olur mu?

El Cevab: Olmaz.”¹⁸⁵

Gayrimüslimler hakkında verilen fetvaları değerlendirdiğimizde, Osmanlı Devleti’nin her inanç topluluğunu kendi içinde serbest bırakarak

¹⁸⁴ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 167.

¹⁸⁵ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 167.

onlara belirli bir özerklik tanıdığını ve hiçbir milleti asimilasyona tabi tutmadığını söylemek mümkündür.

2.1.4.7- MİMARİ YAPI

2.1.4.7.1- Şehir Mimarisindeki Standartlar

Osmanlı evleri çoğunlukla iki katlıdır. Genellikle aynı çatı altında haremlik ve selamlık olarak bölünmüşlerdir. Her iki kısmın arasında bazı küçük eşyayı dönerek diğer tarafa ulaştıran bir dolap bulunur. Evlerin mimarisi sahiplerinin zenginliğine göre çeşitli büyüklükte olurlar. Zengin evlerine “konak, köşk, yalı” denilirdi. Bunların ayrı kubbeli, zeminden ısıtılmalı çarşı hamamı gibi hamamları vardır. Hizmetçi, uşaklar, ayvaz ve aşçı için ayrılmış odalar bulunurdu. Yemek kokuları ve çeşitli gürültüler duyulmaması için mutfaklar bahçede yapılmışlardır.¹⁸⁶

Mimari standartların tayini, en üst düzeyde en seçkin insanlar tarafından Hassa Mimarlığı Ocağı'nda yapılıyordu. Toplumun içerisinde yüksek kabiliyetleri fark edilerek seçilmiş, sınanmış, islamın bütün hikmetlerine vakıf hale getirilmiş, o hikmetleri hayatı pahasına korumaktan hiçbir şekilde sakınmadan ön safta savaşmış, yüksek cesaret yüksek inanç sahibi insanların, çok özel bir şekilde tekrar tekrar eğitilerek geliştirdikleri en yüksek mertebede, Hassa Mimarlığı Ocağı'nda standartlar tayin ediliyordu. Sadrazam veya vezir, bu ocağın kararlarını uygulamadığında hemen boynu vurulurdu. Bu emri veren padişahın durumu, kararları alma yetkisi verdiği kişilerin şaşmaz bir dürüstlük ve mutlak doğru içinde hareket etmelerini mümkün kılacak müsamahasızlık ve sertlikle kendisini gösteriyordu.¹⁸⁷ Böylece merkezde mimarinin bütün vechelerini bilenlerin, bütün ülkeye, bütün

¹⁸⁶ Erol ÖZBİLGİN: a.g.m., 334.

¹⁸⁷ Turgut CANSEVER: “Osmanlı Şehir ve Devlet Yönetimi”, İslami Araştırmalar, XII, Sayı 3-4 (1999), 216.

şehirlere ve bütün mahallelere hakim olacak, yüksek mimari değer taşıyacak standartları üretmeleri sağlanmıştır.

Dönemin Hassa Mimarlar Ocağı'nın baş mimarı Kayserili Mehmed Ağa'dır. Genellikle "sadabad mimarı" olarak anılan Kayserili Mehmed Ağa, III. Ahmed döneminde Kasr-ı Hümayun, Yıldız Dede Tekkesi ve Camii, III. Ahmed çeşmeleri, su kemerleri, Erzurum, Trabzon, Tebriz, Revan, Gence, Azak vb. kalelerin yapım ve onarımı ile İstanbul'da ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde pek çok eser yapmıştır.¹⁸⁸

Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin aşağıdaki fetvasında, mimar ağasının kontrolü ve ceza verme yetkisi dikkat çekmektedir.

"Zeyd marangoz olan Amr'a evimi şu vecih üzere bina ediver deyip Amr ol vecih üzere bina edersem mimar ağası ceza verir dediğinde Zeyd eğer mimar ağası ceza verirse ve ne kadar akçeyi alırsa ben kefilim deyip badehu Amr Zeyd'in evini vech-i muharrir üzere bina ettiğinde mimar ağası Amr'ın şu kadar akçesini alsa Amr söz konusu meblağı Zeyd'e tazmine kadir olur mu?

El Cevab: Olur."¹⁸⁹

Osmanlı tasarım yapım, konut ve şehir üretim sistemi, herkese yetenekli olduğu alanda, o alan için gerekli olan en yüksek bilgiyi veren, o en yüksek bilgi ile insanları yetiştiren, böylece halkın bütün kesimlerine en yüksek bilginin ürünlerini verebilen bir üretici-tasarımcı neslini yetiştiriyordu. Bu sistemde hiçbir zaman en fakir insanın evini bile, o alana ait bilgiye sahip olmayan kişinin yapmasına imkan veren, tahripkar bir müsamahakarlık yer

¹⁸⁸ Orhan ERDENEN: Lale Devri ve Yansımaları (İstanbul, 2003), 38.

¹⁸⁹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 316.

almıyordu. O zaman bugün sıkça sözü edilen “kontrol” diye bir mesele de kalmıyordu. Yüksek bilgiyi kazanan kalfanın, bu bilgisini tatbik edip etmediği, merkezi hükümetin görevlendirdiği memurlar tarafından değil bizzat loncalar tarafından denetleniyordu.¹⁹⁰ Loncanın yetiştirdiği ve loncaya karşı sorumlu bulunan, yalnızca ev yapmayı bilen usta, bilfiil ev inşası içinde bulunup o evi en iyi bir mimari ve en eksiksiz bir şekilde inşa eden kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu fetvada ustanın mimar ağasının standartlarına uyma sorumluluğu taşıdığı görülmektedir.

2.1.4.7.2- Deprem

Fetvalar, devrinin tarihsel olaylarını yansıttığı gibi tabii olayları da yansıtmaktadır. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin aşağıdaki fetvasında, o devirde bir dükkana kullanılamayacak derecede hasar verdiği anlaşılan bir depremin olduğu anlaşılmaktadır.

“Zeyd’in mütevellisi olduğu vakıf dükkkanı kiralananmak üzere Amr’a icar ve muaccesini kabz ettikten sonra istifade etmeden önce dükkkan zelzeleden yıkılıp faydalanma mümkün olmasa Amr arsa ve nakzini Zeyd’e geri verip muacceleden istifade etmeden miktarı Zeyd’den almaya kadir olur mu?

El Cevab: Olur.”¹⁹¹

Lale Devri’nde şiddetli depremler meydana gelmiştir. 1719’daki deprem üç dakika sürmüş ve çok büyük hasarlar meydana getirmiştir. İstanbul’un meşhur surları bile bu depremde yıkılmıştır.¹⁹² Cami kubbeleri,

¹⁹⁰Turgut CANSEVER: a.g.m., 217.

¹⁹¹Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 265.

¹⁹²Abdülkadir ÖZCAN: a.g.e., 25.

hamam duvarları çatlamış ve sokaklar yıkılmış evlerin enkazıyla dolmuştur.¹⁹³

Fetvalar sadece dönemin sosyal ve dini konularını bize yansıtmakla kalmayıp doğa olaylarını da bize aktarmaktadır.

2.1.5- BEHCETÜ'L- FETAVA'NIN ZİHNİYET BOYUTU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Din insanlara belirli bir dünya görüşü sağlar. Dolayısıyla inananlar dinin kendilerine kazandırdığı bu zihniyet yapısıyla, sözelimi dünya ve dünyevi olaylar karşısında nasıl bir tutum ve eylem içinde bulunacaklarını belirlerler. Bu bağlamda örneğin bir inanan, dinin kendisine verdiği zihniyetle dünya karşısında olumsuz veya edilgen bir tutum ve tavır içinde olurken bir başkası olumlu tutum ve tavır içinde bulunabilmektedir. Şu halde insanlar, dine dayanarak, eşyaya, tabiata, sosyal olaylara karşı bir tavır ve tutum içine girerler. Dinin verdiği zihniyet ve dünya görüşüyle sosyal olaylara karşı içine girilen tavır ve tutumlar aile, ekonomi, eğitim, siyaset, sanat, ahlak gibi toplumun temel kurumlarını içine alacak etkidir.

Hemen her dinin ve özellikle yüksek dinlerin, sırf dini olan yani doğrudan doğruya kutsalla ilişkilere taalluk eden yahut da bir başka ifadeyle dinin özü ile ilgili olan hususlar dışında, hayatın hemen hemen bütün meseleleri hakkındaki hükümlerle, tüm ehemmiyetli dünyevi hadiselerle karşı takınılan tavırların toplamından ibaret bulunan, gayet zengin bir fikri muhtevası da bulunmaktadır. Bu anlamda her din belli bir ruh ya da zihniyeti de beraberinde getirmektedir.¹⁹⁴ Böylece din, inananlarının her türlü tavır ve hareketlerinde belirleyici bir rol üstlenmektedir.

¹⁹³ Orhan ERDENEN: a.g.e., 115.

¹⁹⁴ Ünver GÜNAY: Din Sosyolojisi, a.g.e., 230.

Dinlerin en önemli işlevlerinden biri, inananlara çeşitli toplumsal durumlarda, değişik toplumsal olaylar karşısında takip edecekleri tutum ve tavırları belirleyen zihniyeti ve ideolojiyi kazandırma işlevidir.¹⁹⁵ Din, dindara işlevsel fonksiyonuyla; dünyayı anlamlandırma becerisine sahip bir zihniyet yapısını kazandırmaktadır.

Dinin oluşturduğu zihniyetin hayatın tüm yönleriyle ayrılmaz bir ilişkisi vardır. Max Weber bunu zihniyet- ekonomi bağlamında ele almıştır. Weber Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu'nda protestan etiğın kapitalizme zemin hazırladığını savunmuş, protestan etiğine sahip olmayan ulusların kapitalizm evresine geçemeyeceğini savunmuştur.¹⁹⁶ Batı dışındaki uygarlıklarda pek çok kapitalist olgu varsa da batı kapitalizmine özgü nitelikleri olan kar arayışı ile akılcı çalışma disiplininin bileşimi, tarih boyunca bir kez ortaya çıkmıştır. Batı tipi kapitalizmin, batı uygarlığı dışında hiçbir yerde görülmemesinin başlıca nedeni de belirli bir dünya görüşü ile belirli bir ekonomik etkinlik biçimi arasındaki ilişkidir.¹⁹⁷

Müslümanlar, dinlerinin kendilerine verdiği zihniyetle dünyevi olaylar karşısında belirli bir tutum ve eylem içerisinde bulunmuşlardır. Osmanlı devleti, islam dininin vermiş olduğu zihniyet ve dünya görüşüyle sergilediği tavır ve tutumlar aile, ekonomi, eğitim, siyaset, sanat, ahlak gibi toplumun birçok alanında kendisini göstermektedir. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin fetvalarında, islam dininin vermiş olduğu zihniyetin yansımalarını görmek mümkündür.

¹⁹⁵Max WEBER: Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, a.g.e., 29-32.

¹⁹⁶Bkz. Max WEBER, Protestan Ahlakı ve Kapitalim Ruhu, (terc. Zeynep Gürata) Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002.

¹⁹⁷ Raymond ARON: a.g.e., 424.

2.1.5.1- MATBAANIN KURULMASI

Osmanlı Devleti'nde, yahudiler 1488 yılından itibaren, ermeniler 1567 yılından itibaren ve rumlar da 1627 yılından itibaren matbaalarını kurmuşlardır. II. Bayezid zamanında 19, Yavuz Sultan Selim zamanında 33 kitap basılmıştır. Bu kitapların üzerinde, "II. Bayezid'in himayelerinde basılmıştır" ibaresi yer almaktadır. III. Murad, arap harfleri ile basılan geometriye dair Usul'ül-Oklidis kitabının serbestçe satılması için 996/1588 tarihli fermanla izin vermiştir. IV. Murad zamanında İstanbul'da bir matbaa kurulması için izin istendiğini ve bu iznin verildiğini Mustafa Nuri Paşa kaydederken, Enderun Tarihçisi Ata da, ilk resmi matbaa teşebbüslerinin IV. Mehmed zamanında başladığını ve ancak neticeye 1727 yılında ulaşıldığını nakletmektedir.¹⁹⁸ Kitap basımının caiz olmadığı iddiasıyla ulemanın basımevi açılmasına karşı geldikleri yolunda çok yaygın bir inanç vardır.¹⁹⁹ Gerçekte ise ulemadan böyle bir direnme geldiğini gösteren hiçbir delil yoktur.²⁰⁰ Matbaanın kurulması aşamasında dönemin şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi'ye matbaanın dinen bir sakıncası olup olmadığı meselesi sorulmuştur.

"Basma sanatında maharet iddia eden Zeyd lügat ve mantık ve hikmet ve heyet ve bunların emsali alet ilimlerinde telif olunan kitapların harflerinin ve kelimelerinin suretlerini bir kalıba nakış edip evrak üzerine basma ile ol kitapların nüshalarını tahsil ederim dese Zeyd'in bu vecihle kitap işini sürdürmesine şer'an ruhsat var mıdır?"²⁰¹

Şeyhülislam Abdullah Efendi şu tarihi cevabı vermiştir.

¹⁹⁸ Selim Nüzhet GERÇEK: Türk Matbaacılığı (Ankara, 1939), 27; Ahmed AKGÜNDÜZ ve Said ÖZTÜRK: Bilinmeyen Osmanlı, a.g.e., 212.

¹⁹⁹ Bkz., İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., IV, 514.

²⁰⁰ Niyazi BERKES: a.g.e., 57.

²⁰¹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 552.

El Cevab: Basma sanatında mahareti olan kimseler bir kitabın harflerini ve kelimelerini bir kalıba doğru olarak nakış edip evraka basmakla az zamanda meşakkatsiz çok sayıda kitap hasıla olup böylece çok ucuz kitap yazılmasına sebep oluyor bu vecihle faydalı bir iş olmakla dinimiz bu kimsenin bu işi yapmasına izin verir olup birkaç alim kimseler sureti nakış olacak kitabı tashih için tayin olunup onlar tashih ettikten sonra sureti kalıba nakış olunursa güzel bir iş olur.”²⁰²

Bu fetvadan sonra Zilka’de 1139/Temmuz 1727 tarihli padişah fermanı çıkmış ve kurulan matbaada ilk olarak 1729 tarihinde Vankulu Lügati basılmıştır. Padişahın fermanını da zikretmemiz matbaa konusunu daha net anlayabilmemiz için gereklidir. Ferman şu şekildedir:

“...Çün revabıt-ı devam kıyam-ı kavanin-i dini devlet ve zevabıt-ı kıvam-ı nizam-ı milkü millet ve zabt-u rabt-ı tevarih-i ahbar ve hıfz-u hiraset-i maarif-i asar sebt-i tahrir-i kütübü sahayif ile müyesser ve işaat-i enva-i ulüm ve ibaret-i asar-ı fünun teksir-i kütüp ile mukadder idüğü müsellemler ve mukarrer olmağla tulü-u şems-i Muhammedi ve zuhur-u tebaşir-i ahmedi sallallahü teala aleyhi ve sellemden beru ulema-i din-i mübin ve fuzala-i muhakkikın zabt-ü himayet-i ayet-i kur’aniyye ve hız-ü siyanet-i ehadişi nebeviyye ve sayir maarif-i yekine için tedvin-i sehaif ve tastir-i kütüb-i ulüm-u maarif eyleyüp ve keزالık lügat-i arabîyye ve farîsiyye ve maarif-i alîyye ve hikemiyye ve sayir fünunu cüz’iyye ve kavaidi külliyei zabt-ı ifade ve teallüm ve istifade dahi kütüp tahrir ve tedvin-ü tastir ile husulpezir olmağla neyl-i ücur-u dünyeviyye ve uhreviyye ve ihraz-ı saadet-i ebediyye için te’lif-i kütübü ilmiyye ve tedvin-i suhuf-u maarif-i cüz’iyyeden hali olmayub lakin mürur-u eyyam ve ihtilafat-ı edvar-ü avam ile Cengiz-i fitne engiz ve Helagüy-ü bi temyiz huruclarında ve memleket-i Endülüs’e fecere-i efrenc istilasında ve sayir vaki olan hurub ve kıtal-ü harik esnalarında ekser musannefat urza-i ziyaü telef olmağla elyevm memalik-i islamiyyede Kamus ve Cevheri ve

²⁰² Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 552.

Lisanülarabi ve Vankulu ve kütüb-ü tevarih ve nüseh-i ulüm aliden cild-ü hacmi kebir olan nüseh-i lazime nadir ve küttab ve müstensihin dahi kusur-u himmet ve rehavetlerinden naşi yazmağa rağbet itmeyüb ve yazdıkları nüseh dahi habt-u hatadan hali olmamağla nedret-i kütüb ve sekamet-i nüseh talebe-i ulüm ve raiye-i maarif-ü fününun üsret-ü meşakkatlerine bais ve badi olub ve amal-i sınaıyyeden basma sanatı vücud-u denanirde sekke-i hasene darbı ve ruy-ü sahifeye nigini yemin tab'ı gibi bir nevi kitabetden ibaret ve fenni basmada husule gelen kütübün ibaret-i ayan ve bir cild kitap yazılmak zahmetile basma fenninde nice bin cild kütüb-ü sahihe husule geleceği nümayan olub kalilü-l meşakka ve kesirü-l menfa bir san'ati mergube olduğu mefhumunu havi bir risale-i beliga te'lif ve inşa ve menafi-i kesiresin ta'did ve ihsa ve fenni mezkurda sizin meharetiniz olmağla levazım ve masarifini iştiraken görüb tedarik itmeniz ile eyyam-ı saadet iktiranımda bu san'at-i garibenin veray-i hafadan menasa-i zuhurda cilveger olmasile amme-i ehl-i islamın ila yevmi-l kıyam isticlab-ı da'vat-ı hayriyyelerine bais olmak için fıkıh ve tefsir ve hadisi şerif ve kelim kitablarından maada lügat ve tevarih ve tıb ve fünün-u hikemiyye ve hey'et ve ana tabi coğrafya ve memalik kitabları basılmak babında üzn-ü ruhsat-ı padişahanemi iltimas eylemeniz ile risale-i mezkure hala şeyhülislam ve müftiyyü-l enam mevlana Abdullah 'a irsal Ve basma san'atinde meharet iddia iden Zeyd lügat ve mantık ve hikmet ve hey'et ve bunların emsal-i ulümü aliyede te'lif olunan kitabların huruf ve kelimatının suretlerin birer kalıba nakş idüb evrak üzerine basmağla misillerin tahsil iderim dise Zeyd'in bu vechile amel-i kitabete mübaşeretine şer'an ruhsat var mıdır deyu istifta olundukta Basma san'atinde mehareti olan kimesne bir musahah kitabın huruf ve kelimatını bir kalıba sahihan nakş idüb evraka basmağla zaman-ı kalilde bila meşakkat nüsah-i kesire hasıla olub kesret-i kütüb rahis beha ile temellüke bais olur Bu vechile faide-i azimeyi müştemil olmağla ol kimesneye müsaade olunub birkaç alim kimesneler sureti nakş olacak kitabı tashih için tayin buyurulur ise gayet müstahsene olan ümurdan olur deyu ifta eyledüğinden maada zahr-ı risalede kalem-i hikmet tev'emi ile kelimat-ı dürriyül lemeatile takriz itmekle mevlanay-i müşarunileyhin fetvay-i şerifeleri mucibince müsaade-i hümayunun erzani

kılınıb ve sureti nakş olunacak lüğat ve mantık ve hikmet ve hey'et ve bunların emsali ulüm-u aliyede te'lif olunan kitablardan sureti nakş olunacak kitabı tashih için ulema-i muhakkıkın ve fuzalay-i müdakkıkından ulüm-u şer'iyye ve fûnun-u aliyede mehaeret-i kamileleri olan efazıl-ı kuzatü-l müslimin sabıka İstanbul kadısı mevlana İshak ve sabıka Selanik kadısı mevlana Sahib ve sabıka Galata kadısı mevlana Esad ve meşayih-i kiramdan Kasımpaşa mevlevihanesi şeyhi mevlana Musa me'mur ve tayin olunmuşlardır İmdi zikrolunan kütüb-ü lüğat ve mantık ve hikmet ve hey'et ve bunların emsali ulüm-u aliyede te'lif olunan kitablardan sureti nakş olunarak kitabı mevlanay-i mumaileyhime tashih itdirdikten sonra vech-i meşruh üzre san'at-i merkumeyi maiyet ile amelü icra ve bu vechile kütüb-ü mezkûrenin teksirine ciddi evfa eyleyüb ve lakin san'at-i merkume ile husule gelen kütüb sahiha olmak üzre ziyade ihtimam ve habt-u hata bulunmaktan begayet ittika eylesiz Şöyle bilesiz Alamet-i hayırımı itimad kılasız. Mucibince amel oluna.”²⁰³

Fermanda şimdilik tefsir, hadis, fıkıh ve kelam kitaplarının basılmaması açıkça belirtilmiştir.²⁰⁴ Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin şu fetvası da basılan kitapların lüğat ve tarih kitapları olduğunu göstermektedir.

“Zeyd ve Amr basma ile bazı kitap istinsah etmek isteyip mallarıyla şu kadar kağıt ve mürekkep ve basma aleti satın aldıklarından sonra basma sanatında mahareti olan Bekir iş bu lüğat ve tarih kitaplarından falan ve falan namıyla olan kitapların suretlerini ol evrak üzerlerine basıp bade-l itmam hasıl olan nushalar satıldığında ücretlerinden evrak ve mürekkep ve aletlere sarf olunan söz konusu meblağ çıkarıldıktan sonra hasıl olan faide beş hisse olup bir hissesini Bekir ikişer hissesini Zeyd ve Amr almak üzere akd-i şirket edip badehu Bekir vech-i muharrir üzere olan şirket sahih midir yoksa fasit midir ve bu babta hükmü şer'i nedir?

²⁰³ Ahmed REFİK: Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı, a.g.e., 89-91.

²⁰⁴ Ahmed AKGÜNDÜZ ve Said ÖZTÜRK: Bilinmeyen Osmanlı, a.g.e., 213; Abdülhak Adnan ADIVAR: Osmanlı Türklerinde İlim (İstanbul, 1970), 151.

El Cevab: Bu vecih üzere olan akd-i şirket fasittir ol kitaplar Zeyd ve Amr'ın olur Bekir'in amelinin ecr-i misli söz konusu kimseler üzerine lazım olur.²⁰⁵

Vankulu Lügati'nin basılmasından dört ay sonra, Katip Çelebi'nin Osmanlı denizciliğine dair "Tuhfetü'l-Kibar fi es-fari-lbihar" isimindeki eseri takip etmiştir. Bundan sonra 1142/1729 Ağustos'ta Tarih-i Seyyah tercümesi ve yine 1142 Ramazan ve 1703 Mart'ta "Tarih-ul Hinde'l-Garbi el Müsemma bi Hadis-i Nev" ismiyle ve İbrahim Müteferrika tarafından bazı ilavelerle "Kitab-ı İklim-i Cedid" basılmıştır. Bunlardan sonra matbaanın beşinci kitabı Nazmizade'nin arapçadan türkçeye çevirmiş olduğu "Tarih-i Timur Gürkan" ve altıncı eser Ahmed Süheylî'nin Osmanlı fethine ait ve fetihten sonraki Mısır tarihi olup birinci kısmı "Eddürret ül-yetime fi evsaf-ı mısır el-Kadime" ve ikinci kısım "Mısır-ı Cedid" isimleriyle basılmış ve sonuna İbrahim Müteferrika tarafından bir de Mısır haritası eklenmiştir. Yine bu matbaa da 1143/1731'de yedinci kitap olarak Nazmizade'nin "Gülşen-i Hulefa" adındaki eseri basılmıştır. Sekizinci olarak türkçe ve fransızca kavaid ve mükaleme kitabı basılmıştır.²⁰⁶ Basım tarihlerini verdiğimiz yukarıdaki eserler, III. Ahmed ve damadı İbrahim Paşa zamanında basılmıştır. Şu halde basımevinin açılması olayı, din tartışmaları gibi bir sorun ile ilgili bir olay değildi. Onun için de Kur'an, hadis, tefsir, kelim ve fıkıh ile ilgili eserlerin basılmasına lüzum görülmediği için, yalnız hattatlardan geldiği anlaşılan bir karşı koyma da büyük bir soruna dönüşmemiştir. Hattatların geçimini sağlayacak geniş bir alanı yine de bırakılmış oluyordu.

Osmanlı sisteminde meslekler imtiyazlı, beratlı loncalardı. Hattatların hoşnutsuzluğuna yol açan gerçek nedenin, matbaacılığın başlamasıyla yeni bir beratlı mesleğe müsaade edilmesinden ileri gelmiş olması muhtemeldir.

²⁰⁵ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 206.

²⁰⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., IV, 514-515.

Çünkü matbaacılık başladığı zaman müsaade yalnız İbrahim Efendi ve Sait Efendi'ye verilmişti. Matbaa padişah vakfına cüz başına bir akçe resim ödemek zorunluluğunda olduğundan mühürsüz yani resmi ödenmemiş kitap satamazdı. Başka biri basımevi açarak ona rekabet de edemezdi. Basılacak kitap sayısını, fiyatını da matbaacı değil, devlet tayin ederdi. Matbaa açma hakkı beratle, tek ya da müşterek “malikane”, yani daha sonraki terimle “gedik” olarak verilirdi. Çok muhtemel olarak matbaaya tayin edilen ulemanın bir vazifesi de bu işlere bakmaktı. Gedik, bir mülk olarak sahibinin mirasçısına geçerdi. Dolayısıyla, yeni çıkmış bir müessese olan matbaacılık eski esnaf sistemine göre yönetiliyordu. Matbaacılığın daha sonra gelişmemesinde bu sistemin büyük rolü olmuştur.²⁰⁷

Önemli noktalardan biri de fiyat sorunudur. Vankulu Lügati'ne otuz beş kuruş fiyat konmuştu.²⁰⁸ Otuz beş kuruşun o zamanki altın rayici on altına karşılıktır. Bundan basılı kitabın ne denli pahalı bir nesne olduğunu görüyoruz. Fakat sözü edilen fiyatlandırmadan maksadın medrese öğrencilerine ucuz kitap sağlamak olduğu söylendiğine göre²⁰⁹, yazma kitapların o zaman bundan da pahalı olduğu anlaşılıyor. İki ciltlik Vankulu Lügati'nin hepsi satılmıştı. Sözlük ve tarih kitaplarından başkalarını öğrencilerin aldığından şüphe edilebilir. Bunları herhalde zamanın büyükleri almıştı.²¹⁰ Kanaatimizce, matbaa medrese öğrencilerinin kitap ihtiyacını karşılamaktan uzak kalmıştır. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin şu fetvasında da, kitapların hatırı sayılır derecede değerli olduğunu ve ihtilaf konusu olduğunu görmekteyiz.

“Zeyd şu kadar kitaplarını Amr'a verip satmak için vekil kıldıktan sonra Zeyd fevt olup veresesi ol kitapları Amr'dan talep ettiklerinde Amr ol kitaplardan bir kaçını Zeyd'in hayatında semen-i misilleriyle satıp ve parasını

²⁰⁷ Niyazi BERKES: a.g.e., 57,58.

²⁰⁸ Ahmed REFİK: Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı, a.g.e., 100.

²⁰⁹ Bkz. Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 552.

²¹⁰ Niyazi BERKES: a.g.e., 62.

alıp Zeyd'e teslim edip ve satılmayan kitapları dahi Zeyd'e geri verip ve teslim etmişim dese ol kitaplar helak olmuş olup mevcut olmazsa Amr üzerine geri verme ve tazmin lazım olmadığına yemin etmekle varislerin taleplerinden kurtulur mu?

El Cevab: Olur.”²¹¹

Söz konusu veriler, matbaacılığa karşı konan sınırlamaların dinden değil, kısmen teknik, kısmen ekonomik ve kısmen de Osmanlı devlet sistemine özgü lonca sınırlamalarından ve basım sanatının beslenmesi için yeterli bir okuyucu kitlesi olmamasından kaynaklandığını göstermektedir.

2.1.5.2- İLİM ADAMINA SAYGI

Osmanlı Devleti, sahip olduğu zihniyetle, eğitim alanında dikkat çekici tavırlar ortaya koymuştur. Örneğin Şeyhülislam Abdullah Efendi, ilim adamlarına saygısızlık yapanların en ağır şekilde cezalandırılması yönünde fetvalar vermiştir.

“Zeyd alimlerden olan Amr’a bire meyhaneci deyip Amr müteezzi olsa Zeyd’e ne lazım olur?

El Cevab: Tazir.”²¹²

Saygısızlık, din eğitimi veren bir ilim adamına karşı ise dinden çıkmış olmak gibi ağır bir hükümle fetva veriliyordu.

²¹¹ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 347.

²¹² Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 147.

“Zeyd ulemadan Amr’a bire ilmini filan ettiğim diye cima lafzıyla sövse Zeyd’in muradı ilmi din olmakla Zeyd’e ne lazım olur?

El Cevab: Tazir ve tecdid-i iman ve nikah.”²¹³

İlim adamının taklidini yaparak eğlenmekte cezalandırılmıştır.

“Müslüman geçinen taklid yapan Zeyd gece ile sohbetinde taklid ederken başına sarık sarıp ve mektep hocaları gibi eline bir çubuk alıp ve birkaç uşakları önüne oturtup malayani şeyler söylemeyi talim edip söylemeye kadir olmayanlarını falakaya koyup bunun emsali alay konusu ile istihzay-ı ilim edip ve mecliste bulunan müslümanlar dahi eğlenip gülseler Zeyd’e ve ol müslümanlara ne lazım olur?

El Cevab: Cümlesi kafir olurlar tecdid-i iman ve nikah ve tazir lazım gelir.”²¹⁴

Osmanlı Devleti ilim adamlarına, din adamlarına ve dini değerlere karşı çok hassas olmuş ve namahrem kabul ettiği bu değerleri hafife alanlara karşı da caydırıcı cezalar vermiştir.

2.1.5.3- DİN ADAMINA SAYGI

Osmanlı Devleti, ilim adamına karşı saygısızlığı en ağır şekilde cezalandırdığı gibi din adamına karşı yapılan saygısızlıklara müsamaha göstermeyip tazir gibi ağır cezalar vermiştir.

²¹³ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 185.

²¹⁴ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 184.

“Zeyd-i müslim Amr-ı imama, okuduğun Kuran’ı filan edeyim diye cima lafzıyla sövse Zedy’e ne lazım olur?

El Cevab: Tazir ve tecdid-i iman ve nikah.”²¹⁵

Tiyatro şeklindeki eğlencelerde, din adamlarını rencide edecek her türlü taklid hoş karşılanmamış, dinden çıkartacak kadar kötü bir davranış olarak değerlendirilmiş ve caydırıcı cezalar verilmiştir.

2.1.5.4- DİNİ DEĞERLERE SAYGI

Osmanlı Devleti, bağlı olduğu dinin değerlerini de namahrem kabul etmiş, dinin herhangi bir şekilde eğlence malzemesi yapılmasını müsamaha ile karşılamamıştır. Şeyhülislam Abdullah Efendi’nin aşağıdaki fetvasında, Kur’an-ı Kerim’i mizah amaçlı okuyup hafife alanların ve bu durumla eğlenenlerin dinden çıkmış oldukları görülmektedir.

“Zeyd-i müslim taklit ederken Kuran-ı Azimu-ş şandan bir çok ayet-i kerimleri mizah vechi üzere okuyup ve namazı istihza ve hafife aldığında ol mecliste bulunan müslümanlar eğlenip gülseler Zeyd’e ve ol müslümanlara ne lazım olur?

El Cevab: Zeyd’e ve müslümanlara tecdid-i iman ve nikah ve tazir-i şedit.”²¹⁶

İslam dininin en temel ibadetlerinden olan namaz konusunda da aynı tepki gösterilmiştir.

²¹⁵ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 186.

²¹⁶ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 183.

“Zeyd hafife almak ve istihza olsun diye abdestsiz namaz kılsa Zeyd’e ne lazım olur?

El Cevab: Tecdid-i iman ve nikah.”²¹⁷

Dini değerleri eğlence malzemesi yapmak da, dinden çıkartan büyük bir suç kabul edilmektedir.

“Zeyd-i müslim küfrü gerektiren bazı kelimeler söylediğinde ol mecliste bulunan müslümanlar eğlenip gülseler Zeyd’e ve ol mecliste bulunan müslümanlara ne lazım olur?

El Cevab: Tecdid-i iman ve nikah.”²¹⁸

Osmanlı dini değerlerin alaya alınmasını veya şaka konusu yapılmasını hiç bir zaman normal karşılamamıştır. Bu konuda hassasiyet gösterilerek caydırıcı cezalar verilmiştir.

²¹⁷ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 186.

²¹⁸ Yenişehirli ABDULLAH EFENDİ: a.g.e., 185.

SONUÇ

Türklerin, müslüman olduktan sonraki gelenekleri, mahalli ve milli örfleri, toplumsal yapıları ile ilgili araştırmalarda fetvalar önemli bir kaynak durumundadır. Her devrin ve toplumun kendine has problemleri, ahlaki, dini, ilmi ve ictimai meseleleri vardır. Türk toplumunun, tarihin her çağındaki gelişme ve gerilemelerini, problemlerini kısmen de olsa o devirde yazılmış olan fetva kitaplarından tesbit etmek mümkündür. Biz bu tezimizde Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin vermiş olduğu tüm fetvaları inceleyerek bunların, o dönemin ilmi, dini, ahlaki meselelerini aksettiren tarihi belge olduğunu tesbit ettik.

“Fetava-i Şerife” adıyla anılan ve şeyhülislamın imzasını taşıyan fetvalar, genellikle toplumu ilgilendiren meselelerde padişahın talebi üzerine verilen ve bağlayıcı olan şer'i cevaplardır. Hukuki düzenlemelere esas teşkil eden fetvalar, bu çeşit fetvalardır. Bunlar bir tür örfi kanun yerini tutan metinler sayılabilir. Ve incelendiği zaman söz konusu fetvaların, Osmanlı toplumunun hayat kesitlerini, anlayış ve inançlarını, problemlerini, gelenek ve göreneklerini, kültür ve bilim seviyesini vb. yazılı tarihten daha müşahhas örneklerle ortaya koyduğu görülmektedir. Bu sebeple şeyhülislamın vermiş olduğu fetvalar sadece sosyologlar ve hukuk tarihi araştırmacıları için değil, aynı zamanda, kültür ve medeniyet ve iktisat tarihi araştırmacıları için de çok önemli bir kaynak niteliğindedir.

Ancak fetvanın mahiyeti ile ilgili bir noktayı zikretmek gerekmektedir. Bir konuda sorulan husus dine uygun veya aykırı olacaktır. Her iki halde de, fetvanın bu kısmı toplumdaki bir davranışı bize aksettirir. Bir fetvadan öğrendiğimiz bir husus hakkında “Bu, onsekizinci yüzyıl toplumumuzun bir özelliğidir” diye hüküm verebilmek için aynı konuya dair öteki fetvaları, kadı sicillerinde bunların tatbikini, tarihlerini ve diğer kaynakları araştırmak gerekmektedir. Kanaatimizce Behcetü'l- Fetava'da yer alan fetvaların da

geleneksel fıkıh kültürünce bilinmeyen birçok yeni şey içerdiğini söylememiz doğru olmaz. Çünkü Osmanlı fetvaları, hukuk sorunlarını toplumsal bağlamdan çıkarıp kendine has bir alan içinde çözümlemektedir. Bundan dolayı Osmanlı toplumsal tarihinin olguları konusunda kaynak olarak pek az değer taşımaktadır. Fetvalara baktığımızda, soruyu soranın kimliği ve olayın şeyhülislamın huzuruna nasıl geldiği bilinmemektedir. Olayların kahramanları anonim, geçtiği yer tanımsızdır. Fetvaları gündelik gerçekten uzaklaştıran başka yönler de vardır. Fetvalar varlıklarını genellikle Behcet türünden derlemelerde sürdürmektedir. Bu derlemeler belirli bir şeyhülislamın önüne gelen tüm fetvaları sunmadığından, şeyhülislamın gündelik postası içinde hangi tür soruların ağırlıkta olduğuna ilişkin fikirler de vermemektedir. Bunun yerine, derlemecinin seçtiği belirli bir hukuk konusuyla ilgili olaylar sunulmaktadır. Ayrıca şeyhülislamlar sık sık kendilerinden önceki şeyhülislamın fetvalarını da imzaladıklarından, derlemedeki her fetva, derlemeye adını veren şeyhülislamın dönemine ait olmayabilir. Kısacası fetvalar, sosyal tarih açısından değerli veriler olmakla birlikte kaynaklık değeri açısından tartışılabilir.

Tezimizde, dinin yeni gelişmelere engel olduğu iddiasının incelediğimiz dönem için doğru olmadığı görülmüştür. Örneğin matbaanın cevazı, sosyal hayatta yeni fikirlerin yayılmasının önünü açmıştır. Yerinde ve doğru olarak verilen fetvalarla din toplumu iddiaların aksine olumlu yönde değiştirmektedir. Kaldı ki Lale Devri'nde Avrupa'ya elçilerin gönderilmesi, kütüphanelerin kurulması, tercüme faaliyetlerinin yapılması bu dönemde oldukça önemli gelişmelerin yaşandığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı'nın gerileme paradigmasını sorguladığımızda Lale Devri, 16. ve 17. yüzyıllardan ve de sonraki yüzyıllardakinden daha fazla veya daha az değişken olmamıştır. Gerileme gibi olguları sorgularken Osmanlı dışında Avrupa tarihinin gelişim dinamikleri de hesaba katılmalıdır. Tarihin başarılı ve başarısız zamanları vardır. Parlak dönemlerin benimsenip, kötü zamanların benimsenmemesi düşünülemez. Zira tarih geçmişte kalan olaylar zinciridir.

Bu olaylar zinciri ve bunlardan çıkarılacak sonuçlar, o tarihe sahip olan milletlerin atalarından kendilerine kalan en değerli miras olarak görölmek durumundadır. Asıl olan bu mirası iyi değerlendirmek ve gereken dersi çıkarmaktır.

KAYNAKÇA

- ABDULLAH EFENDİ, Yenişehirli. Behcetü'l- Fetava Maa'n- Nükul. İstanbul, 1289.
- ADIVAR, Abdülhak Adnan. Osmanlı Türklerinde İlim. İstanbul, 1970.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet ve ÖZTÜRK, Said. Bilinmeyen Osmanlı, İstanbul, 1999.
- . İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi. Ankara, 1988.
- . "Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer'i Tahlili, İslami Araştırmalar, XII, Sayı 1, (1999).
- ARENDONK, C. Van. "Kahve", İA, VI, İstanbul, 1967.
- ARON, Raymond. Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, Çev. Korkmaz ALEMDAR. Ankara: Bilgi Yay. , 2000.
- ASIM EFENDİ. Kamus Tercümesi. IV, İstanbul, 1305.
- ATAR, Fahreddin. "Fetva", DİA., XII, İstanbul, 1995.
- ALTUNSU, Abdülkadir. Osmanlı Şeyhülislamı. Ankara, 1972.
- AYDIN, Ali Arslan. İslam'da İman ve Esasları. İstanbul, 1995.
- AYDIN, M. Akif. "Osmanlı'da Hukuk". F. Emecen, K. Beydilli ve başk., Osmanlı Devleti Tarihi, I-II, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999.
- BALTACI, Cahid, "Eğitim Sistemi", Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti, İstanbul:1999.
- BERGER, Peter L. "Dini Kurumlar", Toplumbilimi Yazıları, Der. ve Çev. Adil ÇİFTÇİ, İzmir: 1999.
- BERKES, Niyazi. Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul, 2002.
- BİLGE, Arif. Nevşehir ve Lale Devri Tarihi. Konya, 1966.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi. Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu. İstanbul, 1976.
- BRAUDEL, Fernand. Uygarlıkların Grameri, Çev. Mehmet Ali KILIÇBAY. Ankara: İmge Yay. 2001.
- CANAN, İbrahim. Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi. X, Ankara, 1988.

- CANSEVER, Turgut: "Osmanlı Şehir ve Devlet Yönetimi", İslami Araştırmalar, XII, Sayı 3-4 (1999).
- DANIŞMEND, İsmail Hami. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. İstanbul, 1972.
- DANIŞMAN, Zuhuri. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi. X, İstanbul, 1965.
- DODURGALI, Abdurrahman. Eğitim Sosyolojisi. İstanbul, 1995.
- DÖNMEZER, Sulhi. Toplumbilim. İstanbul, 1994.
- ERCAN, Yavuz. Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler. Ankara, 2001.
- ERDENEN, Orhan. Lale Devri ve Yansımaları. İstanbul, 2003.
- ERDOĞAN, Mehmet. İslam Hukuku'nda Ahkâmın Değişmesi. İstanbul, 1994.
- GLOCK, Charles Y. "Dindarlığın Boyutları Üzerine", Din Sosyolojisi, Der. Yasin AKTAY- M. Emin KÖKTAŞ. Ankara: Vadi Yay. , 1998.
- GENÇ, Mehmet: "XIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayiinde Gelişmeler ve Devletin Rolü", "Osmanlı- İktisat, 1999" (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999)
- GÖKA, Erol, A. TOPÇUOĞLU ve Y. AKTAY: Önce Söz Vardı. Ankara, 1999.
- GÜNAY, Ünver. Din Sosyolojisi. İstanbul, 2000.
- . Din Sosyolojisi Dersleri. Kayseri, 1993.
- HAMMER, Büyük Osmanlı Tarihi, VII, İstanbul, 1992.
- HATİPOĞLU, Mehmed Said. Müslüman Kültürü Üzerine. Ankara, 2004.
- HÖKELEKLİ, Hayati. Din Psikolojisi. Ankara, 1998.
- İBN -İ Haldun. Mukaddime, Çev. Halil KENDİR. Ankara: Yeni Şafak, 2004.
- İlmiye Salnamesi. İstanbul, 1334.
- İNALCIK, Halil. Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ. İstanbul, 2003.
- . Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları. İstanbul, 1996.
- İPŞİRLİ, Mehmet. "Abdullah Efendi, Yenişehirli", DİA., İstanbul, 1988.

-----". "Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, 1987" (İstanbul: İ.Ü.E.F. Basımevi, 1987)

KARAMAN, Hayreddin. İslam Hukuk Tarihi. İstanbul, 1999.

-----". Mukayeseli İslam Hukuku. İstanbul, 1987.

KARPAT Kemal. Osmanlı Modernleşmesi, Çev. Akile Zorlu DURUKAN, Kaan DURUKAN. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

KANTEMİR, Dimitri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, İstanbul, 1998.

KIRAY, Mübeccel. "Lale Devri", Yurt Ansiklopedisi. İstanbul.

KOÇU, Reşad Ekrem. Patrona Halil. İstanbul, 2003.

KONGAR, Emre. Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği. İstanbul, 1999.

KUNT, Metin. Türkiye Tarihi. İstanbul, 1992.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.: "Osmanlı İktisadi Yapısı", Osmanlı Devleti Tarihi, II, İstanbul, 1999,

LAMARTİNE, Alphonse de. Osmanlı Tarihi. İstanbul, 1992.

MARDİN, Ebu'l-Ula Mardin. "Fetva", İA., IV, İstanbul, 1977.

MAVSİLİ, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud. el-İhtiyar Li Ta'lilil- Muhtar. Beyrut, 1975.

OKUMUŞ, Ejder. Toplumsal Değişme ve Din. İstanbul, 2003.

ORTAYLI, İlber. Osmanlı Barışı. İstanbul, 2004.

ÖZBİLGİN, Erol: "Gündelik Hayat", Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti, İstanbul:(1999).

ÖZCAN, Abdülkadir. Osmanlı Ansiklopedisi. V, (1999),

ÖZEL, Ahmet. "Behcetü'l- Fetava", DİA, İstanbul, 1992.

-----, Hanefi Fıkıh Alimleri. Ankara, 1990.

ÖZTUNA, Yılmaz. Büyük Osmanlı Tarihi. İstanbul, 1994.

PAZARLI, Osman. Din Psikolojisi. İstanbul, 1982.

REFİK, Ahmed. Lale Devri. İstanbul, 2005.

-----". Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı. İstanbul, 1988.

SAİD, Cevdet. Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları, Çev. İlhan KUTLUER. İstanbul: İnsan Yay. , 1998.

SARIKAVAK, Kazım: “Az Bilinen Osmanlı’da Bir Aydınlanma Hareketi”, Osmanlı-Düşünce, 1999” (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999)

SENCER, Muzaffer. Dinin Türk Toplumuna Etkileri. İstanbul, 1999.

ŞAHİN, Osman. İslam Hukuku’nda Fetva Usulü. Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002,

ŞEHRİSTANİ, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim. El-Milel ve'n-Nihal. Beyrut, 1961.

ŞENER, Sami. “Sosyal Değişmenin Dini Hayata Etkisi”, Sosyal Değişme ve Dini Hayat, 1991”(İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1991), 95-118.

TABAKOĞLU, Ahmet.“Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları” Yeni Türkiye Yayınları, IV (1999), 17-29.

TAPLAMACIOĞLU, Mehmet. Din Sosyolojisi. Ankara, 1975.

TELCİ, Cahit. “Bir Osmanlı Aydınının XIII. Yüzyıl Devlet Düzeni Hakkındaki Görüşleri: Penah Süleyman Efendi”,”Osmanlı-Düşünce, 1999” (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999)

TURHAN, Mümtaz. Kültür Değişmeleri. İstanbul, 1959.

YILDIRIM, Mustafa. Mecellenin Külli Kaideleri. İzmir, 2001.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. Osmanlı Tarihi. IV, Ankara, 1947.

WACH, Joachim. Din Sosyolojisi, Çev. Ünver GÜNAY. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. , 1995.

WEBER, Max. Protestan Ahlakı ve Kapitalim Ruhu. Çev. Zeynep GÜRATA. Ankara: Ayraç Yay. , 2002.

----- . Sosyoloji Yazıları. Çev. Taha PARLA. İstanbul: İletişim Yay. , 2000.

----- . Sosyoloji'nin Temel Kavramları. Çev. Medeni BEYAZTAŞ. İstanbul: Bakış Yay. , 2002.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin. “Osmanlı Toplumu”, Osmanlı Devleti Tarihi, İstanbul, 1999.

YENİÇERİ, Celal. El-İhtiyar Metni el-Muhtar lil- Fetva Tercümesi. İstanbul, 1993.

YILDIRIM, Mustafa. Mecellenin Külli Kaideleri. İzmir, 2001.

YÜCEL, Abubekir S. "İki Halifenin Bir Arada Bulunmaması Anlayışı ve Osmanlı Hükümdarı Sultan İbrahim'in Siyaseten Katli, İslami Araştırmalar, XII, 1,(1999)

ZEYDAN, Abdulkerim. İslam Hukuku'na Giriş, Çev. Ali ŞAFAK. İstanbul: 1995.

ÖZET

İncelemesini yaptığımız 18. yy. fetvalarına göre Osmanlı'da günlük hayat (Behcetü'l- Fetava) örneği konusu, Lale Devri olarak bilinen 1718-1730 yılları arasında Osmanlı'da şeyhülislam olarak görev yapmış olan Yenişehirli Abdullah Efendi'nin, Behcetü'l- Fetava adlı eserinde yer alan fetvaları esas alınarak dönemin sosyal hayatının ortaya konulmasını ifade etmektedir.

Yenişehirli Abdullah Efendi'nin, zamanında vuku bulan hadiselerin, dini ve günlük hayatın izlerini taşıyan, soru-cevap şeklinde özel ifadeler içindeki fetvaları önem arz etmektedir. Bu fetvalar, Osmanlı toplumunun Lale Devri'ndeki günlük hayat kesitini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini, kültür ve bilim seviyesini, savaşlarını vb. tarih kitaplarından daha muşahhas örneklerle ortaya koymaktadır. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin kitap basımına ve çoğaltılmasına cevaz veren fetvası, ilim adamına ve din adamına karşı saygılı olma konusundaki fetvası, din adamlarının kendi arzusuna göre fetva vermemeleri konusundaki fetvası, lale alım satımı hakkındaki fetvası, İran Rafizileri hakkındaki fetvaları ve gayrimüslimler hakkındaki birçok fetvası hem devrin zihniyetini ortaya koyması açısından hem de türk toplumunun bugününe ve istikbaline çareler üretmek isteyenler için önemlidir.

ABSTRACT

PATTERN OF DAILY LIFE OF OTTOMAN ACCORDING TO 18TH CENTURY' FETVAS

The topic of Daily Life in Ottoman according to 18th century' fetvas, reveals social life of the period in the light of Behcetü'l- Fetava, which was written by Yenişehirli Mehmet Efendi, who was the chief religious official (Şeyhülislam) in the Ottoman Empire during Tulip Period, the period from 1718 to 1730.

Yenişehirli Abdullah Efendi's fetvas, which holds the religious and the daily life's traces consisting of question-answer type expressions about incidents at his time, are important with its specialty. These fetvas reflect daily life, believes, customs and traditions, level of culture and science, wars etc. of the Ottoman Society during Tulip Period with much more remarkable examples compared to history books. Şeyhülislam Abdullah Efendi's fetvas such as allowing printing and copying of books, respecting scientists and ecclesiastics, inhibiting the ecclesiastics not to give fetva according to their own wishes, trading of tulip, ones about Iran Rafizi's and several fetvas about non-muslims are crucial for both reflecting thought of society at that period and people who want to create solutions for Turkish Society's today and future.